

TC GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

134428

ORTA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE AYÇİÇEĞİ YETİŞTİREN İŞLETMELERİN
EKONOMİK ANALİZİ VE KOOPERATİF - ÜRETİCİ - İŞLEYİCİ
ENTEGRASYONU

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: H. Sibel GÜLSE BAL
Danışman: Prof. Dr. Osman KARKACIER

TOKAT - 2003

134428
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

**ORTA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE AYÇİÇEĞİ YETİŞTİREN İŞLETMELERİN
EKONOMİK ANALİZİ VE KOOPERATİF – ÜRETİCİ – İŞLEYİCİ
ENTEGRASYONU**

DOKTORA TEZİ

**H. Sibel GÜLSE BAL
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI**

TOKAT - 2003

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Araştırma Fon Saymanlığı Tarafından Desteklenmiştir

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE AYÇİÇEĞİ YETİŞTİREN İŞLETMELERİN
EKONOMİK ANALİZİ VE KOOPERATİF – ÜRETİCİ – İŞLEYİCİ
ENTEGRASYONU

H. Sibel GÜLSE BAL

DOKTORA TEZİ

TARIM EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI

Bu tez, 1 / 04 / 2003 tarihinde aşağıda belirtilen jüri tarafından oybirliği / oy
çokluğu ile kabul edilmiştir.

Ünvanı , Adı Soyadı

imza

Başkan : Prof. Dr. Kemal ESENGÜN

Üye : Prof. Dr. Osman KARKACIER

Üye : Prof. Dr. Nilgün BAYRAKTAR

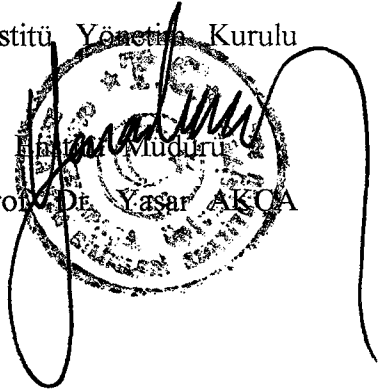
Üye : Doç. Dr. Adnan ÇİÇEK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Fatih ERTAS

ONAY:

Bu tez, 17.04.2003 tarih ve 08 sayılı Enstitü Yürütme Kurulu
tarafından belirlenen jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yaşar AKOĞA

ÖZET**ORTA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE AYÇİÇEĞİ YETİŞTİREN İŞLETMELERİN EKONOMİK ANALİZİ VE KOOPERATİF - ÜRETİCİ - İŞLEYİCİ ENTEGRASYONU****H. SİBEL GÜLSE BAL**

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Doktora Tezi
2003, 188 sayfa

Danışman : Prof. Dr. Osman KARKACIER
: Prof. Dr. Kemal ESENGÜN
: Prof. Dr. Nilgün BAYRAKTAR
: Doç. Dr. Adnan ÇİÇEK
: Yrd. Doç. Dr. Fatih ERTAŞ

Bu çalışma Orta Karadeniz Bölgesinde ve Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Karadenizbirlik) çalışma bölgesi kapsamındaki 4 ili (Amasya, Samsun, Çorum, Tokat) kapsamaktadır. Yapılan örneklemeler sonucunda söz konusu illerdeki 7 ilçede ve 21 köydeki 107 ayçiçeği üreticisi işletme ile anket yapılmıştır. Ayrıca bu 4 ildeki 13 birim kooperatif ve Karadenizbirlik ile anket yapılmıştır. Bu anketler sonucunda elde edilen veriler araştırmanın ana materyalini oluşturmaktadır.

Araştırmada, incelenen işletmelerin ekonomik analizi, ayçiçeğinin maliyet analizi yapılmış, dünyada, Türkiye'de ve araştırma bölgesinde ayçiçeğinin bir değerlendirmesi yapılmış ve entegrasyon konusuna yer verilmiştir.

Araştırma sonucunda, incelenen işletmelerde ayçiçeği yetiştiriciliğinin üreticiye kâr bırakmadığı, üreticilerin uygulanan politikalarından ve fiyattan memnun olmadığı ve ayçiçeği tarımından soğuduğu belirlenmiştir. Karadenizbirlik'in faaliyet gösterdiği illerde 1994-2000 yılları arasında ayçiçeği ekim alanları %50,00, ayçiçeği üretimi ise % 33,61 azalmıştır. Araştırma Bölgesindeki bu durum Türkiye'deki tablonun bir yansımasıdır denilebilir.

Türkiye'de yağlı tohum üretimi iç talebi karşılamamaktadır. Bu açık ithalatla karşılanmaktadır. 2001 Yılında Türkiye 668 000 ton ayçiçeği üretmiş, 480 000 ton ayçiçeğini de ithal etmiştir. Ayrıca önemli oranda ham yağ ithalatı yapılmaktadır. Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi ithalatı son 20 yıllık süreçte % 602,26 artmıştır. Bu konumu ile bitkisel yağ ve mamulleri sanayi gıda sanayi alt sektörleri içinde en fazla ihracat gerçekleştiren sektördür.

Türkiye'de kişi başına 18,75 kg olan yıllık yağ tüketiminin 12,47'si bitkisel sıvı yağlardan karşılanmaktadır. Sıvı yağ tüketiminde ise ayçiçeği yağı %72,49 'luk oranı ile ilk sırayı almaktadır. Bu tüketim düzeyi de Türkiye için ayçiçeğinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak ayçiçeği üretiminin artırılmasına yönelik çalışmalar yanında alternatif yağlı tohumların (kanola) yaygınlaştırılması bir zorunluluktur.

Çalışmada yer alan entegrasyon kavramı ayçiçeği üreticileri ve kooperatifler açısından değerlendirilmiş tarafların entegrasyona bakışları ve beklentileri ortaya koyulmuştur. Üretici - kooperatif - işleyici entegrasyonu, olması gereken şeklini yansıtan şematik bir modelle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yağlı Tohumlar, Dikey Entegrasyon, Tarım Satış Kooperatifleri, Bitkisel Yağ Sanayi

ABSTRACT**ECONOMICAL ANALYSIS OF FARMING BUSINESSES GROWING SUNFLOWER IN
MID-BLACKSEA REGION AND UNION-FARMER-PROCESSOR INTEGRATION**

H. Sibel GÜLSE BAL
Gaziosmanpaşa University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

PhD Thesis
2003,188 page

Supervisor : Prof. Dr. Osman KARKACIER
: Prof. Dr. Kemal ESENGÜN
: Prof. Dr. Nilgün BAYRAKTAR
: Doç. Dr. Adnan ÇİÇEK
: Yrd. Doç. Dr. Fatih ERTAŞ

This study includes four provinces (Amasya, Samsun, Çorum, Tokat) in the operating area of Karadenizbirlik (Union for Black Sea Oilseed Agricultural Sales) in the Black Sea Region of Turkey. A survey was conducted with 107 sunflower producers in 21 villages of seven districts. In addition, another survey was carried out with 13 producer union and Karadenizbirlik. Data from those two surveys constitute the main material of this research.

Economical analysis of the farming businesses surveyed were performed along with a sunflower production cost analysis. Besides, evaluations of sunflower production and union-farmer-processor integration in sunflower production in the region, in Turkey and in the world were conducted.

Research results showed that sunflower farming was not profitable for the farmers in the studied farming businesses, that farmers were not content with policies and prices, and that farmers were not enthusiastic for sunflower farming. In the Karadenizbirlik operating area, during 1994-2000 period, sunflower acreage decreased by 50,00 %, while production decreased by 33,61 %. These figures also reflect a nationwide trend in Turkey.

Oilseed production of Turkey can not meet the domestic demand. The deficient amount is imported. Turkey produced 668 000 tons of sunflower seed and imported 480 000 tons of sunflower seed in 2001. In addition, a considerable amount of crude oil is also imported. Imports for vegetable oil industry have increased 602,6 % in last 20 years. So vegetable oils and related industry is top importer of all food industries.

In Turkey, vegetable liquid oils constitute 12,47 kg of 18,75 kg total oil consumption per capita. Sunflower oil is leading oil (72,49 %) among liquid vegetable oil consumption. This figure shows the importance of sunflower in Turkey. However, in addition to increase sunflower production, development of farming of alternative oilseed crops (such as canola) is also a necessity.

Integration of sunflower producers and cooperatives was evaluated. Considerations of both sides in terms of integration were established as well as expectations. Producer-cooperative-processor integration was illustrated in a schematic model that reflects the way it should be.

Keywords: Oilseeds, vertical integration, Agricultural Sales Cooperatives, Vegetable Oil Industry.

TEŞEKKÜR

Uzun bir zamana yayılan araştırmam süresince desteği, sabrı, ilgisi ve değerli katkılarıyla bu çalışmanın sonuçlanmasında önemli emeği olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Osman KARKACIER'e teşekkürlerim sonsuzdur.

Araştırmanın tüm aşamalarında, eleştiri ve katkılarıyla çalışmayı zenginleştirerek bugünkü şeklini almasında yardımcı olan bölüm başkanım Sayın Prof. Dr. Kemal ESENGÜN'e ve Sayın Prof. Dr. Tamer KAYAALP'e de içtenlikle teşekkür ederim.

Araştırma süresince bilgilerine başvurduğum GOPÜ Tarım Ekonomisi Bölümü öğretim üyelerine, özellikle araştırmanın başlangıcı aşamasında sıkça yardımına başvurduğum Sayın Doç. Dr. Adnan ÇİÇEK'e ve araştırmanın çeşitli aşamalarda benden yardım ve emeklerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma da teşekkürü borç bilirim.

Çalışmada kullanılan verileri zaman ayırıp , sabır göstererek, anketler aracılığı ile bize aktaran yöre çiftçilerine, Karadenizbirlik ve Birim Kooperatif çalışanlarına, Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri elemanlarına çok teşekkür ederim

Son olarak, tüm öğrenim hayatım boyunca yanımda olarak beni bu aşamaya taşıyan ve bu çalışmamda da tüm varlığıyla bana destek olan anneme, sabrı ve paylaşımından dolayı sevgili eşim Erdal'a, çok çeşitli desteklerini her zaman yanımda bulduğum ailemin diğer üyelerine minnettarlığım sonsuzdur.

H.Sibel GÜLSE BAL

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER	
ÖZET	I
ABSTRACT	II
TEŞEKKÜR	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÇİZELGELER LİSESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
1.3. Araştırmanın Kapsamı	5
2. LİTERATÜR ÖZETLERİ	7
3. MATERYAL VE YÖNTEM	18
3.1. Materyal	18
3.2. Yöntem	18
3.2.1.Örnekleme Aşamasında Uygulanan Yöntem	18
3.2.2. Anket Aşamasında Uygulanan Yöntem	21
3.2.3. Analiz Aşamasında Uygulanan Yöntem	22
3.2.3.1. İncelenen İşletmelerin Sosyo - Ekonomik Yapılarının Ortaya Konulmasında Uygulanan Yöntem	22
3.2.3.2. İncelenen İşletmelerde Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizinde Uygulanan Yöntem	25
3.2.3.3. İncelenen İşletmelerde Ayciçeği Üretim Maliyeti, Brüt Üretim Değeri ve Kârlılığın Hesaplanmasında Kullanılan Yöntem	30
4.ARAŞTIRMA YÖRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	31
4.1. Coğrafi Yapı	31
4.2. İklim	32
4.3.Nüfus	33
4.4. Ulaşım	34

	Sayfa No
4.5. Tarımsal Yapı	35
4.6. Sanayi Yapısı	45
5. ARAŞTIRMA BULGULARI	48
5.1. İncelenen İşletmelerinin Sosyo Ekonomik Yapıları	48
5.1.1. İncelenen İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Durumu	48
5.1.1.1. Nüfus ve Eğitim Durumu	48
5.1.1.2. İşletme Yöneticisinin Yaşı ve Eğitim Durumu	50
5.1.1.3. İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu	51
5.1.2. İncelenen İşletmelerde Sermaye Miktarı ve Bileşimi	53
5.1.2.1. Aktif Sermaye	53
5.1.2.2. Pasif Sermaye	55
5.1.2.3. Sermaye Bileşimi ve Kapital Oranları	56
5.1.3. İncelenen İşletmelerde Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu	58
5.1.3.1. Arazi Varlığı, Tasarruf Şekli ve Parçalılık Durumu	58
5.1.3.2. Arazi Nev'ileri ve Dağılımı	59
5.1.3.3. İşletme Arazisinin Kullanılış Şekli	60
5.1.4. İncelenen İşletmelerde Hayvan Varlığı	63
5.1.5. İncelenen İşletmelerde Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Üretim Durumu	64
5.1.5.1. Bitkisel Ürünler Üretim Durumu	65
5.1.5.2. Hayvansal Ürünler Üretim Durumu	66
5.2. İncelenen İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçları	69
5.2.1. Üretim Dalları İtibariyle Faaliyet Sonuçları	69
5.2.1.1. Üretim Dalları İtibariyle Brüt Üretim Değerleri	69
5.2.1.1.1. Bitkisel Üretim Dalları Brüt Üretim Değerleri	69
5.2.1.1.2. Hayvancılık Üretim Dallarında Brüt Üretim Değeri	71
5.2.1.2. Üretim Dalları İtibariyle Değişken Masraflar	71
5.2.1.2.1. Bitkisel Üretim Dallarında Değişken Masraflar	71
5.2.1.2.2. Hayvancılık Üretim Dallarında Değişken Masraflar	73

	Sayfa No
5.2.1.3. Üretim Dalları İtibariyle Brüt Marj	74
5.2.1.4. Ayçiçeği Üretim Maliyeti (Tam Maliyet Analizi) , Brüt Üretim Değeri ve Kârlılık Durumu	74
5.2.2. İşletmelerin Bir Bütün Olarak Yıllık Faaliyet Sonuçları	76
5.2.2.1. Brüt Hasıla	76
5.2.2.2. İşletme Masrafları	78
5.2.2.3. Gerçek Masraflar	79
5.2.2.4. Net Hasıla (Saf Hasıla)	80
5.2.2.5. Tarımsal Gelir (Net çiftlik Geliri)	81
5.2.2.6. Harcanabilir Gelir	83
5.2.2.7. Toplam Aile Geliri	83
5.2.2.8. Rantabilite	84
5.3. Dünyada ve Türkiye’de Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar	86
5.3.1 Yağların Sınıflandırılması	86
5.3.2. Dünya Yağlı Tohumlar Üretim ve Ticareti	88
5.3.3. Dünya Ayçiçeği Üretimi ve Ticareti	91
5.3.4. Dünya Bitkisel Yağlar Üretim ve Ticareti	92
5.3.5. Türkiye’de Yağlı Tohumlar Üretimi Ticareti ve Politikalar	94
5.3.5.1. Türkiye’de Yağlı Tohumlar Üretimi	94
5.3.5.2. Türkiye’de Ayçiçeği Üretimi ve Ticareti	96
5.3.5.3. Türkiye’de Yağlı Tohumlarda Uygulanan Politikalar	100
5.3.6. Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayinin ve Ayçiçek Yağı Sanayinin Mevcut Durumu	108
5.3.6.1. Türkiye Bitkisel Yağ ve Ayçiçek Yağı Sanayinde Sanayi İşyeri Sayısı	108
5.3.6.2. Türkiye’de Bitkisel Yağ ve Ayçiçek Yağı Arz ve Kullanımı	110
5.3.6.3 Türkiye’de Bitkisel Yağ Tüketimi	112
5.3.6.4. Türkiye Bitkisel Yağ Sektörünün Üretim ve Ticareti İle Türkiye Gıda Sanayi İçindeki Konumu	113

	Sayfa No
5.4. Entegrasyon Kavramı ve Tarım Sanayi Entegrasyonu	118
5.4.1. Entegrasyon Kavramı	118
5.4.2. Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatifler	120
5.4.3. Dünyada ve Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayi Alanında Kooperatiflerin Faaliyetleri	122
5.4.4. Yağlı Tohumlar (Ayçiçeği) Tarım Satış Kooperatifleri	124
5.5. Karadenizbirlik	130
5.5.1. Karadenizbirlik Tarafından Ortaklara Verilen Hizmetler ve Ortak Sayısı	131
5.5.2. Karadenizbirlik’in Yatırım ve İştirakleri	133
5.5.3. Karadenizbirlik’in Bitkisel Yağ ve Mamulleri Üretimi	134
5.5.4. Karadenizbirlikce Üretilen Ürünlerin Pazarlanması	137
5.5.5. Sorunlar	137
5.6. Araştırma Bölgesinde Kooperatifler Açısından Kooperatif - Ortak İlişkilerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular	137
5.7. Araştırma Bölgesinde Ayçiçeği Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştiriciliğine, Kooperatif ve Entegrasyona Bakışlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular	142
5.7.1. Araştırma Bölgesinde Ayçiçeği Üreticilerinin , Ayçiçeği Yetiştiriciliğiyle İlgili Düşünce ve Davranışlarına İlişkin Bulgular	143
5.7.2. Araştırma Bölgesinde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatif ve Entegrasyon Konusundaki Düşünce ve Davranışlarına İlişkin, Bulgular	153
5.7.3. Üretici-Kooperatif-İşleyici Entegrasyonunun Şematik Bir Modelle Açıklanması.....	161
5.8. Sonuç ve Öneriler	164
KAYNAKLAR	178

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa No
Çizelge 3.1. Örnek Sayısı	20
Çizelge 3.2. Erkek İşgücü Birimine Çevirmede Kullanılan Katsayılar.....	23
Çizelge 3.3. İşletmelerde Bulunan hayvanların BBHB'ne Çevrilmesinde Kullanılan Katsayılar	25
Çizelge 4.1. Amasya İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı.....	35
Çizelge 4.2. Amasya İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı.....	35
Çizelge 4.3. Amasya İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları	36
Çizelge 4.4. Çorum İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı	37
Çizelge 4.5. Çorum İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı	37
Çizelge 4.6. Çorum İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları	38
Çizelge 4.7. Samsun İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı	38
Çizelge 4.8. Samsun İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı	39
Çizelge 4.9. Samsun İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları	39
Çizelge 4.10. Tokat İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı	40
Çizelge 4.11. Tokat İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı	40
Çizelge 4.12. Tokat İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları	41
Çizelge 4.13. İlçeler İtibariyle Amasya İli Ayçiçeği Üretimi (2001)	42
Çizelge 4.14. İlçeler İtibariyle Çorum İli Ayçiçeği Üretimi (2001)	42
Çizelge 4.15. İlçeler İtibariyle Samsun İli Ayçiçeği Üretimi (2001)	43
Çizelge 4.16. İlçeler İtibariyle Tokat İli Ayçiçeği Üretimi (2001)	44
Çizelge 4.17. Araştırma Bölgesi Ayçiçeği Ekim Alanları (1997-2001) (Ha).....	44
Çizelge 4.18. Araştırma Bölgesi İleri Hayvan Varlığı (2001) (Baş-Adet).....	45
Çizelge 5.1.1. İncelenen İşletmelerde Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı (Ortalama Kişi ve % olarak)	48
Çizelge 5.1.2. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen 7 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfusun Eğitim Düzeyi	49

	Sayfa No
Çizelge 5.1.3. İncelenen İşletmelerde İşletme Yöneticilerinin Yaşı ve Öğrenim Süresi	50
Çizelge 5.1.4. İncelenen İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu (Ortalama Erkek İş Günü).....	51
Çizelge 5.1.5. İncelenen İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu (%)	52
Çizelge 5.1.6. İşletme Başına Düşen Aktif Sermaye (Milyon TL).....	54
Çizelge 5.1.7. İşletme Başına Düşen Pasif Sermaye (Milyon TL) ve Dağılımı (%)	56
Çizelge 5.1.8. İncelenen İşletmelerde Sermaye Bileşimi (Ortalama Milyon TL) ve Kapital Oranları	57
Çizelge5.1.9. İşletme Başına Düşen Arazi Mevcudu ve Tasarruf Şekli (Da ve %)	58
Çizelge 5.1.10. İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Parçalılık Durumu (Ortalama Olarak)	59
Çizelge 5.1.11. İncelenen İşletmelerde Arazi Nev'ileri (Da) ve İşletme Arazisi İçerisindeki Dağılımı	59
Çizelge 5.1.12. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Ürünler ve İşletme Sayıları (adet ve %)	60
Çizelge 5.1.13. İncelenen İşletmelerde Üretim Deseni İşletme Genişliği, Yetiştirilen Ürünler ve Ekiliş - Dikiliş Alanları (Da)	61
Çizelge 5.1.14. İncelenen İşletmelerde Üretim Deseni Yetiştirilen Ürünler ve Ekiliş - Dikiliş Alanlarının Oransal Dağılımı (%)	62
Çizelge 5.1.15. İşletme Başına Düşen Hayvan Sayıları (Adet ve BBHB)	64
Çizelge 5.1.16. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Bitkisel Ürünler Üretim Miktarları (Kg)	65
Çizelge 5.1.17. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ortalama Verimi (Kg/da)	66
Çizelge 5.1.18. İncelenen İşletmelerde Mevcut Hayvanlar ve Bu Hayvanların Bulunduğu İşletme Sayıları (adet ve %)	67
Çizelge 5.1.19. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Ürünler ve Üretimi	68
Çizelge 5.1.20. İncelenen İşletmelerde Sütün Kullanılış Şekli	68

	Sayfa No
Çizelge 5.1.21. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Ürünlerde Verim Durumu.....	68
Çizelge 5.2.1. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş-Dikiliş Alanları Dekarına Düşen Brüt Üretim Değerleri (Milyon TL/da).....	70
Çizelge 5.2.2. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvancılık Üretim Dallarının Brüt Üretim Değeri (Milyon TL)	71
Çizelge 5.2.3. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş-Dikiliş Alanları Dekarına Düşen Değişken Masrafları (Milyon TL).....	72
Çizelge 5.2.4. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Üretim Dalında Değişken Masrafların Masraf Unsurları İtibariyle Dağılımı (MilyonTL ve %)	72
Çizelge 5.2.5. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvancılık Üretim Dallarının Değişken Masrafları (Milyon TL)	73
Çizelge 5.2.6. İncelenen İşletmelerde Hayvancılık Üretim Dalında Değişken Masrafların Masraf Unsurları İtibariyle Dağılımı (MilyonTL ve %)	73
Çizelge 5.2.7. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş-Dikiliş Alanları Dekarına Düşen Brüt Marj (Milyon TL)	74
Çizelge 5.2.8. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretim Maliyeti , Brüt Üretim Değeri ve Karlılık Durumu (Milyon TL/da ve % olarak)	75
Çizelge 5.2.9. İncelenen İşletmelerde Brüt Hasılayı Oluşturan Unsurlar İtibariyle Brüt Hasıla (Milyon TL), Oransal Dağılımı (%), ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)	77
Çizelge 5.2.10. İncelenen İşletmelerde İşletme Masrafları (Milyon TL), Oransal Dağılımı (%), ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)	78
Çizelge 5.2.11. İncelenen İşletmelerde Gerçek Masraflar (Milyon TL) ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı	80
Çizelge 5.2.12. İncelenen İşletmelerde Net Hasıla (Milyon TL) ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)	81

	Sayfa No
Çizelge 5.2.13. İncelenen İşletmelerde Tarımsal Gelir (Milyon TL) ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı	82
Çizelge 5.2.14. İncelenen İşletmelerde Harcanabilir Tarımsal Gelir (Milyon TL ve % olarak)	83
Çizelge 5.2.15. İncelenen İşletmelerde Toplam Aile Geliri (Milyon TL) ve Oransal Dağılımı (%)	83
Çizelge 5.2.16. İncelene İşletmelerde Rantabilite Oranları (%)	84
Çizelge5.3.1. Dünya Yağlı Tohumlar Ekiliş Alanları (Milyon ha)	88
Çizelge 5.3.2. Dünya Yağlı Tohumlar Üretimi (Milyon Ton)	89
Çizelge 5.3.3. Dünya Yağlı Tohumlar Ticareti (Milyon Ton)	89
Çizelge 5.3.4. Başlıca Üretici Ülkelerde ve Dünyada Ayçiçeği Üretimi (Milyon Ton)	91
Çizelge 5.3.5. Dünya Bitkisel Yağ Üretimi (Milyon Ton)	92
Çizelge 5.3.6. Dünya Bitkisel Yağ Ticareti (Milyon Ton)	93
Çizelge 5.3.7. Dünyada Kaynaklarına Göre Yağ Tüketimi	94
Çizelge5.3.8. Türkiye’de Yağlı Tohumlar Ekim Alanları , Üretimi ve Verimi ...	95
Çizelge 5.3.9. Türkiye’de Ayçiçeği Ekim Alanı, Üretim, Verim Durumu	97
Çizelge 5.3.10. Karadenizbirlik Bölgesinde Ayçiçeği Ekim Alanı Üretim ve Verim Durumu	99
Çizelge 5.3.11. Türkiye’de Ayçiçeği Tohumu İthalatı (ton)	100
Çizelge 5.3.12. Türkiye’de Buğday ve Ayçiçeği Tohumu Destekleme Alımları ve Ayçiçeği– Buğday Paritesi (1980-2000)	104
Çizelge 5.3.13. Türkiye’de Ayçiçeği Tohumu, Mazot ve Gübre Fiyatları ve Pariteler (1980-2000)	105
Çizelge 5.3.14. Türkiye’de Ayçiçek Yağı Üreten İş Yeri Sayısı	109
Çizelge5.3.15. Türkiye Bitkisel Yağ Sanayinde İşyeri Sayısı ve Kapasite Kullanımı (1998)	110
Çizelge 5.3.16. Türkiye Genel Bitkisel Yağ Arzı ve Kullanımı	111

	Sayfa No
Çizelge 5.3.17. Türkiye'nin Yağlı Tohumlu Bitkiler İtibariyle Bitkisel Yağ Arzı ve Kullanımı (1999/2000)	111
Çizelge 5.3.18. Türkiye'nin Bitkisel Yağ Tüketimi (Kg/Kişi/Yıl)	112
Çizelge 5.3.19. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talebi (1980-2000)	113
Çizelge 5.3.20. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Sektörel Dağılımı.(2000)	114
Çizelge 5.3.21. Gıda Sanayi Üretim ve İç Talebinin Sektörel Dağılımı (2000)	114
Çizelge 5.3.22. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İhracat ve İthalatı (1980-2000)	115
Çizelge 5.3.23. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İhracat ve İthalatının Sektörel Dağılımı(2000)	116
Çizelge 5.3.24. Gıda Sanayi İhracat ve İthalatının Sektörel Dağılımı (2000)	116
Çizelge 5.5.1. Karadenizbirliğe Bağlı Kooperatiflerin İllere Göre Dağılımı, Ortak Sayıları ve Sermaye Durumu (Adet, % ve Milyon TL)	132
Çizelge 5.5.2. Karadenizbirlik'in Yatırım ve İştirakleri	133
Çizelge 5.5.3. Karadenizbirlik'in Ham Yağ ve Küspe Üretimi	135
Çizelge 5.5.4. Karadenizbirlik'in Mamul Yağ Üretimi	136
Çizelge 5.5.5. Karadenizbirlik'in Bitkisel Yağ ve Mamullerinin Satış Miktar ve Değerleri (Ton – Milyon TL)	136
Çizelge 5.6.1. Birim Kooperatiflerinin Ortakları ile Ürün Alım Satımı Konusunda Karşılaştığı Sorunlar (Öncelik Sırasına Göre)	138
Çizelge 5.6.2. Birim Kooperatiflerinin Ortaklarının Karşılaştığı Sorunlar (Öncelik Sırasına Göre)	139
Çizelge 5.6.3. Birim Kooperatiflerin Ayçiçeği Üreticisi Ortaklarının Bilinçli Birer Çiftçi Olup Olmadıkları Konusundaki Değerlendirmeleri ...	139
Çizelge 5.6.4. Karadenizbirlik'in Çok Amaçlı Kooperatifçilik Faaliyetleri Sonucunda Ortaklarına Sağladığı Girdiler	140

	Sayfa No
Çizelge 5.6.5. Birim Kooperatiflerin Kendilerine Göre En Zayıf Olduklarını Düşündükleri Konular (Öncelik Sırasına Göre)	141
Çizelge 5.7.1. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri	143
Çizelge 5.7.2. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri (Öncelik Sırasına Göre)	144
Çizelge 5.7.3. İncelenen İşletmelerde Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerinin Gelecekte Ayçiçeği Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri	145
Çizelge 5.7.4. İncelenen İşletmelerde Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerinin 2000 Yılı İçin Ayçiçeği Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri	146
Çizelge 5.7.5. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar	146
Çizelge 5.7.6. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar (Öncelik Sırasına Göre).....	147
Çizelge 5.7.7. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Unsurlar	147
Çizelge 5.7.8. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Unsurlar (Öncelik Sırasına Göre)	148
Çizelge 5.7.9. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerin Mevcut Durumu İle Ayçiçeği Üretimine Kârlılığı Konusundaki Düşünceleri	150
Çizelge 5.7.10. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Verilecek Herhangi Bir Destekle Bağlantılı Olarak Üretecekleri Ayçiçeği Miktarı Konusundaki Düşünceleri	150
Çizelge 5.7.11. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Destek Verildiği Takdirde Soya ve Kanola Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri...	151
Çizelge 5.7.12. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kredi Kullanım Durumu	151

	Sayfa No
Çizelge 5.7.13. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kullandıkları Kredinin İhtiyaçlarını Karşılama Durumu	151
Çizelge 5.7.14. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kredi Kullanımında Karşılaştıkları Sorunlar	152
Çizelge 5.7.15. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Yetiştiricilerinin Eksiklik Duydukları Bilgiler	152
Çizelge 5.7.16. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Bilgi Kaynakları ...	153
Çizelge 5.7.17. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olma Sebepleri	153
Çizelge 5.7.18. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olma Sebepleri (Öncelik Sırasına Göre)	154
Çizelge 5.7.19. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olurken Etkilendikleri Kişi veya Kurumlar	154
Çizelge 5.7.20. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatifin Onların Beklentilerini Karşılama Durumu Konusunda Düşünceleri	155
Çizelge 5.7.21. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Uzaklıklarının Kooperatiften Faydalanmalarına Etkileri	156
Çizelge 5.7.22. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Uğrama Sebepleri	156
Çizelge 5.7.23. İncelenen İşletmelerde Karadenizbirlik'in Üreticilere Yönelik Faaliyet Durumu.....	156
Çizelge 5.7.24. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Karadenizbirlik'in Faaliyetlerinden Haberdar Olma Ve Uygulama Durumu	157
Çizelge 5.7.25. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Karadenizbirlik'in Faaliyetlerinin Yeterliliği Konusundaki Düşünceleri	157
Çizelge 5.7.26. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerin Girdilerini Aldıkları Yer Konusundaki Tercihleri	158

	Sayfa No
Çizelge 5.7.27. Ayçiçeği Üreticilerinin Ayçiçeği Üreticiliği, Satıcılığı ve İşleyiciliğini Kendilerinin Yapacağı Ve Etkin Olacakları Bir Organizasyon Kurulması Konusundaki Düşünceleri	159
Çizelge 5.7.28. Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerin Karadenizbirlik'in Kendilerinin Etkin Olacağı Bir Kooperatifi Onlara Sağlayıp Sağlamadığı Konusundaki Düşünceleri	159
Çizelge 5.7.29. Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerin Mevcut Hali İle Her Şeye Rağmen Kooperatife Üyelik Konusundaki Düşünceleri	160
Çizelge 5.7.30. Her Şeye Rağmen Kooperatife Üyelik Taraftarı Olan Üreticilerin Bunu İsteme Sebep ve Öncelikleri	160

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi

Tarım tarihsel bir akış içerisinde tüm dünya devletlerinin ekonomik hayatlarında önemli bir rol üstlenmiştir. Bugün Türkiye için sosyo-ekonomik açıdan halen ekonomik faaliyetlerin çoğu direkt ve indirekt tarım sektörüne dayanmaktadır.

Halen Türkiye nüfusunun % 35'i kırsal kesimde yaşamakta olup, tarımın istihdamdaki payının yaklaşık % 45, GSMH'daki payının % 17 ve ihracattaki payının % 10 olduğu belirtilmektedir (Anonim, 2000). Cumhuriyetten bugüne önemli gelişmeler göstermiş olan sanayi sektörünün de önemli ölçüde tarıma dayalı sanayilere dayandığı göz önüne alınırsa, tarım sektörü Türkiye için çok daha önemli hale gelmektedir. Nitekim tarıma dayalı sanayiler imalat sanayi işyerlerinin yaklaşık % 47'sini, istihdamının % 48'ini, üretim değerinin % 44'ünü, ihracatının % 60'ını oluştururken, GSMH'de yaklaşık % 10'luk bir paya sahiptir (Gülse, 1996).

Bu verilerden hareketle tarım sektörüne gereken önemin verilmesi ve sorunlarına kalıcı çözümler getirilmesi hem ekonominin önemli bir sektörü olması açısından hem de beslediği tarıma dayalı sanayi sektörü açısından darboğaz oluşturmaması için bir zorunluluktur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birisi de sektörler arası ilişkilerin yoğunluğundaki farklılıktır. Gelişmiş ülkelerde sektörler arası ilişkiler daha yoğundur. Bu ilişkilerin yoğunluğu kaynakların etkin kullanımı ve kalkınma açısından önemlidir (Kula, 1990).

Tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörü arasındaki ilişkilerin yoğunluğu her iki sektörü de geliştirecek ve sektörlerin ülke ekonomisine katkılarını arttıracaktır. Bu iki sektör arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi tarım kesimindeki pazarlama sorununun, sanayi kesiminin hammadde sorununun giderilmesi için gereklidir. Bunu sağlayacak en önemli araçta tarım-sanayi entegrasyonu ve bu yöndeki organizasyonlar olduğu sürekli vurgulanmaktadır.

Türkiye dünyanın sayılı optimum koşullarına sahip iklim ve toprak parçasında yer almış olmasına karşın sahip olduğu bu tarımsal potansiyeli yeterince değerlendirememektedir. Tarım kesiminin sorunları tarıma dayalı sanayilere yansımaktadır. Türkiye'de tarım ürünleri üretimi, üretim miktarı ve çeşitlerinin pazardan gelecek bilgilere çok duyarlı ve hazırlıklı

değildir. Bunun sonucunda tarıma dayalı sanayiler, üretim yapısına uymayan nitelikte, yüksek ve istikrarsız fiyatta, yetersiz hammadde çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da tarıma dayalı sanayi sektörlerinde nihai üründe fiyat tespitine, üretim planlamasına olanak vermemekte, üretimde darboğaz yaratmaktadır. Sanayi tesislerinin ekonomik olarak ve atıl kapasite yaratılmadan çalışmaları için hammaddenin zamanında, yeterli miktarda, istenilen kalite ve fiyatta temin edilmesi önem kazanmaktadır. Plansız üretim ve dengesiz fiyat oluşumu kimi zaman tüketicileri kimi zaman üreticileri sıkıntıya sokmakta dolaylı olarak ülke ekonomisi olumsuz etkilenmektedir. Bu sebeple tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörlerinin bahsedilen bu sıkıntılarını aşacak şekilde birbirlerinden haberdar ve entegre çalışmaları bir zorunluluktur.

Bu bağlamda tarıma dayalı sanayi alt sektörlerinden gıda sanayinin bir alt sektörü olan bitkisel yağ sanayi ve hammaddesinin önemli kısmını oluşturan ayçiçeğinde de gerek sektör ve gerekse ürün bazında yukarıda bahsedilen sorunlar yoğun olarak yaşanmaktadır.

Bitkisel yağ sanayinin gıda sanayi üretim değerindeki payı % 9.30, gıda sanayi ihracat değerindeki payı % 13.02'dir. Sektör bu ihracat durumuyla gıda sanayi içinde sebze ve meyve işleme sanayinden sonra en çok ihracat payına sahip sektördür (Gülse, 1996).

Bitkisel yağ sanayi iç talebi karşılamak ve dış pazar taleplerine cevap verebilmek için yetersiz kalan yurtiçi ham yağ üretimini ithalat ile dengelemektedir. Tüm planlı dönem boyunca bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin taleplerine cevap verebilmek amacıyla yağlı tohum üretimi ve verimini arttırmak öngörülmüştür. Ancak bu yönde bir artış sağlanmışsa da sanayinin açığını kapatacak kadar ham yağ üretimi yapılamamaktadır. Nitekim sektörün gıda sanayi ithalat payı yaklaşık % 44'dür ve ithalat miktarının yaklaşık % 66'sını ham sıvı yağ ithalatı oluşturmaktadır. Bitkisel yağ sanayi bu durumu ile gıda sanayi sektörleri içinde en çok ithalat gerçekleştiren ve hammadde yönüyle en çok dışa bağımlı olan sektördür (Gülse, 1996). Türkiye'de yağ bitkileri üretimi yeterli düzeye erişinceye kadar da ithalatın ve atıl kapasite sorununun devam edeceği söylenebilir.

2000 yılı itibariyle yemeklik yağ sektörü iç tüketiminin bitkisel yağ sanayicileri derneği verilerine göre % 30,2'sini margarinler, % 58,6'sını sıvı yağlar, % 5,1'ini zeytinyağı, % 6,1'ini teryağı oluşturmuştur. Sıvı yağlar içinde ise ilk sırayı ayçiçeği almaktadır. Türkiye'de toplam sıvı yağ kullanımının % 77,70'ini ayçiçeği karşılamaktadır. Bu oran farklı kaynaklara göre % 85'lere ulaşmaktadır. Toplam yağ tüketimi içinde görünen yağlarda

hayvansal kökenli yağlar % 6,04, bitkisel kökenli yağlar 93,96 pay almaktadır (**Kırmanlı, 2002**).

Bitkisel yağ ve mamulleri üretiminde nihai talebe yönelik üretim, genellikle iç talebi karşılamaktadır. Ancak ithalat genellikle sanayinin ihtiyacı olan ve rafine bitkisel yağların hammaddesini oluşturan ham yağ şeklinde yapılmaktadır. Bu da ayrıca bir katma değer kaybı yaratmaktadır. Türkiye bitkisel yağ sanayinin hammadde üretebilecek uygun ekoloji ve işleyebilecek yeterli kapasitesine rağmen böyle bir kısır döngü yaşamayı arzulanmayan bir durumdur.

Bu açığın kapatılabilmesi için yağlı tohum üretimine önem verilmesi gerekmektedir. Sektörün hammaddesini oluşturan yağlı tohumlardan pamuk çığınının bir yan ürün olması, zeytinin ise peryodisite özelliği ile yıllara göre üretiminin azalıp çoğalması ayçiçeğinin etkinliğini ve talebini arttırmıştır. Türkiye'nin toplam bitkisel yağ üretiminin % 50-55'i ayçiçeğinden, % 25-30'u pamuk çığından, % 15-25'de zeytin ve diğer yağ bitkilerinden karşılanmaktadır. Bu verilerden de anlaşıldığı gibi Türkiye'de bitkisel yağ üretiminin yarısına yakın kısmı ayçiçeğinden elde edilmektedir (**Anonim,1997a**). 2000 Yılı verilerine göre dünyada 21 081 016 ha ayçiçeği ekilmiş ve 26 168 523 ton ürün elde edilmiştir. Dünya ortalama verimi ise 1 241 kg/ha olmuştur. Türkiye'de ise 540 000 ha alana ayçiçeği ekilmiş 825 000 ton ürün elde edilmiştir. Ortalama verim 1 527 kg/ha olarak gerçekleşmiştir (**Anonim, 2002n**).

Ayçiçeği kabuklu tohumunda % 30-35 arasında yağ bulunduran, thiamin ve B1 vitaminlerince zengin bir bitkidir. Ayrıca yağı alındıktan sonra geriye kalan küspesi % 35 dolayında protein, A, B, D vitaminleri ihtiva eden, demir ve fosfor minerallerince zengin bir hayvan yemidir (**Noyan ve Demir, 1998**).

Sektörün hammaddesi olan yağ tohumlarının arttırılması yeni alanların üretime açılması ile sağlanabilecektir. Bu, zor bir çözüm olmasına rağmen GAP ile yeni alanların tarıma açılacak olması bir olumluluktur. Aynı zamanda yağlı tohum üretimi için diğer ürünlerden kısıtlama yapılarak ya da ikinci ürün uygulaması ile üretimin arttırılabileceği görüşleri vardır. Birim alandan elde edilecek ürün miktarının arttırılması ve fazla yağ oranına sahip çeşitlerin geliştirilmesinin de üretimi arttıracacağı belirtilmektedir.

Bu perspektif içinde bitkisel yağ sanayinin mevcut durumunun, ülke ekonomisindeki yerinin, sorunlarının, iç ve dış ticaretindeki değişimlerin, sektörü direk etkileyen hammadde boyutunun ve bu yöndeki örgütlenmenin incelenmesinin bölgesel ve makro düzeyde faydalı olacağı düşünülmüş ve araştırmaya değer bulunmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, ayçiçeği ve bitkisel yağ üretimi konusunda Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösteren ayçiçeği üreticilerinin örgütlenmesini sağlayan Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin (Karadenizbirlik) Orta Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösterdiği iller ve faaliyetleri çerçevesinde, Türkiye bitkisel yağ sanayini, genel yapısı yanında özellikle hammadde boyutu ve hammadde üreticilerinin örgütlenmeleri, nihai ürün elde edilinceye kadar olan aşamalarda yer alan üretici-kooperatif-sanayinin ilişkileri, birbirlerine bakışları ve bunların entegrasyonu açısından inceleyerek sektörün mevcut durumunu, sorunlarını, bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini ortaya koyabilmektir.

Bu amaç doğrultusunda üreticiler açısından yapılacak değerlendirmede öncelikle, bu sanayiye hammadde vererek üretim sürecini başlatan ayçiçeği üreticilerinin sosyo-ekonomik durumları incelenmiştir. Bunun için ayçiçeği üreticisi işletmelerin işletme faaliyet sonuçları değerlendirilerek işletme ve ürün bazında ekonomik analiz yapılmıştır.

Ayçiçeği üreten işletmelerin yapısını inceleyen bu analizler yanında amaca uygun olarak değerlendirmenin ikinci yönünü oluşturan entegrasyon eğilimleri incelenmiştir. Bunun için üretici ortakları kooperatife bağlayan, kooperatif faaliyeti cazip kılan ya da üreticileri başka pazarlama kanallarına yönlendiren fiyat, hizmet, alım, satıma yönelik uygulamalara ayçiçeği üreticilerinin bakışı ve bunu etkileyen faktörler incelenmiştir. Sürekli faydaları vurgulanan örgütlenmenin çiftçiler açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Daha sonra araştırmada örgüt ve sanayici tarafını oluşturan Karadenizbirlik açısından konu değerlendirilmiştir. Ayçiçeği alımları, ürün değerlendirilmesi ve pazarlaması, üretim girdileri temini ve dağıtımı ile ayçiçeği üreticilerine hizmet veren Karadenizbirlik bu faaliyetleri çerçevesinde incelenmiştir. Rasyonel ve etkili bir kooperatif faaliyet yürütmek, verimli iş görmek, ortaklara sunulan hizmetleri artırmak ve piyasalarda pazarlık ve rekabet

gücü elde etmeyi amaçlayan Karadenizbirlik'in bu amaçlara ne denli ulaşılabildiği ve bu yöndeki sorunların ve çözümlerin neler olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmelerle entegrasyonun parçaları olan kooperatif, sanayici ve üretici ortakların entegrasyon eğilimleri birbirlerini tamamlama ve paylaşım açısından neler bekledikleri ve aralarında bir bütünleşme sağlanıp sağlanamadığı izlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında araştırma bölgesinin mevcut durumu şöyledir. Belirtilen amaç doğrultusunda araştırma kapsamına Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat illeri girmektedir. Karadenizbirlik Samsun'da 5, Amasya'da 3, Çorum'da 5, Tokat'ta 3, Kırıkkale'de 1, Yozgat'ta 2, Diyarbakır'da 1, Kırşehir'de 1 kooperatif olmak üzere 9 ilde toplam 21 birim kooperatif ve 67 104 üye ile ayçiçeğinde faaliyet göstermektedir . 1998 Yılı itibariyle bu illerde 53 584 ha alanda ayçiçeği ekilmiş, 82 042 ton ürün elde edilmiştir,

Araştırma kapsamına giren Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat illerinde birliğin 16 birim kooperatifi vardır. Bu 16 birim kooperatif 51 211 üyesi ile toplam üyelerin % 76,32'sini oluşturmaktadır. Ayçiçeği ekim alanlarınının 30 933 hektarı ve ayçiçeği üretiminin 58 881 tonu bu 4 ildeki 16 kooperatife aittir. Bu rakamlar Karadenizbirlik'in faaliyet gösterdiği toplam ayçiçeği ekim alanlarınının % 57,73'ünü, ayçiçeği üretiminin de % 71,76'sını oluşturmaktadır.

1998 yılında Türkiye'nin ayçiçek yağı üretiminin 529 000 ton olduğu ve bunun yaklaşık % 3'ünün (15-16 bin ton) Karadeniz Birlik tarafından üretildiği belirtilmektedir (Anonim, 1998).

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma 5 ana bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde, giriş başlığı altında, konunun önemi, araştırmanın önemi ve amacı ile araştırmanın kapsamı ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, araştırma konusu ile ilgili literatür özetleri verilmiştir.

Üçüncü bölümde materyal ve yöntem ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde araştırma bölgesinin doğal , ekonomik ve sosyal özellikleri genel olarak verilmiştir.

Beşinci bölümde araştırma bölgesi olarak seçilen Orta Karadeniz Bölgesi'nde ayçiçeği yetiştiren işletmelerinin sosyo ekonomik yapıları belirlenmeye çalışılmış, bu işletmelerin yıllık faaliyet sonuçları ortaya konmuş, ayçiçeğinin maliyet analizi yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Dünyada ve Türkiye'de yağlı tohumlar ve bitkisel yağ sanayi ayçiçeği ağırlıklı olarak incelenmiştir. Genel olarak entegrasyon kavramına yer verilerek bölge için bu entegrasyonun iki önemli ayağı ayçiçeği üreticileri ve Karadenizbirlik açısından durum değerlendirilmiştir. Karadenizbirlik ve araştırma kapsamındaki birim kooperatiflerin mevcut durum ve sorunları ortaya konularak ayçiçeği üreticisi ortaklarına yönelik değerlendirmelerine yer verilmiştir. Aynı şekilde ayçiçeği üreticilerinin kooperatife bakışları ve kooperatife yönelik değerlendirmelerine yer almıştır. Entegrasyon kavramı şematik bir modelle açıklanmaya çalışılmıştır.

Altıncı bölümde, sonuç ve öneriler verilmiştir.

LİTERATÜR ÖZETLERİ

ÖZKAYA ve TALİM (1982), “ Trakya ve Marmara Bölgesi’nde ayçiçeği üretiminde ve Yağ Sanayinde Temel Sorunlar”, konulu çalışmalarında Türkiye’de ayçiçeğinin ekiliş, üretim ve verimindeki gelişmeleri incelenmişler, Trakya ve Marmara Bölgeleri’nde ayçiçeği tarımının ekonomik açıdan değerlendirmesini yapmışlardır. Bu bölgelerde ayçiçeği ekiliş, üretim, ve veriminin yıllara göre gelişimi, ayçiçeği üreten işletmelerin yapısı ve özellikleri, ayçiçeğinin bazı rakip ürünler karşısındaki durumu, ayçiçeği fiyatları, fiyat politikaları, pazarlama düzeni ve ayçiçeği üretiminde bazı önemli girdiler, ayçiçeği üretim alanlarının gelişme potansiyeli, ayçiçeği yağ sanayinin durumu ve sorunları incelenmiştir.

ÖZKAYA (1982), Yağlık Ayçiçeği Üretim Potansiyeli Bulunan Bazı İllerde Üretimi Etkileyen Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma” ismini taşıyan çalışmasında , yağ açığını kapatacak üretim artışının sağlanması için çeşitli yaklaşımları sürmüştür ve bunların başında ayçiçeği veriminin artırılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca ayçiçeği ekim alanı ve üretiminin geleneksel ayçiçeği üretim bölgelerinin dışında da artırılacağı varsayımı ve bunu geliştirme olanakları araştırılmıştır. Bu amaçla mevcut ayçiçeği ekim, üretim ve verim durumu ile bölge üretim desenindeki yerini belirlemek, ayçiçeği üretimini etkileyen başlıca ekonomik faktörleri saptamak, ayçiçeği üretimini artıracak politikalar konusunda yaklaşımda bulunmak, ayçiçeğinin rakip ürünleri gibi konular incelenmiştir.

AKSOY (1987), “ Trakya Bölgesi’nde Bitkisel Yağ Sanayinin Ekonomik Yapısı”, konulu araştırmasında, bitkisel yağ teknolojisinin özellikleri, dünyada ve Türkiye’de yağlı tohum üretimi ve bitkisel yağ sanayinin genel durumu ile Trakya Bölgesi’nde bitkisel yağ sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin yönetim, organizasyon, hammadde temini, üretim ve fason çalışma sistemleri, personel, finansman, pazarlama ve dış ticaret konularını incelemiştir. Araştırmada hammadde üretim yetersizliği ve atıl kapasite oranına dikkat çekilmiş, sözleşmeli ekim uygulamasının ve verim artırıcı çalışmaların gerekliliği vurgulanmıştır. İşletmelerin

finansman sıkıntıları ve nedenleri dile getirilmiş, pazarlama faaliyetleri konusunda eksiklikleri tespit edilmiş ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri belirtilmiştir.

YILDIZ (1988) araştırmasında, Türkiye’de ayçiçek yağı talebinin ekonometrik analizini yapmıştır. Oluşturduğu modelden yola çıkarak, ayçiçek yağı fiyatının ve hane başına düşen toplam gelirin, ayçiçek yağının zorunlu bir ihtiyaç maddesi olmasından ötürü, talebe etki etmediğini ortaya koymuştur. Tahmin edilen regresyon denklemine göre, ayçiçek yağı talebi, ayçiçek yağı üretimine ve nüfusa bağlıdır.

BİNGÖL (1990), “Bitkisel Yağ Sanayinin Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi” isimli araştırmasında bitkisel yağ sanayi; hammadde üretim miktarı ve özellikleri, tesis sayısı, kapasite ve üretim durumu ve kullanılan teknolojik yöntemler açısından inceleyerek genel durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu genel bilgilerden sonra, bitkisel yağ sanayinin verimlilik ölçümü için 96 tesis değerlendirmeye alınmıştır. Bu tesislerden 18’i zeytinyağı, 38’i ayçiçek yağı, 19’u pamuk yağı, 11’i çeşitli yağlar ve 10’u ise margarin üretim tesisleridir. 96 tesisin 30’unda ham yağ, 56’sında ise rafine ve nötralize yağ üretilmektedir. Verimlilik ölçümünde kullanılan yöntemler olarak kısmi ve toplam verimlilik hesaplamaları alınmıştır. Kısmi verimlilik, bir birim girdi karşılığı elde edilen üretimi, toplam verimlilik ise üretimin, kullanılan girdilerin toplamına bölünmesi sonucu elde edilen sonuçları göstermektedir. Araştırma yapılan işletmelerde hammadde, işgücü, enerji ve toplam gider açısından kısmi verimlilik ölçümü yapılmış ve değerler sunulmuştur. Sonuç olarak da bitkisel yağlı tohumların üretiminin artırılması ve sanayinin faaliyetlerindeki verimlilik düzeyini artırılması için araştırma bulgularına dayanarak tespit edilen sorunlar ve çözüm önerileri yer almıştır.

DİREK ve YURDAKUL (1992) ,“ Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde (GAP Alanında) Endüstri Bitkileri Üretim ve Pazarlama Yapısı ” adını taşıyan çalışmalarında Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde sulanan alanlarda olan ve benzer üretim desenine sahip işletmelerle anket yapılmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak nüfus ve eğitim yapısı, işletme yapıları, üretim deseni, seçilmiş bazı ürünlerin üretim ve pazarlama yapısı değerlendirilmiştir. Bölgedeki ekim alanlarının %37’sini yağ bitkilerinin

meydana getirdiği, bölgede yağlı tohum bitkilerinde ayçiçeği ve susamın yoğun olarak yetiştirildiği belirtilmiştir.

ÖZ (1993), Ayçiçeğinin yoğun olarak üretildiği Merzifon ve Vezirköprü yöresinde yaptığı araştırmasında, ayçiçeği yetiştiriciliğinin teknik ve ekonomik yapısını, pazarlamasını incelemiştir. Ayçiçeği yetiştiriciliğindeki mevcut problemleri ortaya koymaya çalışmıştır.

Trakya Bölgesinde yapılan bir diğer çalışmada (**PEKCAN, 1994**), ayçiçeği sanayiine ilişkin genel bilgiler verilmiş ve ayçiçek yağı talebini etkileyen değişkenler incelenerek, bu talebin istatistiksel modeli kurulmuştur.

KOLSARCI ve Ark. (1995), tarafından gerçekteştirilen çalışmada yağ tohum üretimi yetersizliğine değinilmiştir. Sorunun çözülebilmesi için ise yağlı tohum üretim artışı üzerinde durulmakta ve üretim artırıcı öneriler sıralanmıştır.

GÜL ve Ark. (1995), “Türkiye’de Yağlı Tohumlu Bitkiler Fiyat Analizi”, isimli çalışmalarında 1970-1992 yılları arasındaki 21 yıllık dönemde yağlı tohumlu bitkilerin ekim alanı, üretimi ve fiyatlarındaki gelişimi incelemişlerdir. Yağ bitkileri ekim alanındaki değişimin bazı yıllarda % 50’ye varan oranda değişim gösterdiği bunun da özellikle yağ bitkileri yetiştiriciliğinde uygulanan teşvik politikalarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Ayrıca incelen yıl aralığında ilgili ürünlerin fiyatları çok değişmemiş, ayçiçeği fiyatındaki artış, toptan eşya fiyatlarındaki artışın gerisinde kalmıştır.

AKSOY ve Ark. (1996), “ Trakya Bölgesi’nde Bitkisel Sıvı Yağ ve Margarin Sektör Analizi, Ekonomik Yapı , Darboğazlar ve Çözümler”, ismini taşıyan araştırmalarında ikincil verilerle dünyada ve Türkiye’de bitkisel yağ sektörü incelenirken, Trakya Bölgesi’ndeki bitkisel yağ sektörünün yapısı ve işleyişi üretici, sanayici ve tüketici bazında birincil verilerle incelenerek sektörle ilgili sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. Araştırma 5 ilde yürütölmüştür. 1995 Üretim döneminde 492 ayçiçeği üreticilerinden anket yoluyla sağlanan bilgiler çerçevesinde üreticilerin her yıl ekecekleri ürüne karar verirken dikkate aldıkları kriterler ve bilgi kaynakları, ayçiçeği dışındaki yağ bitkileri hakkındaki deneyimleri, bunların tarım

teknikleri hakkındaki bilgi düzeyleri ve herhangi bir yağ bitkisini yetiştirmek için talepleri yer almıştır. Ayrıca bölgedeki ayçiçeği tarımındaki yaygın uygulamalar, kullanılan girdiler, ürün satış yerleri ve karşılaşılan problemler gibi konular araştırılmıştır. Ayçiçeği verimleri ve üretim maliyetleri hesaplanmıştır. Sanayici düzeyindeki araştırmalarda 54 tesisten aktif olanlarla görüşülerek elde edilen verilerin kullanıldığı belirtilen araştırmanın bu bölümünde tesisler kuruluş yerleri, kapasiteleri, personel kullanımı, işleyiş sistemleri, hedefleri, mali durumları ve pazarlama faaliyetleri açısından incelenmiştir. Araştırmanın tüketicilere yönelik kısmında önemli bir tüketim merkezi olan İstanbul'da çeşitli sosyal sınıflardan 385 kişi ile görüşmeler sonucunda bitkisel yağların tüketimine ilişkin bazı verilere ulaşılmıştır. Araştırmada üretici, sanayi ve tüketici düzeyinde elde edilen bulgular birleştirilerek sektördeki darboğazlar ve bunların aşılması için gereken önlemler başlıklar halinde tartışılmıştır.

AKSOY Ş., AZABAĞAOĞLU M., UNAKITAN G., GAYTANCIOĞLU O., ÖZDEMİR G., (1997), Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği tarafından yayınlanan “Türkiye Bitkisel Yağ Raporu 1997” isimli çalışmada yağların sınıflandırılması yapılmış dünya yağ üretiminde önde gelen ülkeler üretim miktarları fiyat düzeyleri ve tüketim miktarları ve dünya ticaretindeki payları verilmiştir. Türkiye bitkisel yağ sanayi, tüketici alışkanlıkları ve tercihleri, üretim ve tüketim miktarları, dış ticaret, arz ve talep dengesi konuları incelenmiştir. Türkiye yağ sanayii tesisleri, kuruluş yerleri, kapasite ve kapasite kullanımı, yan sanayilerle olan ilişkileri, pazarlama süreci ile incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’de yağ bitkilerinin ekiliş ve üretimi, yağlı tohumlara uygulanan destekleme politikaları ve gelişimi ile ayçiçeği üretimini engelleyen faktörler incelenmiştir. Sektörler ilgili sorunların da yer aldığı çalışmada bu soruna ilişkin çözüm önerileri verilmiştir.

ANONİM (1997), TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın “Sanayi Bitkileri Özel İhtisas Komisyon Raporu” ’nda Türkiye’de yaygın olarak üretimi yapılan sanayi bitkileri ve ayçiçeğine ilişkin üretim, tüketim, ithalat, ihracat vb. konularda mevcut durum değerlendirmesi yapılırken, politika ve hedefler ile öngörülen tedbirlere yer verilmiştir.

KIZILOĞLU (1997), Araştırmasında Erzurum ilinde önemli tarla bitkilerinden buğday, arpa, patates, ayçiçeği, şekerpancarı, ve fiğın üretim maliyeti ve arz fonksiyonlarının ekonometrik analizini yaparak ekim alanını kısıtlayan ve teşvik eden faktörleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma bölgesindeki önemli tarla bitkilerinin arz fonksiyonlarının ekonometrik analizi sonucunda tarla ürünlerinin ekim alanlarının belirlenmesinde ekonomik faktörlerin dışındaki faktörlerin daha etkili olduğu belirtilmiştir.

BÜLBÜL ve BEŞPARMAK (1998), “Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayiinin Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi Sorun ve Çözüm Önerileri ”, isimli çalışmalarında 1990-1996 yılları arasında Türkiye bitkisel yağ sanayiini işyeri sayısı, dış ticareti, üretim ve tüketim açısından değerlendirmişlerdir. Bitkisel yağ üretiminin yurt içi üretimle karşılanamadığı ve çok fazla döviz kaybı olduğu, yağ tesislerinin atıl kapasitelerle çalıştığı, yağlı tohumlu bitkilerin üretimine ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayçiçeği üretiminin özellikle Trakya bölgesinde ve buğdayla münavebeli olarak yapıldığı, buğday taban fiyatlarındaki artışın aleyhine olduğu 1980-1996 yılları arasında ayçiçeği buğday paritesinin 1,88 ile 2,93 arasında değiştiğini ifade etmişlerdir.

NOYAN ve DEMİR (1998), çalışmalarında Tokat ve Amasya illeri sulu koşullarında yetiştirilen ayçiçeğinin azotlu ve fosforlu gübre ihtiyaçları belirlenmiş. 1992-1996 yılları arasında yapılan denemeler ve değerlendirmeler sonucunda tane verimi ile uygulanan gübre miktarları arasında ilişki regresyon denklemleriyle açıklanmıştır.

ANONİM (1999) ,Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 1997/1998 raporunda ilgili olduğu yıla ait yağlı tohumlar ve bitkisel yağ üretim, kullanım, ihracat, ithalat, fiyatlar ve yıl sonu stoklarında ortaya çıkan gelişmeler ortaya koyulmuş ve bir sonraki yıldaki muhtemel gelişmeleri incelenmiştir. İlgili dönemde dünya ayçiçeği tohumu stoklarının eridiği, ayçiçeği yağı üretimi ve tüketiminin azalan bir trend takip ettiği, stokların düştüğü belirtilmiştir.

BAHAR (1999), “Türkiye’de Bitkisel Yağ Sektörünün Genel Durumu ve Çukurova’daki Bitkisel Yağ İşletmelerinin İşletmecilik Sorunları” isimli araştırmasında dünyada ve Türkiye’de yağlı tohumlar üretimi ve bitkisel yağ sanayiinin durumunu incelemiştir. Araştırmada, Türkiye’de yağlı tohumlara uygulanan destekleme politikaları, ham yağ, rafine yağ, ve margarin sanayiinde kurulu kapasite, üretim, tüketim, ithalat ve ihracat konuları üzerinde durulmuş ve sorunlar saptanmıştır. Araştırmada ayrıca Çukurova Bölgesindeki bitkisel yağ işletmeleri incelenmiş 15 bitkisel yağ fabrikasıyla görüşülerek işletmeler kapasite, teknoloji, çalışma sistemi, üretimi, hammadde temini, pazarlama ve sorunları açısından incelenerek , en önemli sorunlar atıl kapasite, hammadde yetersizliği, finansman yetersizliği, ve haksız rekabet olarak belirlenmiştir.

DEMİR (1999), Türkiye’de bitkisel yağ sektörünü ve izlenen politikaları incelediği araştırmasında Türkiye’deki yağ tüketiminin % 60’ını bitkisel yağların oluşturduğu bunda da ilk sırayı ayçiçeğinin aldığını, 1990 ve 1997 yılları arasında yağlı tohum üretiminin aynı kaldığı ve artan talebi karşılayamadığı, sektördeki firmaların tohum işleme kapasitesinin % 50’nin altında olduğu, yağ işleme kapasitesinin ise % 52 olduğunu belirtmiştir.

GÜNGÖR ve SEMERCİ (1999), Araştırmalarında Tekirdağ ilinde yoğun olarak ayçiçeği üretimi yapılan üç ilçede 1997 yılı üretim döneminde yapılan anketler sonucunda bir üretim fonksiyonu oluşturmuş, fonksiyona ait istatistikleri hesaplamışlar ve gerekli testleri yapmışlardır. Ayçiçeği üretiminde en önemli girdilerin tohum ve gübre olduğunu belirlemişlerdir.

ERDEM (1999) “ Trakya’daki Ayçiçek Yağının Üretim Sorunları ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri” isimli çalışmasında, ayçiçeği yağı fabrikalarının tam kapasiteyle çalışmamasına ve ülkede yağ açığının en büyük nedeninin, yağ hammaddesi ayçiçeği bitkisinin yeterince üretilmemesi olduğunu tespit etmiştir. Bunun için, çalışmada Trakya yöresi ayçiçeği üretimini artırabilecek değişkenleri bulabilmek amacıyla ekonometrik model oluşturmuştur. Modelde ayçiçeği üretiminde etkili olabilecek gübre fiyatı, ayçiçeği tohumluk fiyatı, motorin fiyatı, buğday fiyatı vb.

değişkenlere yer verilmiştir ve istatistikî olarak yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen modele göre, ayçiçeği fiyatı sabitken ayçiçeği ekim alanındaki % 1'lik bir artış ayçiçeği üretimini % 1.65 oranında artırmaktadır. Ayçiçeği ekim alanı sabitken, ayçiçeği fiyatındaki % 1'lik bir artış ayçiçeği üretimini % 0.03 oranında artırmaktadır. Ayrıca çalışmada, ayçiçeği politikası, Trakyabirliğin çalışmaları ve yöredeki durumu hakkında bilgiler de yer almaktadır.

KOÇ ve Ark. (1999) “Türkiye ‘de Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası Fiyatlar ve Alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri” konulu araştırmalarında, Türkiye’de yağlı tohumlar üretimi ve kullanımı üzerine tarım ve dış ticaret politikalarının etkilerini analiz etmişlerdir. Bunun yanında çalışmada, ikame ürünler ile ilgili politikaların yağlı tohumlar üretimi ve kullanımı üzerine etkileri de analiz edilmiştir. Bu analizler için çok ürünlü kısmi denge modellerinden oluşan bir simulasyon modeli geliştirmişlerdir. Oluşturulan modele göre, mevcut politikalarla ayçiçeği yağı, soya küspesi, ayrıca ayçiçeği, soya ve pamuk çekirdeği ithalatının artacağı tahmin edilmiştir.

Çalışmada, ayrıca dört farklı politika değişikliğinin Türkiye yağlı tohumlar pazarı üzerine etkileri iki senaryo ile analiz edilmiştir. Bunların ilki, ham yağ ve yağlı tohumlar ithalatına uygulanan tarife oranlarının azaltılmasının yağlı tohumlar pazarı üzerine etkisini analiz eden politikalar olup, düşük tarife oranlarının, yağlı tohumlar ithalatında çok yüksek düzeyde artışa yol açacağı tespit edilmiştir. İkinci politika senaryosu ise, üreticinin eline geçen buğday ve arpa fiyatlarının reel olarak azalmasının yağlı tohumlar arzı üzerine etkilerini analiz etmektedir. Bu senaryo ile buğday ve arpa fiyatlarındaki % 25’lik reel azalmanın 2001 yılından sonra ayçiçeği üretimini %3 oranında artıracığı sonucuna varılmıştır.

GAYTANCIOĞLU ve Ark. (1999), “ Bitkisel Yağ Sanayinin Genel Yapısı, Uygulanan Politikalar ve Çevresel Özellikleri : Trakya Bölgesi Örneği” adını taşıyan araştırmalarında; Trakya bölgesinde ayçiçeği üretiminde karşılaşılan sorunlar ile birlikte, bölgedeki bitkisel yağ üretiminde faaliyet gösteren özel sektör firmalar ve yaklaşık 110 bin üreticinin ortak olduğu tarım satış kooperatifi birliği Trakyabirlik açısından bu sektörü incelemişlerdir. Araştırma sonucunda yağ fabrikalarının kurulu

kapasitelerinin yarısını kullanamadıkları, kapasite kullanım oranlarının % 55 olduğu, büyük bölümünde arıtma tesisi olmadığı tespit edilmiştir. Trakya birliğin açıkta ürün depolamasından dolayı Türkiye ekonomisine 9-10 milyon dolarlık kayba neden olduğu belirtilmiştir.

KIRMANLI (2002), “ Yemeklik Yağlar Sektör Raporu” isimli çalışmasında Türkiye’de ve dünyada bitkisel yağ sektörü üretim, tüketim, dış ticaret gibi çeşitli açılardan değerlendirmiştir.

SÜRMELİ (2000) “ Dünyada ve Ülkemizde Tarım-Sanayi Entegrasyonu” adını taşıyan çalışmasında , dünyadaki sanayileşme, teknolojik değişim ve bu değişim olurken Türkiye’nin bu değişimlerden nasıl etkilendiğinden bahsetmiştir. Bunlar yanında tarımdaki gelişim, gelişim için düşünülen programlar, uygulama imkanları, kırsal alan insanı ile bu programların uyumu ve uyumsuzluğundan bahsetmiştir.

ANONİM (2001), Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2001/2002 raporunda ilgili olduğu yıla ait yağlı tohumlar ve bitkisel yağ üretim, kullanım, ihracat, ithalat, fiyatlar ve yıl sonu stoklarında ortaya çıkan gerçekleştirmeleri ortaya koymuş ve bir sonraki yıldaki muhtemel gelişmeleri incelenmiştir. 1998/1999 sezonunda 294,6 ton olan yağlı tohum üretiminin 1999/2000 sezonunda 302,3 milyon ton olarak gerçekleşeceği tahmininde bulunulmuştur. Raporda 2000/2001 Sezonu için dünya ayçiçeği üretiminde yaklaşık 3,5 milyon tonluk bir azalma öngörülmüştür.

ANONİM (2001), TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı’nın “Bitkisel Üretim Özel ihtisas Komisyon Raporu Sanayi Bitkileri Alt Komisyon Raporu” ’nda Türkiye’de yaygın olarak üretimi yapılan sanayi bitkileri ve ayçiçeğine ilişkin üretim, tüketim, ithalat, ihracat vb. konularda mevcut durum değerlendirmesi yapılırken, politika ve hedefler ile öngörülen tedbirlere yer verilmiştir.

ANONİM (2001), TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği tarafından hazırlanan çalışmada Rusya Federasyonu’nda bitkisel yağ sektörü çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Çalışmaya göre 2000 yılında Rusya Federasyonunda bitkisel yağ üretimi bir önceki yıla oranla %53,70 oranında artma gösterdiği ve ülkenin bitkisel yağ

üretiminin %95'ini ayçiçek yağı üretiminin oluşturduğu belirtilmiştir. Çalışmada ayçiçeği üretiminin yoğun olarak yapıldığı bölgeler, tüketici tercihleri hakkında bilgiler verilerek tespitler yapılmıştır. Ayrıca ayçiçeği yağı ve ayçiçeği tohumuna ilişkin dış ticaret verileri yer almaktadır.

GÜNEŞ (2001), “Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayi ve Yağ Fiyatlarındaki Değişimlerin Analizi” ismini taşıyan çalışmasında Türkiye’de yağlı tohum üretim potansiyeli ,Tükiye’de bitkisel yağ sanayinin ekonomik yapısı, Türkiye’de bitkisel yağ fiyatlarındaki artışların nedenleri, sonuçları ve alınan önlemlerde bahsetmiştir.

SEMERCİ ve MERAL (2001), “Türkiye’de Ayçiçeği Üretimi ve Sorunları “ ismini taşıyan çalışmalarında dünyada ve Türkiye’de yağlı tohumlar üretimi, ayçiçeği daha kapsamlı olmak üzere incelenirken, Dünyada ve Türkiye’de yağ tüketimi ve dış ticaretine yer verilmiştir. Ayçiçeği üretimini etkileyen faktörler incelenmiştir. Ayrıca çalışmada ayçiçeği üretim tekniği, destekleme politikaları, bitkisel yağ sanayinden bahsedilmektedir.

TURAN (2001), “Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatiflerin Rolü ve Önemi”, isimli çalışmasında entegrasyon kavramları, tarım sanayi entegrasyonunda kooperatiflerin rolü, dünyada ve Türkiye’de tarımsal sanayi alanında kooperatiflerin faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Türkiye’de kooperatiflerle ilgili mevcut durumun iyileştirilmesi bölgesel ve ülkesel bazda entegrasyonun ortaya koyduğu avantajları sağlayabilmesi için çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Konu ile ilgili ulaşılan bazı yabancı literatürler de aşağıda verilmiştir,

TUSZYNSKI (1983), “ The Demand for Oilseeds in West Africa” isimli araştırmasında, Batı Afrika’da yağlı tohum ve bitkisel yağların üretimi ile bölgesel olarak üretim trendlerini incelemiştir. Ayrıca batı Afrika’da yağlı tohumların sanayide kullanımı ve kişi başına yağ tüketimi verilmiştir. Araştırma da Nijerya, Kamerun, Fildişi sahillerinde yağlı tohum üretim ve talep tahminleri yapılmıştır.

LARSON (1990), “ The Indonesia Vegetable Oil Sector: Modeling The Impact of Policy Changes” adını taşıyan çalışmasında dünya yağ üretimi, Endonezya’da hindistan cevizi ve palm yağı üretimi, tüketimi, pazarlaması ve politikalardan bahsetmiştir. Ayrıca Endonezya’da yemeklik yağ talebi ile hinstan cevizi ve palm yağı için üretim, kullanım ve ihracat projeksiyonları yapılmıştır.

SHUI-HO-CHENG (1991), “ Vegetable Soybean Area, Production, Domestic and Foreign Trade in Taiwan” adlı çalışmasında Tayvan’da soya ekim alanları, üretim, verim ve fiyatları ile iç ve dış ticareti, incelenmiştir. Çalışmada ayrıca soya ekimindeki uygulamalar, ihtiyaçlar ve sorunlar üzerinde durulmuştur.

LORDKIPANIDZE et al. (1996), “An Economics Analysis of Import Demand For Canola Oil in The United States”, isimli çalışmasında kanola yağı ithal talebine, ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerin etkileri analiz edilmiştir. Amerika birleşik devletlerinde kanola yağı için ithal talep modelinin dünya yağlı tohumlar piyasası ve gümrük tarifeleri ile hükümet desteğini içeren yağlı tohumlar program ve politikalarındaki değişmelerden etkilendiği belirtilmiştir. Kanola yağı için Birleşik Devletler ithal talebi ürünün kendi fiyatının, rakip bitkisel yağların (soya yağı ve palm yağı) fiyatlarının, kişisel gelirin bir fonksiyonu olarak belirlenmiştir.

GOODWIN B.K. et al. (1996), “ Modeling Soyabean Price in Changing Policy Environment” isimli araştırmasında yağlı tohumlar ürün kompleksinin ABD tarım sektörünün önemli bir bileşeni olduğu 2000 yılında 75 milyon akre alanın soya fasulyesi üretim alanı olarak planlandığı ve bunun toplam alanların % 29’u olduğu ifade edilmiştir. Bu konumuyla soya fasulyesinin mısırdan sonra ikinci ürün olduğu, 1990 yılından sonra soya üretiminin düzenli olarak artırıldığı belirtilmiştir. Soya fasulyesi üretiminin son altı yılda ikiye katlandığı bunda da bu ürünün mısıra göre daha fazla oranda kredilerden yararlandırılmasının etkili olduğu vurgulanmıştır.

LIAPIS P.S. (1998), “ Government Policies and Their Effect On Resource Use in The U.S. Grain and Oilseed Sector ” isimli çalışmada dünyada yaygın olarak kullanılan üç politika (piyasa fiyat desteği, doğrudan ödemeler, girdi desteği)

uygulamaları, kaynakların kullanımı ve üreticilere transfer edilen gelirin etkinliği analiz edilmiştir. Sonuç olarak çiftçilere transfer edilen gelirden girdi desteği en az etkinliğe sahipken, direkt ödemelerin çok etkili olduğu bunun yanında, direkt ödemeler en az etkinliğe sahipken girdi desteğinin en az olduğu ve tüm bu politikaların girdi kullanımının genişlemesiyle sonuçlandığı belirlenmiştir.

ANONYMOUS (1998), Kanada’da çıkan ve konusu bitkisel yağlar için durum ve tahmin olan “ Bi-weekly Bulletin” isimli süreli yayında 1997-1998 döneminde ve geriye doğru üç yıllık dönemde dünya bitkisel yağ arzından, dünya ticareti ve bunu etkileyen olaylardan, kanola üretimi, ihracatı ve fiyatlarından bahsedilmektedir.

ANONYMOUS (2002), USDA Foreign Agricultural Servis, tarafından hazırlanan rapor “ Turkey Oilseeds and Products Annual 2002 ”, adını taşımakta olup, 2001 yılında Türkiye yağlı tohumlar üretimi hakkında hazırlanmıştır. Raporda Türkiye’nin yağlı tohumlu bitkiler, yağlı tohum küspeleri ve bitkisel yağ üretim, tüketim, ticaret, stok, politika, pazarlaması hakkında bilgi verilmektedir. Rapordaki değerlendirmelere göre, 2001 yılında kuraklıktan dolayı ayçiçeği üretimindeki azalmanın pamuk üretimindeki artışla dengelendiği, Türkiye’nin yem ile ham ve rafine yağ endüstrileri için önemli miktarlarda yağlı tohum, küspe ve yağ ithal ettiği belirtilmektedir. Birleşik devletlerden soya küspesi ve yağı ithalatının artmaya devam ettiği ve bunun Türkiye piyasasının önemli kısmını oluşturduğu vurgulanmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki Samsun, Amasya, Tokat ve Çorum illerinde ayçiçeği üreten işletmeler araştırmanın popülasyonunu oluşturmaktadır. Ayrıca bu illerdeki birim kooperatifler ve Karadenizbirlik ile görüşülerek de kooperatifler açısından değerlendirmeler için gerekli veriler elde edilmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan anket formları, araştırmacı tarafından kişisel görüşme yoluyla, örneğe çıkan ayçiçeği üreticisi işletmelerden sağlanan verilerle bizzat doldurulmuştur. Aynı şekilde Karadenizbirlik ve birim kooperatiflerle de birebir görüşmelerle anket formları doldurulmuştur. Araştırmanın ana materyalini bu anketler sonucunda elde edilen veriler oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, söz konusu illerin İl Tarım Müdürlükleri, İlçe Tarım Müdürlükleri, DİE, DPT, Tarım Bakanlığı'na ait konu ile ilgili veriler araştırmanın materyalini oluşturmaktadır. Türkiye'nin değişik yörelerinde konu ile ilgili yapılmış araştırma ve incelemelerin sonuçlarından da yararlanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1.Örnekleme Aşamasında Uygulanan Yöntem

Araştırmanın örnekleme aşamasında, örnek hacmini belirlemeye yönelik olarak ilk önce araştırmanın yürütüleceği Orta Karadeniz Bölgesi'nde Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin (Karadenizbirlik) faaliyet gösterdiği iller Samsun, Çorum Amasya ve Tokat'taki 16 birim kooperatif ile görüşülmüştür. Bu kooperatiflerin yetkililerinden ve Karadenizbirlik'ten birim kooperatiflerin bulunduğu ilçelerin 1999 yılı ayçiçeği ekim alanları, ürün teslim eden üretici sayıları tespit edilmiş ve buradan ortalama ekim alanına ulaşılmıştır.

Samsun'un Çarşamba ve Tokat'ın Erbaa ilçelerinde ayçiçeği ekim alanı ve üretici sayısının çok az olması sebebiyle (Samsun – Çarşamba ekiliş alanı 50 da, üretici sayısı 6 , Tokat – Erbaa ekiliş alanı 400 da, üretici sayısı 41), Samsun'un Terme ilçesinde ise hiç ayçiçeği üreticisi olmadığı ve ayçiçeği alımı yapılmadığı için bu üç ilçe kapsam dışı bırakılarak kalan 13 ilçe ile çalışılmasına karar verilmiştir.

Samsun'da *Vezirköprü, Havza, Bafra*, Çorum'da *Merkez, Sungurlu, Mecitözü, İskilip*, Alaca Amasya'da *Merkez, Merzifon, Gümüşhacıköy*, Tokat'ta *Zile, Turhal* olmak üzere bu 13 ilçenin ortalama ayçiçeği ekim alanlarına göre basit tesadüfi örnekleme uygulanarak aşağıdaki formül ile örnek hacmi tespit edilmiştir.

$$n = \frac{NS^2t^2}{(N-1)d^2 + S^2t^2}$$

Bu formüle göre ve %90 güven, ortalamadan %15 sapma ile örneğe $7,40 \cong 7$ ilçe çıkmıştır. Bu ilçeler harita üzerindeki dağılımları ve ayçiçeği tarımının yoğunluğu gibi kriterler göz önüne alınarak,

Samsun'da *Havza, Bafra*, Çorum'da *Merkez, Sungurlu, Mecitözü*, Amasya'da *Merkez*, Tokat'ta *Zile* olarak belirlenmiştir.

Daha sonra bu ilçelerdeki kooperatifler ve Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerinin kayıtlarından yararlanarak bu ilçelere ait 1999 yılında ayçiçeği yetiştiren köyler ve bu köylerdeki ayçiçeği yetiştiricileri tespit edilmiş, köy bazında ve işletme bazında ayçiçeği ekim alanlarına ulaşılmıştır.

Bu verilerle ilk önce köy örnekleme daha sonra da anket yapılacak işletmeler sayısının tespiti için işletme örnekleme yapılmıştır.

Örnek köylerin seçilmesi aşamasında örneğe alınan 7 ilçenin ayçiçeği yetiştiren köyleri (Çorum 28, Sungurlu 6, Mecitözü 28, Havza 32, Bafra 3, Amasya 12, Zile 9) yani toplam 118 köyün ortalama ayçiçeği ekim alanları dikkate alınarak ve yine basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile yukarıdaki formül kullanılarak örnekleme yapılmıştır. Buna göre %90 güven ve ortalamadan %15 sapma ile örneğe $20,70 \cong 21$ köy çıkmıştır. Örnekleme çerçevesini oluşturan bu 21 köy toplam köy sayıları ile doğru orantılı olarak ilçelere dağıtılmıştır. Buna göre Çorum'da 5, Amasya'da 2, Zile'de 2, Sungurlu'da 1, Mecitözü'nde 5, Havza'da 5 ve Bafra'da 1 köy olmak üzere tesadüfi olarak belirlenmiştir.

Daha sonra örneklemenin 3. aşamasında belirlenen 21 köydeki 869 ayçiçeği üreticisi ve bu işletmelerin 1999 yılındaki ayçiçeği ekim alanları örnekleme çerçevesini oluşturmuştur. Örnekleme çerçevesinde yer alan işletmelerin ayçiçeği ekim alanı dikkate alınarak varyasyon katsayısı hesaplanmıştır. Varyasyon katsayısı (*) %81,02 bulunmuştur. Varyasyon katsayısının yüksek çıkması ya da ayçiçeği ekim alanlarının dağılımının

heterojen olması tabakalı örnekleme yönteminin kullanılmasını gerektirmiştir (Çiçek ve Erkan, 1996).

Bu amaçla %95 güven aralığında ve ortalamadan %5 sapma ile yapılması gereken anket sayısı belirlenmeye çalışılmıştır. Örnekleme NEYMAN yöntemi kullanılmış ve örnek hacmi aşağıdaki formül yardımı ile tespit edilmiştir.

$$n = \frac{(\sum Nh * Sh)^2}{(\sum Nh)^2 * D^2 + [\sum Nh * (Sh)^2]} , \quad D = \frac{x * 0,05}{t}$$

Formülde;

n = Örnek hacmini,

Nh = h'inci tabakaya ait örnekleme çerçevesindeki işletme sayısını,

Sh = h'inci tabakadaki verilerin standart sapmasını,

Sh² = h'inci tabakadaki verilerin varyansını

N = örnekleme çerçevesindeki toplam işletme sayısını

x = verilerin aritmetik ortalamasını

t = güven aralığı için t tablo değerini

D = ortalamadan %5 sapmayı ifade etmektedir (Çiçek ve Erkan, 1996)..

Çizelge 3.1. Örnek Sayısı

Tabaka No	Tabaka Sınırı	Tabaka Ortalaması	X	Tabakadaki İşletme Sayısı(Nh)	Standart Sapma (Sh)	(Nh*Sh)	Nh*(Sh) ²	n	VK
I	1 - 20	10,5	12,9	430	5,00	2 150,00	10 750	31	47,62
II	21 - 50	35,5	33,0	316	7,54	2 382,64	18 012	35	21,24
III	51 - +	100,5	76,4	123	23,02	2 831,46	65 190	41	22,90
Genel	-----	-----	29,2	-----	23,66	-----	-----	-----	81,02
Toplam	-----	-----	-----	869	-----	7 364,10	93 952	107	

(*) Varyasyon katsayısı CV= (S / x)*100 formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Formülde CV= varyasyon katsayısını, S= verilerin standart sapmasını, x= verilerin aritmetik ortalamasını ifade etmektedir (Çiçek ve Erkan, 1996).

Belirlenen örnek hacminin tabakalara dağılımında ise

$$n = \frac{(Nh * Sh) * n}{\sum Nh * Sh} \text{ formülünden yararlanılmıştır (Çiçek ve Erkan, 1996).}$$

Kullanılan formüller yardımıyla belirlenen örnek sayısı çizelge 3.1'de görülmektedir. Çizelge 3.1 de görülen veriler doğrultusunda araştırma bölgesinde tesadüfi olarak seçilen 107 işletme ile çalışılmıştır.

3.2.2. Anket Aşamasında Uygulanan Yöntem

Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunda muhasebe kayıtları tutulmadığı için işletmelerde gerek ekonomik analiz ve gerekse maliyet hesaplarında yardımcı olarak en önemli yöntemin anket metodu olduğu ve muhasebenin tutulmadığı yerlerde, anket metodunun uygulanabileceği kabul edilen bir gerçektir (Açıl, 1977). Örneklem aşaması sonucunda belirlenen 107 adet ayçiçeği üreticisi tarım işletmesine, 13 birim kooperatife, ve Karadenizbirlik’e sorulacak soruları içeren anket formları hazırlanmıştır.

Ayçiçeği üreticileri ile yapılan anketlerde, envantere dahil unsurların kıymet takdirinde aşağıdaki yöntemler kullanılmıştır,

-Toprak varlığının kıymet takdirinde, araştırma bölgesinde geçerli olan alım satım değeri ortalaması ,

-Arazi islahının kıymet takdirinde, yeni yapılar için maliyet bedeli, eski yapılar için ise yeniden inşa bedelinin eskime ve yıpranma durumuna göre mukayese bedeli,

-Bina varlığının kıymet takdirinde yeni yapılar için maliyet bedeli, eski yapılar için ise yeniden inşa bedelinin eskime ve yıpranma durumuna göre mukayese bedeli,

-Bitki varlığının kıymet takdirinde bağ ve meyveliklerde arazi değeri ile birlikte tespit edilen kıymetten çıplak toprak değeri düşüldükten sonra bulunan değeri , dağınık meyveli ağaçlarda hasıla değeri ve işletmecinin takdiri ile bulunan değer, meyvesiz ağaçlarda yerindeki odun değeri ve genç plantasyonlarda tesis masrafları,

- Tarla demirbaşı varlığının kıymet takdirinde, gelecek üretim yılı için yapılan faaliyetlerin bedeli,

- Alet ve makine varlığının kıymet takdirinde yeni satın alınanlar veya özel olarak yaptırılanlar için maliyet bedeli, eski olanlar için bölgedeki alım satım değeri ortalaması,

- Hayvan varlığının kıymet takdirinde, işletme dışından satın alınanlarda maliyet bedeli, işletmede yetiştirilenler ve uzun süre işletmede bulunanlar için emsal bedeli,

- Malzeme mühimmat varlığının kıymet takdirinde işletme dışından satın alınanlarda maliyet bedeli, ailede ve işletmede kullanılmak üzere ayrılan ürünler ile satılacak olan ürünlerde çiftlik avlusu fiyatı,

- Para mevcudu alacaklar ve borçların tespitinde üreticinin beyanı dikkate alınmıştır (Aras, 1959).

İncelenen işletmelerin yaptığı çeşitli tarımsal faaliyetlerin masrafları ve gelirleri, ayçiçeği yetiştiriciliği ile ilgili mevcut durumları ve yetiştiricilik bilgileri, kooperatife ve entegrasyona bakışları, sorunları ve beklentileri ölçmeye yönelik soruların cevapları üretici beyanına göre anket formlarına kaydedilmiştir.

Birim kooperatiflere ve Karadenizbirlik'e ait anket formlarında, ayçiçeği alımı, ürün değerlendirmesi ve pazarlanması, üretim girdileri temini vb. konularda ayçiçeği üreticilerine hizmet veren birim kooperatifler ve Karadenizbirlik'in mevcut yapısı, sorunları, beklentilerini ölçmeye yönelik sorular ve cevapları yer almıştır.

Araştırma bölgesinde anket çalışmaları, ayçiçeği üreticilerine ait anket formları tabaka sınırları dikkate alınarak işletmelerle tek tek görüşmeler sonucu, birim kooperatiflere ve Karadenizbirlik'e ait anket formları da bu kuruluşların yetkilileri ile görüşmeler sonucunda doldurulmuş, analizler için gerekli bilgilere ulaşılmıştır.

3.2.3. Analiz Aşamasında Uygulanan Yöntem

Örneğe çıkan işletmelerde doldurulan anket formları gerekli inceleme, kontrol ve düzenleme yapıldıktan sonra öncelikle anket döküm tablolarına aktarılmış, sonra da Microsoft Excel programına geçirilerek analize hazırlanmıştır.

İşletmelerin sosyo ekonomik analizlerinde, işletmelerin sosyo ekonomik durumlarının ortaya konulması yanında üretim dalları bazında ve işletmelerin bir bütün olarak yıllık faaliyet sonuçları değerlendirilmiş ve ayçiçeği üretim faaliyetine ilişkin tam maliyet analizi yapılmıştır.

3.2.3.1. İncelenen İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Ortaya Konulmasında Uygulanan Yöntem

Çalışmada öncelikle işletmelerin sosyal ve ekonomik yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu aşamada; işletmelerin nüfus yapısı, yaş, cinsiyet ve eğitim durumları itibarıyla incelenirken, işletmelerin tarımsal yapısı, sermaye yapısı, teker teker dikkate alınarak incelenmiştir.

Nüfus durumunun belirlenmesinde, işletmede mevcut insan sayısı ve bunların cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımı ortaya konmuştur. Nüfus eğitim düzeyi yıl olarak

ele alınmıştır. Okur-yazar olmayanlar için öğrenim süresi sıfır, okur yazar olanlar içinse 1 yıl olarak kabul edilmiştir.

İşgücü potansiyeli belirlenirken erkek işgücü birimi (EİB) esas alınmıştır. Erkek işgücü birimi, ergin (15-49 yaş arası) bir erkek işçinin günde ortalama 10 saat, yılda 300 gün çalışması ile ortaya koyduğu işgücüdür(**Aras,1988**). İşletmelerde 7-65 yaş arası nüfusun fiilen çalışabilir nüfus ve bölgede çalışılabilir gün sayısının 300 gün olduğu kabul edilmiştir. Aile işgücü potansiyeli belirlenirken fiilen çalışabilir nüfustan devamlı hastalık, askerlik, ve eğitim gibi çalışmayı engelleyici unsurlardan dolayı çalışamayan nüfus çıkartılmış ve fiilen çalışan nüfus, cinsiyet ve yaşı dikkate alan katsayılar yardımıyla erkek işgücü birimine çevrilmiştir. Bunun için çeşitli yaş ve cinsiyetteki nüfusun erkek işgücü birimine çevrilmesinde kullanılan teknik katsayılar çizelge 3.2.'de verilmiştir.

Çizelge 3.2. Erkek İşgücü Birimine Çevirmede Kullanılan Katsayılar

Yaş	Cinsiyet	Katsayı
0-6	Kadın, Erkek	---
7-14	Kadın, Erkek	0,50
15-49	Kadın	0,75
	Erkek	1,00
50 -65	Kadın	0,50
	Erkek	0,75
65+	Kadın, Erkek	---

Kaynak: Erkuş, A., ve ark, 1995. Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 5, Bizim Büro Basımevi, ISBN 975-7185-01-9, Ankara.

Ailede kullanılabilir işgücü miktarından, işletmede kullanılan işgücü miktarı ile işletme dışında çalışan aile işgücü miktarı çıkartılarak atıl işgücü belirlenmiştir.

İşletmelerin sermaye yapıları belirlenirken sermaye miktar ve birimlerinin ortaya konmasında sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırması esas alınmıştır (**Erkuş ve Ark, 1995; Karacan, 1991**)).

A. AKTİF SERMAYE

I. Arazi Sermayesi (Çiftlik Sermayesi)

1. Toprak Sermayesi
2. Arazi Islahı Sermayesi
3. Bina Sermayesi
4. Bitki Sermayesi
 - a. Meyve Ağaçları Sermayesi

- b. Bağ Sermayesi
- c. Orman Ağağları Sermayesi
- d. Tarla Sermayesi ya da Tarla Demirbaşı Sermayesi
- 5. Av ve Balık Sermayesi
- II. İşletme Sermayesi
 - 1. Sabit İşletme Sermayesi
 - a. Hayvan Sermayesi
 - b. Alet Makine Sermayesi
 - 2. Döner İşletme Sermayesi
 - a. Malzeme ve Mühimmat Sermayesi
 - b. Para Mevcudu

B. PASİF SERMAYE

I. Yabancı Sermaye

1. Gerçek Borçlar

Uzun Vadeli Borçlar (5 yılda fazla vadeli)

Orta Vadeli Borçlar (1-5 yıl vadeli)

Kısa Vadeli Borçlar (1 yıl vadeli)

2. İtibari Borçlar (Kiraya tutulan aktif unsurlarının değeri)

II. Öz Sermaye

İşletmelerin mali durumlarının belirlenmesi amacıyla kapital oranları (döner kapital oranı, işletme kapital oranı, net kapital oranı) hesaplanmıştır.

Döner Kapital Oranı, işletmelerin sahip oldukları döner işletme sermayesinin , kısa vadeli borç toplamına bölünmesiyle hesaplanmıştır. İşletmelerin kısa sürede veya istediği zamanda kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücü bu oran ile belirlenmektedir. Bu oranın en az 1 ve 1'den büyük olması istenir.

İşletme Kapital Oranı, sabit işletme sermayesi ile döner işletme sermayesinin toplamının (işletme sermayesinin) orta ve kısa vadeli borçlar toplamına bölünmesiyle hesaplanmıştır. İşletmelerin orta ve kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü gösteren bu oranın, en az 2 ve 2'den büyük olması mali güvence bakımından arzu edilir.

Aktif sermaye toplamının, borçlar toplamına bölünmesiyle *Net Kapital Oranı* hesaplanır . Bu oran işletmenin uzun dönemde borç ödeme gücünü gösterir (Aras, 1988).

İşletmelerde bulunan değişik tür ve cinsteki hayvanları aynı birimle ifade etmek ve incelemek üzere, mevcut hayvanlar gerekli katsayılar kullanılarak büyük baş hayvan birimine (BBHB) çevrilmiştir.

Çizelge 3.3. İşletmelerde Bulunan hayvanların BBHB'ne Çevrilmesinde Kullanılan Katsayılar

HAYVAN TÜRÜ	KATSAYI	HAYVAN TÜRÜ	KATSAYI
Boğa (Kültür, Melez)	1.40	Toplam Genç Sığırlar İçin	0.50 – 0.70
Boğa (Yerli)	0.70	Domuz	0.25
Öküz (Kültür, Melez)	1.20	Domuz Yavrusu	0.02
Öküz (Yerli)	0.60	At (Küçük)	1.00
İnek (Kültür, Melez)	1.00	At (Orta)	1.35
İnek (Yerli)	0.50	At (Büyük)	1.50
Buzağı (Kültür, Melez)	0.16 - 0.20	Tay (1 yaş)	0.50
Buzağı (Yerli)	0.12 – 0.15	Tay (2 yaş)	0.75
Dana (1 yaş) (Kültür, Melez)	0.50	Katır	1.00
Dana (1 yaş) (Yerli)	0.25	Eşek	0.50
Düve (2 yaş) (Kültür, Melez)	0.70	Deve	2.40
Düve (2 yaş) (Yerli)	0.35	Koyun	0.10
Manda Boğası	2.10	Toklu	0.08
Manda Öküzü	1.80	Kuzu	0.05
Manda İneği	1.50	Keçi	0.10
Manda Buzağısı	0.18 – 0.30	Oğlak	0.05
Manda Danası	0.75	Tavuk	0.004
Manda Düvesi	1.05	Hindi	0.01

- Kaynaklar:
1. A. ARAS, 1954, **Kars Süt Mamuleciliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı**, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları:58, Çalışmalar:30, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, s.113.
 2. A. ERKUŞ, M. BÜLBÜL, T. KIRAL, A.F. AÇIL ve R. DEMİRCİ, 1995, **Tarım Ekonomisi**, A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara, s.90.
 3. Ö. BAKIR, 1987, **Çayır-Mer'a Amenajmanı**, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları:992, Ders Kitabı:292, Ankara, s.106.

Ayrıca çalışmada incelenen işletmelerin bölge ortalamasına göre verimlerini değerlendirebilmek amacıyla verim indeksine yer verilmiştir. İşletmeler için ortalama verim ve Orta Karadeniz bölgesi için ortalama verim değerleri hesaplandıktan sonra işletme verimlerinin, bölge verimlerine bölünmesiyle elde edilen verim indeksi işletmeler ortalaması, ekim alanı ile çarpılarak toplam indeks elde edilmiştir. Daha sonra aşağıdaki formül ile verim indeksi hesaplanmıştır.

Verim İndeksi = Toplam İndeks / Toplam Ekim Alanı (işletmeler ortalaması ekim alanı)
(Karkacier,2001a).

3.2.3.2. İncelenen İşletmelerde Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizinde Uygulanan Yöntem

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarına ilişkin yapılan analizlerde, ilk aşamada üretim dalları düzeyinde analizler yapılmış, ikinci aşamada işletme bir bütün olarak ele alınarak faaliyet sonuçları ortaya konulmuştur.

Üretim dalları düzeyinde yapılan analizlerde Brüt Marj Yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile işletmede yer alan üretim dallarının nispi karlılıkları belirlenmiştir. Brüt marj analizinde, her üretim dalı bağımsız olarak ele alınmaktadır.

Brüt marjın hesaplanmasında; o faaliyetin brüt üretim değerinden değişen masraflar düşülmüştür (İnan, 2001). Brüt marj hesaplamaları araştırma bölgesinde yoğun olarak yetiştirilen ürünler için yapılmıştır. Bölgedeki işletmelerde üretimine az yer verilen ürünler ve hayvancılığa ait brüt marj hesaplamalarına yer verilmemiştir.

Brüt üretim değerinin hesaplanmasında, her bir üretim dalının üretim miktarı ile fiyatları çarpılmış ve bulunan değer ilgili üretim dalında yıl içinde meydana gelen prodüktif kıymet artışı eklenmiştir (Aras, 1988).

Satılan bitkisel ve hayvansal ürünler satış fiyatları ile, ailede tüketilen ve işçilere verilen ürünler çiftlik avlusu fiyatlarıyla değerlendirilmiştir. Satış fiyatlarında işletmecilerin beyanı dikkate alınmıştır.

Değişen masraf; miktarı üretime bağlı olan, üretim yapılmadığında gerçekleşmeyen, tek bir üretim dalını ilgilendiren masraflara denir (Heady and Jensen, 1961). Bu çalışmada üretim dallarına ait değişen masraflar hesabında şu unsurlar yer alınmıştır;

- a. Dışarıdan satın alınan veya işletmeden temin edilen tohumluk masrafı
 - b. İlaç masrafı
 - c. Gübre masrafı
 - d. Sulama suyu masrafı
 - e. İlgili üretim dalı için işletme dışından tutulan geçici işçiye ödenen aynı ve nakdi ücret
 - f. İlgili üretim dalı için yapılan alet makine kirası
 - h. Diğer değişen masraflar (ip, çuval, sandık vb. masraflar, taşıma masrafları gibi)
- Hayvancılık üretim dalına ait değişen masraf unsurları;

- a. İrat hayvanları için dışarıdan alınan ve işletmeden temin edilen yem masrafları
- b. Veteriner, ilaç, aşı vb. gibi bakım masrafları
- c. İrat hayvanları envanter eksilişleri

Bunların yanı sıra değişen masraf grubunu oluşturan masraf unsurlarının belirlenmesinde dışarıdan temin edilen hammadde ve yardımcı maddeler de maliyet bedeli, işletmeden temin edilenlerde ise çiftlik avlusu emsal bedeli esas alınmıştır. Ayrıca yabancı işçilik ücretinin belirlenmesinde üreticinin beyanı dikkate alınmıştır.

Bu şekilde her bir üretim dalı için ifade edildiği şekilde brüt üretim değerlerinden değişen masrafların çıkarılması ile brüt marjlar hesaplanmış, bunun yanı sıra üretim dalına ait brüt marjın teknik birim başına (dekara veya BBHB) düşen değerleri de belirlenerek üretim dalları düzeyinde analizlere yer verilmiştir.

Araştırmaya konu olan işletmeler daha sonra bir bütün olarak ele alınmış ve işletmelerin brüt hasıla, işletme masrafları, gerçek masraflar, net hasıla, tarımsal gelir, toplam aile geliri gibi yıllık faaliyet sonuçlarına yer verilmiştir.

Yıllık faaliyet sonuçlarının hesabında şu teknikler ve hesaplama şekilleri kullanılmıştır;

Brüt hasıla, bir üretim dönemini kapsayan üretim faaliyeti sonucunda yaratılan nihai mal ve hizmetlerin değer toplamıdır (Aras, 1988). Brüt hasıla hesabında şu gelir unsurları dikkate alınmıştır.

- Satılan bitkisel ürünlerin satış tutarı,
- Satılan hayvansal ürünlerin satış tutarı,
- Ailede tüketilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değeri,
- İşçilere verilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değeri,
- Dönem başı, dönem sonu envanter kıymet artışları,
- Hizmet gelirleri,
- İkametgah kira bedeli

Satılan bitkisel ve hayvansal ürünler satış fiyatlarıyla, ailede tüketilen ve işçilere verilen ürünler çiftlik avlusu fiyatları ile değerlendirilmiştir. Satış fiyatlarında işletmecinin beyanı dikkate alınmıştır.

Envanter kıymet değişimleri yılbaşı ve yıl sonu değerleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Envanter kıymet artışlarında konjonktür değişmelerinin etkisi dikkate

alınmamıştır (Akay, 1998). Kıymet artışları brüt hasılaya, kıymet azalışları işletme masraflarına dahil edilmiştir.

Hayvan varlığında envanter değişimi (Erkuş ve ark., 1995);

Prodüktif Değişim Kıymeti = (Dönem sonu sürü mevcudu+ kesilen + satılan + ölen)
- (Dönem başı sürü mevcudu + satın alınan + doğan) şeklinde hesaplanmıştır.

İşletmede üretilip tekrar üretimde kullanılan ara malların değeri brüt hasılaya dahil edilmiştir. Çünkü bunların hem hasıla hem de masraflarda gösterilmeleri saf hasılayı etkilememektedir (Erkuş ve Ark., 1995).

Hizmet gelirlerinin belirlenmesinde işletmecinin beyanları dikkate alınmıştır. Hizmet geliri olarak, aile işgücünün başka işletmelerde çalışması ile elde edilen gelir, işletmelerin alet ve makinesinin kiraya verilmesi ile başka işletmelere yapılan hizmetler karşılığında sağlanan gelir dikkate alınmıştır.

İkametgah kira bedeli belirlenirken bina kıymetinin % 1,50'si dikkate alınmıştır (Aras ve Çakır, 1975).

Çalışmada işletmeleri birbirleriyle karşılaştırabilmek için bütün işletmeler borçsuz ve mülk arazilerini işledikleri düşünülmüş ve bu nedenle borç faizleri ve arazi kirası giderleri işletme masraflarına dahil edilmemiştir. Ayrıca malların bedelleri de işletme masraflarına dahil edilmemiştir (Aras, 1988). İşletme giderlerine dahil olan masraf unsurları şunlardır;

1- İşçilik Masrafları

- a) Yabancı işçi ücretleri
- b) İşletmeci ve işletmede çalışan aile bireylerinin ücret karşılığı

2- Materyal Masrafları

- a) Tohum-fide masrafları
- b) İlaç masrafları
- c) Gübre masrafları
- d) Sulama suyu masrafları
- e) Yem masrafları
- f) Akaryakıt masrafları

3- Pazarlama Masrafları

- a) İp, çuval, sandık vb. masraflar

- b) Taşıma masrafı
- 4- Vergi, Harç ve Köy Harcamalarına Katılım Masrafları
 - a) Salma-koruma masrafı
- 5- Diğer Cari Masraflar
 - a) Alet-makine kirası
 - b) Alet-makine tamir-bakım masrafı
 - c) Bina yıllık normal tamir-bakım masrafı
 - d) Veteriner, aşı, bakım masrafı
 - e) Diğer cari masraflar
- 6- Amortismanlar
 - a) Alet-makine amortismanı
 - b) Bina amortismanı
 - c) Arazi ıslahı amortismanı
- 7- Envanter Kıymet Eksilişleri
 - a) Nebat varlığı ve tarla demirbaşı envanterindeki eksilişler
 - b) Hayvan varlığı envanterindeki eksilişler
 - c) Malzeme mühimmat varlığı envanterindeki eksilişler

İşçilik masraflarında, aile işgücü ücret karşılığı, aile fertlerinin işletmede çalıştığı süre dikkate alınarak, aynı işin ücretli işçi tarafından yapılması halinde ödenecek ücret esas alınmıştır. Yabancı işçilik ücretinde, üretici beyanları dikkate alınmıştır.

Materyal masraflarında, işletme dışından sağlananlar maliyet bedeli ile, işletmeden sağlananlar çiftlik avlusu emisal bedeli ile değerlendirilmiştir.

Amortismanların tespitinde, alet makine varlığı için % 5, bina varlığı için ahşap ve kerpiç binalarda % 4, beton binalarda % 2, arazi ıslahı varlığı için de % 5 oranı esas alınmıştır (Esengün, 1990).

Gerçek giderler, işletme giderleri toplamından, aile işgücü ücret karşılığının çıkarılıp, kalan değere arazi kirası ve ortakçı payı ile ödenen borç faizlerinin eklenmesiyle bulunmuştur.

Net hasıla, brüt hasıladan işletme masrafları çıkarılarak hesaplanmıştır.

Tarımsal gelir, brüt hasıladan gerçek giderlerin çıkarılması ile elde edilmiştir.

Toplam aile geliri, tarımsal gelire, işletmeci ve ailesinin tarım dışından sağladıkları gelirin eklenmesi ile bulunmuştur;

- Aile işgücünün tarım dışında çalışmasından elde edilen gelir,
- Kiraya verilen arazi karşılığı sağlanan gelir,
- Gayri menkullerden kiraya verilenlerin kira geliri,
- Emekli maaşı geliri,
- Banka ve benzeri kurumlarda elde edilen faiz gelirleri,
- Tarım dışı ticari faaliyetlerden sağlanan karlar,
- Diğer tarım dışı gelirler, tarım dışı gelir unsurlarını oluşturmaktadır.

3.2.3.3.İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretim Maliyeti, Brüt Üretim Değeri ve Karlılığın Hesaplanmasında Kullanılan Yöntem

Bir üretim dalının tüm girdilerine karşılık elde edilen kazancın ne olduğunu bilmek, bu üretim dalının üretim maliyeti düzeyinde tam analizinin yapılmasına bağlıdır

Tam maliyetin hesaplanması şu faydaları sağlar

- Teknik birim başına kaynak ihtiyacı belirler,
- Üretim dalları arasında karlılık mukayesesi yapar,
- Kaynakların ne oranda etkin kullanıldığını belirler,
- Kredi veren kuruluşlara işletmeyi takip açısından takip kolaylığı sağlar
- Devletin işletmelerini tanıyarak belirleyeceği tarım politikalarına ışık tutar.

Ayçiçeği üretim maliyeti, brüt üretim değeri ve karlılık durumu belirlenirken hesaplamalar dekar başına yapılmıştır.

Masraflar hesaplanırken aşağıdaki masraf unsurları dikkate alınmıştır.

- Toprak işleme ve ekim (sürüm, ikileme,sürgü,tırmık vb., tohum, ekim)
- Bakım (çapalama, gübreleme,gübre,ilaçlama, ilaç, sulama, su)
- Hasat (biçme, nakliye, vb.)
- Diğer giderler (arazi kirası, sermaye faizi, yönetim giderleri)

Sermaye faizi belirlenirken T.C.Ziraat Bankasının bitkisel üretim için verdiği işletme kredilerinin ilgili yıldaki bir yıllık faiz oranı (% 54) alınmıştır.

4.ARAŞTIRMA YÖRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu bölümde araştırma bölgesini oluşturan Orta Karadeniz Bölgesi'nin dört ili Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinin coğrafi yapı, iklim, nüfus, ulaşım gibi tarımsal üretimi ilgilendiren bazı özellikleri ile tarımsal yapılarını ortaya koyan bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

4.1. Coğrafi Yapı

Araştırma bölgesindeki dört ilden birisi olan Amasya 49°-39' kuzey enlem 35°-51' doğu boylamı üzerinde bulunmaktadır. Doğusunda Tokat, batısında Çorum, kuzeyinde Samsun ve güneyinde Yozgat ve Tokat illeriyle çevrilidir.

Topografya olarak Amasya, ortalama 425 metre rakımlı, engebeli bir arazi yapısına sahiptir. İlin güneyinde bir sıradağ olan Cami Dağları, batısında Bozok Platosu, doğusunda Kelkit Vadisi ve Bak Dağları yer almaktadır. İlin nispeten daha az engebeli olan batı kısmında Suluova, Merzifon ve Geldingel Ovaları bulunmaktadır (Anonim, 2002a).

Araştırmada yer alan Çorum ili Orta Karadeniz Bölgesi'nin yüksek, parçalanmış ve aşınmış dağ sıralarıyla, İç Anadolu platolarından oluşan bir geçit alanında, 39°-54', 41°-20' kuzey enlemleri 34°-40', 35°-28' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Doğusunda Amasya, batısında Çankırı, güneyinde Yozgat, kuzeyinde Sinop, kuzeydoğusunda Samsun, kuzeybatısında Kastamonu, güneybatısında Kırıkkale illeri ile çevrilidir.

1 278 381 Hektar alana yerleşmiş olan Çorum'un %40'ı dağlardan ve yüksek platolardan, %50'si meyilli ve hafif meyilli arazilerden, %10'u da düz ovalardan oluşmaktadır. İlin denizden yüksekliği 350 ile 2097 metre arasında değişmekte olup merkez ilçede 801 metredir(Anonim, 2002b).

Araştırma bölgesi kapsamındaki diğer il olan Samsun Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeşilirmak ve Kızılırmak nehirlerinin Karadeniz'e döküldüğü deltalar arasında, 41°-44' ve 40°-05' kuzey enlemleri 37°-05' ve 35°-30' doğu boylamları arasında yer almaktadır. 9579 km²'lik yüzölçümüne sahip ilin doğusunda Ordu, batısında Sinop, güneyinde Tokat ve Amasya, güneybatısında Çorum yer almaktadır. Samsun Türkiye'nin Çukurova'dan sonra zirai potansiyeli en yüksek ovaları olarak belirtilen Bafra ve Çarşamba ovalarını bünyesinde bulundurmaktadır. Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirleri yanında Terme Çay'ı,

Kürtün Çay'ı ve Mert Irmağı ilin su kaynakları arasındadır. Canik, Çangal, Kocadağ, Akdağ, Kunduz, Nebiyan ve Hacılar ildeki belli başlı dağlardır (Anonim, 2002c).

Araştırma bölgesindeki dördüncü il olan Tokat Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kesminde 35°-27', 37°-39' doğu boylamları ile 39°-52' ve 40°-55' kuzey enlemleri arasında yer alır. Kuzeyinde Samsun ve Ordu, güneyinde Sivas ve Yozgat, batısında Amasya, doğusunda Ordu ve Sivas illeri ile çevrilidir. Rakım 623 metredir. 9982 km² yüzölçümüne sahip Tokat'ın yüzölçümünün yaklaşık %15,4'ünü ovalar kaplamaktadır. Kazova, Omala, Turhal, Erbaa, Niksar Ovaları, Artova ve Zile Ovası önemli ovalardır.

Yeşilırmağın kolları olan Kelkit, Tozanlı ve Çekerek Çay'ları ilin su kaynaklarıdır. Canik, Dönefe, Dumanlı, Asmalı, Tosak başlıca dağlarıdır (Anonim, 2002d).

4.2. İklim

Bu bölümde araştırma bölgesindeki illerin uzun süre içindeki atmosfer olaylarının bir bileşkesi olan iklim durumları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Amasya kuzeyde "Ilık Karadeniz iklimi" ile güneyde İç Anadolu İklimi arasında iç geçit iklimi karakterine sahiptir. Karadeniz kıyı şeridinde paralel uzanan kuzeydeki sıra dağlar Amasya ikliminin kuzeyde hüküm süren ılık Karadeniz iklimine benzerliğini azaltmaktadır. Amasya diğer Karadeniz illerine göre daha sert ve kurak bir iklim özelliğiyle İç Anadolu iklimine daha çok benzerlik göstermektedir. Genelde yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve yağışlı geçmektedir.

Çok yıllık gözlem sonuçlarına göre Amasya'da ortalama sıcaklık 13,6 °C'dir. Yılın en sıcak ayları temmuz, ağustos (ortalama sıcaklık 23,5 °C), en soğuk ay ise ocak (2,5 °C) ayıdır. Yıllık ortalama yağış miktarı 421 mm olup yağışlar genellikle yağmur şeklindedir. Aylık ortalama en çok yağış 52,4 mm ile ocak ayında, en az yağış da 6,6 mm ile ağustos ayında görülmektedir (Anonim, 2002a).

Çorum için iklim verileri incelendiğinde ilde yazları sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı geçmektedir. İlkbahar nispeten kısa, sonbahar uzundur. En sıcak günler temmuz ağustos, en soğuk günler aralık, ocak ve şubat aylarına tekamül eder. Yağışlar genellikle ilkbahar ve kış aylarında toplanmaktadır. Yıllık yağış 350-500 mm arasında değişmektedir. Uzun yıllar sıcaklık ortalaması 11 °C'dir (Anonim, 2002b).

Samsun ise genellikle ılıman bir iklime sahiptir. Ancak sahil şeridi ve iç kesimlerde iklim iki ayrı özellik gösterir. sahil şeridinde yazlar sıcak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. İç kesimlerde ise kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar serin geçer. En yüksek sıcaklıklar temmuz ağustos, en düşük sıcaklıklar ocak şubat aylarına tekamül eder. En yüksek sıcaklık 37,4 °C, en düşük sıcaklık -13,1 °C'dir. Ortalama yağış miktarı 670 kg/yıl olup en çok yağış ilkbahar ve sonbahar aylarındadır (Anonim, 2002c).

Tokat Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kısmında yer alması nedeniyle İç Anadolu karasal iklimi ile Karadeniz iklimi arasında bir geçiş özelliği gösterir. İlde genelde yazları ılık, kışları serin geçer. İlde etkin olan iklim özelliği genel olarak yaz mevsiminde alçak alanlarda sıcak ve kurak, yüksek yerlerde serin ve yağışlıdır. Kış mevsimi soğuk ve yağışlar kar şeklindedir. Tokat ilinin iklim özelliğinde denize uzaklığı ve yüksekliğin etkisi etkilidir. Bu nedenle ilin ikliminde kuzeyden güneye doğru önemli farklılıklar görülür. Güneye doğru kış mevsimi daha sert bir karakter gösterir.

İlde en soğuk ayın ortalama 1,8 °C ile ocak, en sıcak ayın ortalama 21,8°C ile temmuz ayı olduğu saptanmıştır. İlin ortalama sıcaklığı 12,8 °C'dir. Yıllık ortalama yağış 444,4 mm'dir. En fazla yağış 58 mm ile mayıs ve 53,7 mm ile nisan aylarında en az yağış ise 8,6 mm ile ağustos ayında görülür (Anonim, 2002d Anonim, 2002e).

4.3.Nüfus

Araştırma bölgesi illerine ilişkin nüfus bilgileri 2000 yılı Resmi Nüfus Sayımı sonuçlarını Devlet İstatistik Enstitüsü kayıtlarına göre ilgili illerin Tarım İl Müdürlüklerinden derlenmiştir.

Bu sonuçlara göre Amasya iline ilişkin nüfus 365 231 kişi olarak tespit edilmiştir. Amasya ili toplam nüfusunun %53,83 köylerde, %46,17 ise şehirde yaşamaktadır. Amasya'da 1990 yılından 2000 yılına kadar olan 10 yıllık sürede ilçe merkezleri nüfusları %19,15 artarken, köy nüfuslarının %-15,52 azaldığı belirtilmektedir (Anonim, 2002a)..

Çorum'un nüfus durumu incelendiğinde il nüfusunun %52,2'sinin ilçe merkezlerinde, %47,8'nin ise bucak ve köylerde yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 47 kişidir. İlin merkezle birlikte 14 ilçesi, 17 kasabası ve 731 köyü mevcut olup 394 adet de köyden küçük yerleşim birimi bulunmaktadır (Anonim, 2002b).

Samsun'da ise 2000 yılı nüfus sayımına göre toplam nüfus 1 203 681 kişi olup bunun 633 118'i yani %52,6'sı şehirde 570 563'ü yani %47,4'ü köylerde yaşamaktadır. İlin nüfus yoğunluğu 125 kişi/km²'dir. İl merkez ilçe dahil 15 ilçeden oluşmaktadır. Köy sayısı 1005, bucak sayısı 24, belediye sayısı 51'dir(**Anonim, 2002c**).

Tokat'ın nüfus durumu incelendiğinde toplam nüfusun 922 655 kişi olduğu bu nüfusunda 437 872 kişisi yani %47,45'i şehirde, 484 783 kişisi yani %52,55'i köylerde yaşamaktadır. İlin merkez dahil 12 ilçesi, 11 bucağı, 77 belediyesi ve 612 köyü bulunmaktadır. Nüfus yoğunlu açısından km²'ye 92 kişi düşmektedir(**Anonim, 2002d**).

4.4. Ulaşım

Araştırma bölgesinde ulaşım ile ilgili herhangi bir problemle karşılaşılmamakla birlikte , bu başlık altında araştırma kapsamındaki illerin ulaşım durumları incelenmiştir.

Amasya karayolu ve demiryolu ile komşu illere bağlantısı olan ulaşımı kolay bir ildir. Komşusu olan Samsun, Çorum ve Tokat'a devlet karayolu ile bağlıdır. Aynı zamanda Avrupa-İran Uluslar arası Karayolu üzerindedir. İl genelinde yolu bulunmayan yerleşim merkezi olmadığı gibi asfalt yola sahip köy sayısı oldukça fazladır. İlde yaz kış ulaşım sorunu yoktur (**Anonim, 2002f**).

Bir transit geçiş merkezi olan Çorum ise Doğu Karadeniz ve Batı Anadolu bölgelerine açılan bir kapı konumundadır. İlde ulaşım karayolu ile yapılmaktadır. Toplam karayolu ağının uzunluğu ise 1006 km.dir. İl Ankara'ya 244, İstanbul'a 608, Amasya'ya 92, Tokat'a 188, Sinop'a 294 km uzaklıktadır. Çorum Ankara bağlantısı Doğu Karadeniz illerini Ankara'ya ulaştıran tek bağlantıdır. Çorum'da sanayinin gelişmesine paralel olarak ulaşımı kolaylaştıracak, sanayi mamullerinin yurtiçi ve yurtdışı nakliyesinde avantaj sağlayacak havayolu ve demiryolu projelerinin devam ettiği belirtilmektedir. İlin 764 köyünün tamamında telefon bağlantısı mevcuttur (**Anonim, 2002g**).

Araştırma bölgesinde yer alan Samsun kara, hava ve demiryolları şeklinde her türlü ulaşım imkanı ile Karadeniz Bölgesi'ni İç ve Batı Anadolu'ya bağlayan önemli bir ulaşım merkezidir. İlin Ankara'ya uzaklığı 417 km, Trabzon'a uzaklığı 346 km, İstanbul'a uzaklığı ise 733 km'dir. Karadeniz'in en büyük limanına sahip Samsun bir de uluslar arası havaalanına sahiptir. Samsun Türkiye demiryolu ağına da Samsun-Sivas ve Samsun-Çarşamba demiryolları ile bağlıdır (**Anonim, 2002h**).

Tokat için ulaşım durumu incelendiğinde ulaşım karayolu ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte büyük ölçüde yük taşımacılığına yönelik 138 km uzunluğunda demiryolu ve Tokat Turhal yolunun 17. km sinde stol tipi bir hava alanı mevcuttur. Tokat 'ta karayolu uzunluğunun 742 km , köy yolları uzunluğunun ise 4991 km olduğu köy yollarının ise 742 km sinin asfalt olduğu belirtilmiştir(Anonim, 2002ı).

4.5.Tarımsal Yapı

Arazi varlığı ve bitkisel ürün çeşitliliği bakımından tarımsal potansiyeli oldukça yüksek olan Amasya'da iklim, topografya ve jeolojik yapı farklılıkları nedeniyle vejetasyon oldukça çeşitlidir. Amasya ekolojisindeki bu değişkenliğin tarım için çok sayıda alternatifler ortaya çıkardığı belirtilmektedir(Anonim, 2002a).

Çizelge 4.1. Amasya İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarım Arazisi	252 750	45,79
Çayır Mera alanı	69 585	12,61
Ormanlık ve Fundalık Alan	192 930	35,95
Diğer(Su yüzeyleri,bataklık,kayalık vb.)	36 728	6,65
TOPLAM	551 993	100,00

Kaynak: Anonim, 2002a, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Amasya.

Çizelge 4.2. Amasya İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarla Arazisi	201 220	76,61
Bağ ve Bahçe Arazisi	5 188	2,05
Sebze Arazisi	6 765	2,68
Nadas Arazisi	25 837	10,22
Tarıma Elverişli Boş Arazi	13750	5,44
TOPLAM	252 750	100,00

Kaynak: Anonim, 2002a, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Amasya.

Amasya İli'nin tarımsal yapısı hakkında birtakım bilgiler verebilmek amacıyla çizelge 4.1 ve 4.2. hazırlanmıştır. Çizelgeler incelendiğinde ilin toplam arazisinin 551 993 ha olduğu , bu arazinin de %45,79'unun (252 750 ha) tarım arazisi olduğu görülmektedir.

Amasya'da toplam 252 750 ha tarım arazisinin 68 715 ha'ı yani yaklaşık %27'si sulu tarım alanıdır. Bu alanların %51'i DSİ, %31'i Köy Hizmetleri , %18'i de halk tarafından sulanmaktadır. Tarım arazilerinin % 73'ü kuru arazilerdir.

Çizelge 4.3.'te İlde önemli oranda yetiştirilen ürünlerin ekiliş alanları, üretimleri ve verimleri yer almaktadır. Tarla ürünleri ekiliş alanları incelendiğinde arpa, buğday yanında kuru soğan Amasya'da önemli miktarda üretimi yapılan ürünlerdendir. Ayçiçeği ise ekiliş alanı olarak tarla ürünleri içinde sekizinci sırada yer almaktadır.

Çizelge 4.3. Amasya İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları

ÜRÜNLER	ÜRÜN ADI	ALAN (ha)	ÜRETİM (Ton)	VERİM(kg/ha)
TARLA ÜRÜNLERİ	Buğday	119 130	294 356	2 569
	Arpa	26 490	56 183	2 283
	K. Soğan	14 060	273 491	19 925
	Ş. Pancarı	9 845	345 796	35 124
	Nohut	7 070	6 293	916
	Tütün	4 850	3 865	797
	Haşhaş	4 608	2 210	501
	Ayçiçeği	3 843	6 959	1 825
	Diğer	15 167	----	----
TOPLAM		201 220	----	----
SEBZELER	Domates	2 131	82 540	38 733
	Hıyar	1 220	32 924	26 987
	T. Fasulye	1 019	5 979	5 868
	Bamya	418	1 162	2 779
	Ispanak	373	2 311	6 204
	Karpuz	340	13 028	38 351
	Diğer	1 264	----	----
TOPLAM		6 765	----	----
MEYVELER(*)	Elma	318 200	28 230	89
	Şeftali	282 481	14 689	52
	Kiraz	257 380	22 135	86
	Armut	71 715	2 869	40
	Erik	61 190	6 291	103
	Vişne	49 147	3 391	69
	Diğer	-----	----	----
TOPLAM		-----	----	----

(*) Meyve veren yaştaki ağaç sayısı, üretim ve ağaç başına verim olarak verilmiştir

Kaynak: Anonim, 2002a, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Amasya.

Tarım alanları içinde %2,05' lik payı olan sebze alanlarında domates, hıyar, bamya, taze fasulye, ilde önemli ölçüde yetiştirilen sebzelerdir. Amasya'da elma başta olmak üzere en çok yetiştirilen meyveler şeftali ve kirazdır.

Çorum ili ekonomisinde de tarım ve hayvancılık oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çizelge 4.4 ve çizelge 4.5'te ilin arazi varlığı ve tarım arazisi varlığı yer almaktadır. Buna göre ilin toplam arazilerinin % 48,49'u tarım arazisidir. Tarım arazilerinin de % 77,65'ini tarla alanları, % 2,002'sini bağ bahçe alanları, %1,22'sini sebze arazileri oluşturmaktadır.

Çizelge 4.4. Çorum İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarım Arazisi	622 468	48,69
Çayır Mera alanı	145 112	11,35
Ormanlık ve Fundalık Alan	365 208	28,57
Diğer(Su yüzeyleri,bataklık,kayalık vb.)	145 593	11,39
TOPLAM	1 278 381	100,00

Kaynak: Anonim, 2002b, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü 2001 Yılı Brifingi, Çorum .

Çizelge 4.5. Çorum İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarla Arazisi	483 339	77,65
Bağ ve Bahçe Arazisi	12 576	2,02
Sebze Arazisi	7 625	1,22
Nadas Arazisi	118 928	19,11
TOPLAM	622 468	100,00

Kaynak: Anonim, 2002b, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü 2001 Yılı Brifingi, Çorum .

Çorum'un toplam 622 468 ha arazisininin 74 000 ha'ı sulanmaktadır. Bu da toplam arazinin yaklaşık %12'sidir. Bu sulamanın % 77 'si halk sulamasıdır.

İlde öncelikli olarak üretimi yapılan tarla ürünleri buğday, arpa, nohut ve mercimektir. Ayçiçeği, şekerpancarı ve kuru soğan da üretimi önemli düzeyde olan ürünlerdir. Çorum' da tarım arazileri içinde sebze alanlarınının %1,22'lik paya sahip oluşundan da anlaşılacağı gibi ilde sebzeçilik pek yaygın değildir. Aile ihtiyacını karşılayacak ve belki de bir miktar satacak kadar sebze üretimi yapıldığı belirtilmektedir. Yetiştirilen sebzeler incelendiğinde çizelge 4.6'dan da izlenebileceği gibi 2 455 ha ekim alanı ile kavun ilk sırayı almaktadır. Domates, taze fasulye, karpuz üretimi yapılan diğer

sebzelerdir. 9857 ha Bağ alanı ile üzüm Çorum'da üretimi yapılan en önemli üründür. Ayrıca elma ve armut üretimi de önemli miktarlardadır.

Çizelge 4.6. Çorum İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları

ÜRÜNLER	ÜRÜN ADI	ALAN(ha)	ÜRETİM (Ton)	VERİM(kg/ha)
TARLA ÜRÜNLERİ	Buğday	291 900	590 732	2024
	Arpa	91 292	182 149	1995
	Nohut	31 880	25 336	794
	Fiğ (dane)	18 375	14 231	774
	Y. Mercimek	11 071	8 650	781
	Ayçiçeği	8 300	7 381	889
	Ş. Pancarı	8 133	237 602	29214
	K. Soğan	5 752	148 059	25740
	Diğer	16 636	----	----
TOPLAM		483 339	----	----
SEBZELER	Kavun	2 455	37 843	15415
	Domates	1 906	42 780	22445
	T. Fasulye	712	2 718	3817
	Karpuz	662	11 232	16967
	Hıyar	413	3 910	9467
	Ispanak	258	1 404	5442
	T. Barbunya	214	919	4294
		Diğer	1 005	----
TOPLAM		7 625	----	----
MEYVELER	Üzüm	9 857	16 554	1679
	Elma	1 987	6 202	3121
	Armut	319	2 277	7138
	Ayva	110	1 220	11091
	Ceviz	106	1 820	17170
	Kiraz	93	1 273	13688
		Diğer	104	----
TOPLAM		12 576	----	----

Kaynak: Anonim, 2002b, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü 2001 Yılı Brifingi, Çorum .

Orta Karadeniz Bölgesi'nin tarımsal potansiyeli yüksek illerinden Samsun'a ilişkin arazi varlığı ve tarım arazileri varlığı çizelge 4.7 ve çizelge 4.8'de verilmiştir.

Çizelge 4.7. Samsun İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarım Arazisi	413 580	44,89
Çayır Mera alanı	47 894	5,20
Ormanlık ve Fundalık Alan	383 155	41,59
Diğer(Su yüzeyleri,bataklık,kayalık vb.)	76 632	8,32
TOPLAM	921 261	100,00

Kaynak: Anonim, 2002c, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Samsun.

Çizelge 4.8. Samsun İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarla Arazisi	288 031	69,64
Bağ ve Bahçe Arazisi	65 512	15,84
Sebze Arazisi	42 796	10,35
Nadas Arazisi	17 241	4,17
TOPLAM	413 580	100,000

Kaynak: Anonim, 2002c, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı , Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Samsun.

İlin toplam 921 261 ha arazisinin % 44,89'u tarım arazileridir. Tarım arazilerinin %69,64'ü tarla, %15,84'ü bağ ve bahçe, %10,35'i ise sebze arazileridir.

Çizelge 4.9. Samsun İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları

ÜRÜNLER	ÜRÜN ADI	ALAN(ha)	ÜRETİM(Ton)	VERİM(kg/ha)
TARLA ÜRÜNLERİ	Buğday	113 620	344 885	3 035
	Mısır	51 810	314 455	4 062
	Tütün	24 674	20 649	836
	K.Fasulye	23 710	13 284	560
	Arpa	15 930	49 707	3 120
	Ş. Pancarı	13 661	511 660	37 454
	Ayçiçeği	8 400	15 114	1 799
	Diğer	36 236	----	----
TOPLAM		288 031	----	----
SEBZELER	Domates	7 371	397 251	53 893
	T.Fasulye	5 739	81 435	13 637
	Hıyar	3 443	112 020	32 531
	Biber (sivri)	3 372	91 707	27 196
	Lahana (beyaz)	2 958	87 576	29 606
	Karpuz	2 800	117 975	42 133
	Patlıcan	2 298	64 802	28 310
	Lahana(kara)	2 190	39 831	18 187
Diğer	13 663	----	----	
TOPLAM		43 825	----	----
MEYVELER(*)	Fındık	63 238	73 578	2
	Şeftali	1 312	19 127	35
	Ceviz	513	2 472	36
	Elma	163	13 610	41
	Kiraz	85	846	10
	Armut	31	3 100	38
	Diğer	170	----	----
TOPLAM		65 512	----	----

(*) Meyvelerde verim ağaç başına verilmiştir.

Kaynak: Anonim, 2002c, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı , Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Samsun.

Samsun'un 413 580 ha tarım arazisinin %95 'i sulanabilir arazidir. Fakat bu alanın ancak %20'si sulanabilmektedir. Sulanan alanların 81 115 ha yani % 95'i halk sulamasıdır.

Çizelge 4.9'da Samsun'da yetiştirilen ürünler ekim alanları , verimleri ve üretimleri itibariyle verilmiştir. Çizelge 4.9'da da görüldüğü gibi ilde önemli oranda yetiştiriciliği yapılan tarla ürünleri buğday, mısır, tütün, kuru fasulye, arpa, şekerpancarı ve ayçiçeğidir.

Bafra ve Çarşamba ovalarında geniş alanlarda yaygın olarak sebzeçilik yapılmaktadır. En fazla üretimi yapılan sebzeler domates, taze fasulye, hıyar, biber, lahana, karpuz ve patlıcandır.

Samsun'da 65 512 ha alanda meyvecilik yapılmaktadır, bunun 63 238 ha fındık bahçeleridir. Şeftali ve ceviz diğer önemli ürünlerdir.

Araştırma yöresi kapsamında yer alan Tokat'ın arazi varlığı, tarım arazileri dağılımı ise çizelge 4.10 ve çizelge 4.11'de verilmiştir.

Çizelge 4.10.Tokat İli Arazi Varlığının Genel Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarım Arazisi	371 472	35,65
Çayır Mera alanı	131 683	12,64
Ormanlık ve Fundalık Alan	386 239	37,07
Diğer(Su yüzeyleri,bataklık,kayalık vb.)	152 485	14,64
TOPLAM	1 041 879	100,00

Kaynak: Anonim, 2002d, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Tokat.

Çizelge 4.11. Tokat İli Tarım Arazisi Varlığı Dağılımı ve Oranı

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	%
Tarla Arazisi	268 568	72,30
Bağ ve Bahçe Arazisi	13 542	3,65
Sebze Arazisi	18 330	4,93
Nadas Arazisi	24 035	6,47
Tarıma Elverişli Boş Arazi	43 637	11,75
TOPLAM	371 472	100,00

Kaynak: Anonim, 2002d, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Tokat.

Çizelge 4.10 ve çizelge 4.11'e göre 1 041 879 ha arazi varlığına sahip ilin arazilerinin %35,65'ini tarım arazileri oluşturmaktadır. 371 472 ha Tarım arazisinin %72,30'u tarla arazisi, %3,65'i bağ ve bahçe arazisi, %4,93'ü sebze arazisidir.

Tokat'ta yetiştirilen ürünler ekiliş alanları, verim ve üretimleri ile çizelge 4.12'de verilmiştir. Çizelgeye göre tarla arazilerinde çoğunlukla buğday, arpa, fiğ, nohut ve şeker pancarı yetiştirilmektedir.

Domates, taze fasulye, karpuz, hıyar, ıspanak, biber ilde önemli oranda yetiştirilen sebzelerdir. Üzüm fındık, elma, şeftali ve vişne ise ilde yoğun olarak yetiştirilen meyvelerdir.

Çizelge 4.12. Tokat İlinde Bitkisel Üretim ve Verim Durumları

ÜRÜNLER	ÜRÜN ADI	ALAN(ha)	ÜRETİM(Ton)	VERİM (kg)
TARLA ÜRÜNLERİ	Buğday	146 825	367 770	2 505
	Arpa	30 750	70 866	2 304
	Fiğ (dane,saman)	23 715	21 125	891
	Ş. Pancarı	15 556	547 410	3 518
	Nohut	13 933	12 778	917
	Tütün	6 780	41 217	607
	Ayçiçeği	519	982	1 894
	Diğer	30 490	----	----
TOPLAM		268 568	----	----
SEBZELER	Domates	7 619	352 520	46 268
	T. Fasulye	3 110	23 404	7 525
	Karpuz	3 005	91 630	30 492
	Hıyar	616	16 660	27 045
	Ispanak	564	6 611	11 721
	Biber(sivri)	551	4 981	9 035
	Biber(dolma)	510	4 424	8 674
	Diğer	2 355	----	----
TOPLAM		18 330	----	----
MEYVELER	Üzüm	5 605	29 833	5 322
	Fındık	2 502	1 603	6 407
	Elma	1 395	15 272	10 947
	Vişne	1 327	3 346	2 521
	Şeftali	1 056	7 456	7 060
	Ceviz	635	1 667	2 625
	Armut	462	4 720	10 216
	Kiraz	391	2 936	7 509
	Diğer	169	-----	-----
TOPLAM		13 542	----	----

Kaynak: Anonim, 2002d, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı , Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Tokat.

Araştırmanın konusunu ayçiçeği oluşturduğu için araştırma bölgesi illerinin ayçiçeği üretim durumlarının ilçeler itibariyle de verilmesinin yararlı olacağı düşüncesiyle aşağıdaki çizelgeler hazırlanmıştır.

Çizelge 4.13. İlçeler İtibariyle Amasya İli Ayçiçeği Üretimi (2001)

İLÇELER	AYÇİÇEĞİ EKİM ALANI (HA)	ÜRETİM (TON)	VERİM (KG/HA)
MERKEZ	1 550	3 565	2 300
GÖYNÜCEK	140	182	1 300
GÜMÜŞHACIKÖY	100	150	1 500
HAMAMÖZÜ	----	----	----
MERZİFON	1 857	2 785	1 548
SULUOVA	196	275	1 403
TAŞOVA	----	----	----
TOPLAM	3 843	6 957	1 810
Toplam Ayçiçeği Ekim Alanı Oranı = 3843 / 201220 = 1,91			

Kaynak: Anonim, 2002j, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları , Amasya.

Çizelge 4.13 'de Amasya iline ilişkin ayçiçeği ekim alanları verilmiştir. Buna göre Amasya'da 2001 yılında 3 843 ha alanda ayçiçeği ekilmiş, 6 957 ton ürün elde edilmiştir. Ayçiçeği ekim alanı ilin toplam tarla alanlarını % 1,91'ini oluşturmaktadır.

Çizelge 4.14. İlçeler İtibariyle Çorum İli Ayçiçeği Üretimi (2001)

İLÇELER	AYÇİÇEĞİ EKİM ALANI (HA)	ÜRETİM (TON)	VERİM (KG/HA)	TOPLAM TARLA ALANI (HA)
MERKEZ	1 500	1 690	1 127	114 510
ALACA	1 600	1 920	1 200	80 437
BAYAT	660	495	750	43 350
BOĞAZKALE	----	----	----	8 539
DODURGA	----	----	----	5 801
İSKİLİP	700	560	800	35 029
KARGI	----	----	----	13 949
LAÇIN	20	6	300	4 987
MECİTÖZÜ	3 000	2 400	800	34 026
OĞUZLAR	----	----	----	3 877
ORTAKÖY	----	----	----	12 279
OSMANCIK	----	----	----	17 182
SUNGURLU	600	210	350	92 056
UĞURLUDAĞ	220	100	455	17 317
TOPLAM	8 300	7 382	889	483 339
Toplam Ayçiçeği Ekim Alanı Oranı = 1,72				

Kaynak: Anonim, 2002k, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı , Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları , Çorum.

Amasya'nın yedi ilçesinin beşinde ayçiçeği üretimi yapılırken Merkez İlçe ve Merzifon ayçiçeğinin yoğun olarak yetiştirildiği ilçelerdir.

Çoruma ait ayçiçeği üretim ise çizelge 4.14'te verilmiştir. Çizelgeye göre 2001 yılında Çorum'da 8 300 ha alanda ayçiçeği yetiştirilmiş ve 7 382 ton ürün alınmıştır. Toplam tarla alanları içinde ayçiçeği ekim alanının payı % 1,72'dir. İlde 8 ilçede ayçiçeği yetiştirilmektedir. Yoğun olarak ayçiçeği yetiştirilen ilçeler merkez ilçe, Alaca, Mecitözü'dür.

Samsun ili ayçiçeği ekim alanları çizelge 4.15' te verilmiştir.2001 yılında Samsun'da 8 400 ha alanda ayçiçeği ekilmiş, 15 114 ton ürün alınmıştır. Ayçiçeği ekim alanı toplam tarla alanlarının % 2,92'sini oluşturmaktadır. İlde 15 ilçenin 7 'sinde ayçiçeği yetiştirilirken Vezirköprü ve Havza yoğun olarak ayçiçeği üreten iki ilçedir.

Çizelge 4.15. İlçeler İtibariyle Samsun İli Ayçiçeği Üretimi (2001)

İLÇELER	AYÇİÇEĞİ EKİM ALANI (HA)	ÜRETİM (TON)	VERİM (KG/HA)	TOPLAM TARLA ALANI (HA)
MERKEZ	----	----	----	25 210
ALAÇAM	20	40	2 000	20 370
ASARCIK	----	----	----	4 930
AYVACIK	----	----	----	11 135
BAFRA	175	262	1 497	44 875
ÇARŞAMBA	----	----	----	19 848
HAVZA	2 700	5 400	2 000	36 450
KAVAK	----	----	----	11 522
LADİK	140	280	2 000	12 895
19 MAYIS	15	60	4 000	8 978
SALIPAZARI	----	----	----	3 040
TEKKEKÖY	150	232	1 547	17 645
TERME	----	----	----	18 330
VEZİRKÖPRÜ	5 200	8 840	1 700	48 503
YAKAKENT	----	----	----	4 300
TOPLAM	8 400	15 114	1 799	288 031
Toplam Ayçiçeği Ekim Alanı Oranı = 2,92				

Kaynak: Anonim, 2002l, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları , Samsun.

Tokat'ın ilçeler itibariyle ayçiçeği üretim durumu çizelge 4.16'da verilmiştir. 2001 Yılında Tokat'ta 518,5 ha alanda ayçiçeği üretimi yapılmış 982,10 ton ürün alınmıştır. En çok Pazar ve Zile ilçelerinde ayçiçeği yetiştirilmektedir. İlin toplam tarla alanları içinde,

Çizelge 4.16. İlçeler İtibariyle Tokat İli Ayçiçeği Üretimi (2001)

İLÇELER	AYÇİÇEĞİ EKİM ALANI (HA)	ÜRETİM (TON)	VERİM (KG/HA)	TOPLAM TARLA ALANI (HA)
MERKEZ	7	17,5	2 500	36 017
ALMUS	----	----	----	17 925
ARTOVA	----	----	----	12 187
BAŞÇİFLİK	----	----	----	2 935
ERBAA	60	120	2 000	36 068
NIKSAR	----	----	----	22 054
PAZAR	95,5	249	2 607	7 880
REŞADİYE	----	----	----	18 778
SULUSARAY	----	----	----	7 503
TURHAL	56	145,6	2 600	29 632
YEŞİLYURT	----	----	----	6 624
ZİLE	300	450	1 500	70 965
TOPLAM	518,5	982,1	1 894	268 568

Toplam Ayçiçeği Ekim Alanı Oranı = 0,019

Kaynak: Anonim, 2002m, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı , Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları , Tokat.

ayçiçeği ekim alanları oranı, % 0,019'dur. Araştırma bölgesindeki diğer üç ile oranla Tokat'ta ayçiçeği ekim alanı oldukça azdır.

Çizelge 4.17. Araştırma Bölgesi Ayçiçeği Ekim Alanları (1997-2001) (Ha)

İLLER YILLAR	AMASYA	İNDEKS	ÇORUM	İNDEKS	SAMSUN	İNDEKS	TOKAT	İNDEKS
1994	15105	100,00	15192	100,00	14020	100,00	3975	100,00
1995	15429	102,14	13360	87,94	12930	92,23	4680	117,70
1996	16589	109,82	12320	81,10	14350	102,40	2830	71,19
1997	8410	55,68	11835	77,90	9540	68,05	1935	48,68
1998	6835	45,25	13135	86,46	9460	67,48	1503	37,81
1999	5965	39,49	14585	96,00	9495	67,72	1540	38,74
2000	5505	36,45	10833	71,31	8645	61,66	685	17,23
2001	3843	25,42	8300	54,63	8400	59,91	519	13,06

Kaynak: Anonim, çeşitli yıllar, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları ,Amasya, Samsun, Çorum, Tokat .

Araştırma bölgesi ayçiçeği ekim alanlarını son beş yıllık gelişimi çizelge 4.17'de verilmiştir. Ayçiçeği ekim alanları sekiz yıllık süre içinde Amasya'da % 74,58, Çorum'da %45,37, Samsun'da %40,09 ve Tokat'ta %86,94 azalmıştır. Bu durum ayçiçeği yetiştiricilerinin ayçiçeği üretimi sonucunda emeklerinin karşılığını alamamalarının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Çizelge 4.18. Araştırma Bölgesi İlleri Hayvan Varlığı (2001) (Baş – Adet)

HAYVAN VARLIĞI		İLLER	AMASYA	ÇORUM	SAMSUN	TOKAT
BÜYÜKBAŞ	SIĞIR	KÜLTÜR	9 594	24 670	----	26 546
		K.MELEZ	70 670	95 959	----	90 124
		YERLİ	77 197	73 670	----	163 701
MANDA			4 342	6 019	----	14 660
BÜYÜKBAŞ TOPLAM			161 803	200 318	331 103	295 031
KÜÇÜKBAŞ		KOYUN	121 300	157 826	----	243 651
		KEÇİ	15 893	27 402	----	25 033
KÜÇÜKBAŞ TOPLAM			137 193	185 228	248 635	268 684
TEK TIRNAKLI		AT	878	1 258	----	2 850
		EŞEK	6 722	12 819	----	12 540
		KATIR	752	1 411	----	465
TEK TIRNAKLI TOPLAM			8 352	15 488	26 638	15 855
KANATLILAR		TAVUK-HOROZ	395 450	3 144 850	----	457 890
		DİĞER KANATLILAR	43 650	103 420	----	71 110
KANATLI TOPLAM			439 100	3 248 270	3 575 401	529 000
ARICILIK		ARI KOVANI	23 070	43 110	61 607	40 961

Kaynak: Anonim, 2002 a-b-c-d, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma ve Brifing Raporları ,Amasya, Çorum, Samsun, Tokat .

Araştırma bölgesine ilişkin hayvan varlığı hakkında bir bilgi verebilmek amacıyla çizelge 4.18 hazırlanmıştır. Dört ilde de hayvancığı hem entansif manada algılayan besicilik ve süt sığırcılığı işletmeleri mevcut olup hem de aile ihtiyaçlarını karşılamak üzere, yedek bir uğraşı şeklinde yapan işletmeler mevcuttur. Çorum ve Samsun'da tavukçuluk yaygındır.

4.6. Sanayi Yapısı

Araştırma bölgesinde yer alan illerin sanayi yapıları, özellikle tarımla ve konuyla ilgisi ve yöre üretim yapısına paralel olarak daha fazla gelişen sektör olması açısından tarıma dayalı sanayiler ağırlıklı incelenmiştir.

Amasya ili sanayi yapısı incelendiğinde 4 kişi çalıştıran küçük işletmelerden 500 kişiye kadar eleman çalıştıran büyük ve orta ölçekli toplam 68 adet sanayi işletmesi olduğu belirlenmiştir. Bu 68 işletmenin %47'si tarıma dayalı sanayi işletmeleridir. Tarıma dayalı sanayi işletmelerinden ,

Un ve unlu mamuller sanayinde 8 işletme,

Yem sanayinde 4 işletme,

Şeker ve şekerli mamuller sanayinde 2 işletme,
 Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde 1 işletme,
 Diğer çeşitli gıda dallarında 9 işletme,
 Orman ürünleri sanayinde 3 adet ,

Dokuma ve giyim sanayinde 5 adet işletme faaliyet göstermektedir. İldeki diğer sanayi işletmeleri toprak, kum ve kireç sanayileri, kömür işletmeleri, otomotiv ve römork emaye sanayileridir (www.amasya-bld.gov.tr).

Çorumda ilk olarak kiremit-tuğla ve un sanayileri ve bu iki sanayinin makine ve ekipman ihtiyacını karşılamak üzere makine sektörünün gelişme gösterdiği belirtilmektedir. Bu sektörlerin son yıllarda yerel ve ülke genelinde yaşanan talep yetersizliği ve bu sektörlerin teknolojilerini yenilemeleriyle birlikte dış pazara yönelik üretim yapmaya başladıkları ifade edilmektedir. Başta Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere, Türk Cumhuriyetlerine, İtalya ve Romanya gibi ülkelere ihracat olanaklarını yakalamışlardır. İlin sanayisinin temelini oluşturan bu üç sektör yanında kağıt, ambalaj, tıbbi malzeme, tekstil, radyatör, viyol ve yumurta üretimi yapan işletmeler son yıllarda yeni üretim alanlarını oluşturmuşlardır.

Çorum'da 293 adet tarıma dayalı sanayi işletmesi belirtilmiştir. Bu işletmelerin sanayi dalları arasında dağılımı şöyledir,

Un ve unlu mamuller sanayinde 211 işletme,
 Şeker ve şekerli mamuller sanayinde 22 işletme,
 Yem sanayinde 15 işletme,
 Süt ve mamulleri sanayinde 17 işletme,
 Et ve mamulleri sanayinde 13 işletme,

Diğer gıda (tuz, paketleme , muhtelif içecek) sanayinde 14 işletme mevcuttur (www.corum-bld.gov.tr).

Araştırma bölgesi kapsamındaki Samsun uzun yıllar ticaret şehri olarak varlığını kabul ettirmiştir. Sanayi alanında küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından büyük bir aşama kaydedilmiştir. İmalat sanayinin temel taşlarından olan bu işletmeler ilk önceleri sanayi sitelerinde üretimlerini sürdürmüşler, kooperatifleşmelerle çeşitli sanayi siteleri bünyelerinde toplanmışlardır.

İlde çok büyük sanayi kuruluşları olmamakla birlikte kamu kuruluşu olan Karadeniz Bakır İşletmeleri Azot Sanayi ile Sigara Fabrikası üretim potansiyeli ve istihdamları ile bölge için oldukça önemlidir. Samsun'da gıda sanayinde de önemli bir aşama kaydedilmiştir. Un fabrikaları Havza ilçesinde yoğunlaşmıştır. Unlu ürünler ve su ürünleri üretiminde faaliyet gösteren işletmeler bölge ihtiyacına cevap vermektedir. dokuma ve giyim, ağaç ve mobilya, kağıt ve kağıt ürünleri, kimya ve ilaç sanayi, oto yedek parça sanayi ile bakır ve bakır mamulleri sanayileri Samsun ilinin belli başlı sanayilerini teşkil etmektedir. Samsun'da tarıma dayalı sanayi alt sektörlerinden,

Un ve yem sanayinde 29 işletme,
 Süt ve mamulleri sanayinde 3 işletme,
 Et ve mamulleri sanayinde 2 işletme,
 Sebze meyve işleme sanayinde 2 işletme,
 Şeker ve şekerli mamuller sanayinde 14 işletme,
 Su ürünleri sanayinde 4 işletme,
 Diğer gıda (tuz, paketleme, yumurta, çay, çerez vb.) sanayinde 18 işletme,
 İçki sanayinde 2 işletme,
 Tütün sanayinde 1 işletme, Dokuma ve giyim sanayinde 43 işletme,
 Orman ve orman ürünleri sanayinde 40 işletme,
 Kağıt sanayinde 4 işletme faaliyet göstermektedir (www.samsuntso.org.tr).

Tokat'ta da ilin sanayi yapısını tarıma dayalı sanayiler oluşturmaktadır. İlde işyeri açısından ilk sırayı un ve unlu mamuller sanayi almaktadır ancak üretim potansiyeli, yaratılan katma değer ve istihdama katkı açısından Tokat Sigara Fabrikası ve Turhal Şeker Fabrikası önemli işletmeler olarak yer almaktadır. Tokat'ta tarıma dayalı sanayi işletmelerinin alt sektörler itibariyle dağılımı ve sayıları;

Un ve unlu mamuller sanayinde 31 işletme,
 Meyve sebze işleme sanayinde 9 işletme,
 Şeker ve şekerli mamuller sanayinde 5 işletme,
 Süt ve süt mamulleri sanayinde 5 işletme,
 İçki ve tütün sanayinde 3 işletme,
 Yem sanayinde 6 işletme,
 Orman ürünleri ve tekstil sanayinde 30 işletme şeklindedir (www.tokat.com).

5.ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. İncelenen İşletmelerinin Sosyo Ekonomik Yapıları

5.1.1. İncelenen İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Durumu

5.1.1.1.Nüfus ve Eğitim Durumu

Tarımda işletme ve aile arasından sıkı ve yakın ilişkiler bulunmakta bu nedenle tarım işletmelerinde kullanılan iş gücünün asıl kaynağını aile nüfusu oluşturmaktadır .Türkiye’de tarımın bir yaşam şekli olması nedeniyle tarım işletmesi ve çiftçi ailesi arasındaki sıkı ilişki nüfusun nitelik ve nicelik bakımından incelenmesini zorunlu kılmaktadır .

İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı çizelge 5.1.1 de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi işletme arazisi, genişledikçe işletme başına düşen nüfus miktarı artmaktadır. İşletme başına düşen nüfus miktarları 3. grup işletmelerde en yüksek olup tüm işletmeler ortalamasında 6,98dir. Bu sonuç 1997 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de işletme başına düşen nüfus miktarının (5,40 kişi) (*)üzerindedir (**Anonim, 1999a**).

Çizelge 5.1.1.İncelenen İşletmelerde Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı (Ortalama Kişi ve % olarak)

Yaş Grupları	İŞLETME GRUPLARI															
	1. Grup (31)				2. Grup (35)				3. Grup (41)				İşlt. Ort. (107)			
	E	K	T	%	E	K	T	%	E	K	T	%	E	K	T	%
0-6	0,42	0,26	0,68	10,69	0,31	0,43	0,74	11,56	0,44	0,42	0,86	10,84	0,39	0,37	0,76	10,89
7-14	0,52	0,61	1,13	17,77	0,43	0,57	1,00	15,62	0,73	0,68	1,41	17,78	0,57	0,64	1,20	17,19
15-49	1,74	1,52	3,26	51,26	1,69	1,71	3,40	53,13	2,29	2,32	4,61	58,13	1,94	1,89	3,83	54,87
50- 64	0,42	0,29	0,71	11,16	0,46	0,37	0,83	12,97	0,42	0,49	0,91	11,48	0,43	0,39	0,82	11,75
65- +	0,26	0,32	0,58	9,12	0,14	0,29	0,43	6,72	0,07	0,07	0,14	1,77	0,15	0,22	0,37	5,30
TOPLAM	3,36	3,00	6,36	100,00	3,03	3,37	6,40	100,00	3,95	3,98	7,93	100,00	3,48	3,51	6,98	100,00
Faal Nüfus Oranı (%)	62,42				66,10				69,61				66,62			

E: Erkek , K: Kadın , T: Toplam

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde potansiyel işgücü açısından 15-49 yaş grubu önem kazanmaktadır. İşletmeler ortalamasında işletme başına düşen nüfus içerisinde 15-49 yaş grubu payı %54, 87’dir.

(*)1997 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre köy nüfusu miktarının (21 983 217) kişi), mevcut tarım işletmesi sayısına (4 088 432 adet) bölünmesi sonucu elde edilmiştir.

Çizelge 5.1.1.2. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen 7 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfusun Eğitim Düzeyi

Öğrenim Durumu	İŞLETME GRUPLARI																							
	1. Grup (31)				2. Grup (35)				3. Grup (41)				İşlt. Ort. (107)											
	E	%	K	%	T	%	E	%	K	%	T	%	E	%	K	%	T	%						
Okur-yaz değ.	0,23	7,98	0,61	22,26	0,84	14,95	0,17	6,05	0,31	10,95	0,48	8,51	0,10	2,87	0,22	6,25	0,32	4,56	0,16	5,18	0,36	11,76	0,52	8,46
Okur yazar	0,42	14,58	0,48	17,52	0,90	16,01	0,26	9,25	0,46	16,25	0,72	12,77	0,56	16,05	0,66	18,75	1,22	17,40	0,42	13,59	0,54	17,65	0,96	15,61
İlkokul	1,52	52,77	1,45	52,92	2,97	52,85	1,46	51,96	1,74	61,48	3,20	56,74	1,66	47,56	1,93	54,83	3,59	51,21	1,55	50,16	1,73	56,54	3,28	53,33
Ortaokul	0,29	10,07	0,10	3,65	0,39	6,94	0,46	16,37	0,23	8,13	0,69	12,23	0,56	16,05	0,44	12,50	1,00	14,27	0,45	14,56	0,27	8,82	0,72	11,71
Lise	0,42	14,60	0,10	3,65	0,52	9,25	0,43	15,30	0,09	3,18	0,52	9,22	0,51	14,60	0,27	7,67	0,78	11,13	0,46	14,89	0,16	5,23	0,62	10,08
Yükseköğ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	1,07	0,00	0,00	0,03	0,53	0,10	2,87	0,00	0,00	0,10	1,43	0,05	1,62	0,00	0,00	0,05	0,81
TOPLAM	2,88	100,00	2,74	100,00	5,62	100,00	2,81	100,00	2,83	100,00	5,64	100,00	3,49	100,00	3,52	100,00	7,01	100,00	3,09	100,00	3,06	100,00	6,15	100,00
Okur Yaz. Oranı (%)	92,01		77,74		85,05		93,95		89,05		91,49		97,13		93,75		95,45		94,82		88,24		91,54	

İncelenen işletmelerde iktisaden faal nüfus (15-65 yaş) oranı işletmeler ortalamasında % 66,62 olarak tespit edilmiştir. Erkek nüfus 1.grupta 3,36 kişi; 2.grupta 3,03 kişi, 3.grupta 3,95 kişi ve işletmeler ortalamasında 3,48 kişi olarak belirlenmiştir (Çizelge 5.1.1).

İncelenen işletmelerde nüfusun eğitim durumu çizelge 5.1.2'de verilmiştir. Okur yazarlık oranı işletme büyüklüğü arttıkça artmaktadır. İşletmeler ortalaması incelendiğinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı %8,46, okuryazar ve daha ileri eğitim düzeyinde olanların toplamı ise %91,54'tür. Yine işletmeler ortalamasına göre erkeklerde okuma yazma bilmeyenlerin oranı %5,18, okur yazarlık oranı %94,82, kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı %11,76, okuryazarlık oranı %88,24'tür .

Türkiye'de tarım kesiminde faal nüfusun (12 ve daha yukarı yaştaki nüfus) 1997 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre okuryazarlık durumu incelendiğinde nüfusun %31,04'nun okuryazar olmadığı tespit edilmiştir. Toplam ülke nüfusunun okuryazarlık oranı %80,46 olup, erkeklerin okuryazarlık oranı %88,78, kadınların okuryazarlık oranı ise %71,95'tir (Anonim, 2000). Bu rakamlara göre incelenen işletmelerde okur yazarlık oranının Türkiye ortalamasına göre yüksek olduğu görülmektedir. İncelenen işletmelerde okuryazarlık oranının yüksek olması üreticilerin daha bilinçli üretim gerçekleştirmeleri ve yeniliklere açık olmaları açısından önemli olabilir.

Tüm işletme gruplarındaki toplam nüfus ile hem erkek hem de kadın nüfus incelendiğinde en yüksek paya ilkökul mezunları sahiptir. İşletmeler ortalamasına göre ilkökul mezunlarının oranı %53,33'tür (Çizelge 5.1.2).

5.1.1.2. İşletme Yöneticisinin Yaşı ve Eğitim Durumu

İşletme yöneticisinin kişisel niteliklerinin ve sosyal özelliklerinin işletmelerin yönetim biçimi, organizasyonu, teknolojik yenilikleri benimsemesi ve uygulaması gibi faktörler üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Esengün, 1990). Bu düşünceden hareketle işletme yöneticisinin yaş ve öğrenim süresi belirlenerek çizelge 5.1.3'te verilmiştir.

Çizelge 5.1.3. İncelenen İşletmelerde İşletme Yöneticilerinin Yaşı ve Öğrenim Süresi

	İŞLETME GRUPLARI			
	1.Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort (107)
Yaşı	48,84	47,91	46,10	47,49
Öğrenim Süresi (yıl)	4,81	5,54	5,24	5,21

İncelenen işletmelerde işletme yöneticisinin yaşı 48,84 ile 46,10 arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasına göre işletme yöneticisinin yaşı 47,49'dur. İşletme yöneticisinin öğrenim süresi ise 1.grupta 4,81 yıl, 2.grupta 5,54 yıl ve 3.grupta 5,24 yıldır. İşletmeler ortalamasına göre ise 5,21'dir. İşletme büyüklüğü ile yaş ve öğrenim süresi açısından önemli bir farklılık görülmemektedir.

5.1.1.3 İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu

Tarımsal üretim faktörlerinden emek ve emek arzı açısından Türkiye avantajlı konumdadır. Türkiye tarım sektöründe ve dolayısıyla küçük aile işletmelerinde işgücünün asıl kaynağını aile bireyleri oluşturmaktadır. İşletmeler büyüdükçe ve işgücü kullanımı belirli zamanlarda yoğunlaştıkça aile işgücü yetersiz kalmaktadır. Bu durumda yabancı işgücüne yer verme zorunluluğu doğmaktadır.

Türkiye ekonomisinde aktif nüfusun %45,1'i tarım sektöründe istihdam alanı bulmaktadır (İnan, 2001). Türkiye'de tarım kendi nüfusuna istihdam yaratmaktan öteye fazlaca gidememektedir. Tarımsal gelirin çok büyük bir kısmı aile işgücü karşılığından oluşmaktadır. Ayrıca kırsal kesimde yoğun bir şekilde gizli ve mevsimlik işsizlik yer almaktadır. Tüm bu karakteristikler tarımda işgücü varlığını ve kullanım durumunu ön plana çıkarmaktadır.

İncelenen işletmelerde işgücü mevcudu potansiyeli ve kullanım durumu ile yabancı işgücü ve kullanım durumu çizelge 5.1.4'te verilmiştir.

Çizelge 5.1.4. İncelenen İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu (Ortalama EİG Olarak)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
İşletmede Kullanılabilir Aile İşgücü	1170,97	1200,00	1587,80	1340,19
İşletmede Kullanılan Aile İşgücü (A)	283,47	330,96	426,24	353,71
İşletme Dışında Kullanılan Aile İşgücü	Tarımda	8,95	7,29	4,39
	Tarım Dışı	98,71	68,79	134,09
Kullanılmayan (Atıl) Aile İşgücü	779,84	792,96	1023,08	877,34
İşletmede Kullanılan Geçici Ücretli İşgücü (B)	18,06	58,57	71,99	51,98
İşletmede Kullanılan Devamlı Ücretli İşgücü (B)	----	----	55,61	21,31
İşletmede Kullanılan Toplam İşgücü (A + B)	301,53	389,53	553,84	427,00

Mevcut işgücünün oransal dağılımı ise çizelge 5.1.5'te görülmektedir. İşletmelerde kullanılabilir (potansiyel) aile işgücü miktarı işletme büyüklük grupları ile artan bir eğilim göstermektedir. 1.grup için 1170,97 EİG, 2.grup için 1200,00 EİG ve 3.grup için 1587,80 EİG, işletmeler ortalamasına göre 1340,19 EİG'dir (Çizelge 5.1.4).

İşletmeler ortalamasında işlemede kullanılan aile işgücü 353,71 EİG olup potansiyel işgücünün ancak % 26,39'udur. Kullanılabilir aile işgücünün bir kısmı tarımda (%0,50) bir kısmı ise tarım dışında (%7,65) olmak üzere toplam için %8,15 (109,14 EİG) işletme dışında çalıştığı belirlenmiştir.

Bu sonuçlara göre aile işgücünün büyük bir bölümünün atıl kaldığı dikkati çekmektedir. Tüm gruplar için yaklaşık oranlarda atıl aile işgücü mevcuttur, işletmeler ortalamasına göre kullanılmayan (atıl) aile işgücü oranı %65,46'dır. Bu oran Akay, 1996'ya göre %56,26, Sayılı, 2001'e göre % 24,54 bulunmuştur.

İşlemede kullanılan yabancı işgücü işletme büyüklüğü arttıkça artış göstermektedir. Devamlı ücretli işgücüne yalnız 3.grup işletmelerde rastlanırken, diğer yabancı işgücü geçici ücretli işgücünden oluşmaktadır. İşletmeler ortalamasına göre işletmelerde kullanılan yabancı işgücünün %12,17'si (51,98 EİG) geçici ücretli, %4,99'u (21,31 EİG) devamlı ücretli işgücü olmak üzere toplam %17,16 (73,29 EİG) dir (çizelge 5.1.4, çizelge 5.1.5).

Çizelge 5.1.5. İncelenen İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu (%)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
İşlemede Kullanılan Aile İşgücü	24,21	27,58	26,84	26,39
İşletme Dışında Kullanılan Aile İşgücü	Tarımda	0,76	0,61	0,28
	Tarım Dışı	8,43	5,73	8,45
Kullanılmayan (Atıl) Aile İşgücü	66,60	66,08	64,43	65,46
İşlemede Kullanılabilir Aile İşgücü	100,00	100,00	100,00	100,00
- İşlemede Kullanılan Aile İşgücü	94,01	84,96	76,96	82,84
- İşlemede Kullanılan Geçici Ücretli İşgücü	5,99	15,04	13,00	12,17
- İşlemede Kullanılan Devamlı Ücretli İşgücü	----	----	10,04	4,99
İşlemede Kullanılan Toplam İşgücü	100,00	100,00	100,00	100,00

İşlemede kullanılan toplam işgücü işletme büyüklüğü ile artış göstermekte olup işletmeler ortalaması için 427,00 EİG olarak saptanmıştır. İşlemede kullanılan toplam işgücünün 1.grup için %94,01'i, 2.grup için %84,96'sı, 3.grup için %76,96'sı aile işgücünden

oluşmakta olup işletme büyüklüğü arttıkça toplam işgücündeki, aile işgücünün oranı azalmaktadır

İşletmeler ortalamasına göre toplam işgücünün %82,84'ü aile işgücü, %12,17'si geçici ücretli işgücü ve %4,99'u devamı ücretli işgücünden oluşmaktadır.

5.1.2. İncelenen İşletmelerde Sermaye Miktarı ve Bileşimi

Sermaye dört temel tarımsal üretim faktöründen birisidir. Miktar ve bileşim ile tarımsal üretim üzerinde önemli etkileri olduğu ifade edilmektedir. Türkiye ekonomisinde en kıt üretim faktörü olarak göze çarpmaktadır.

Fiziki kapital olarak üretim için gerekli olan sermaye, üretim etkinliğini artıran ve kendileri de üretilmiş olan üretim araçlarıdır (İnan, 2001) şeklinde tanımlanmaktadır.

Finansal açıdan sermaye ise mal ve hizmet üretimi için gerekli olan emek, sermaye, tabiat (toprak) ve müteşebbis diye adlandırılan dört üretim faktöründen birisi olup sermaye işletmelerin kurulması, faaliyetlerini sürdürmesi ve işletmenin amacına ulaşması için varlığı zorunlu olan para ve malların tümüdür (Karacan, 1991).

Tarım işletmelerinde sermaye çeşitli şekillerde gruplandırılmakla birlikte, en çok kullanılan şekli sermayenin fonksiyonlarına göre ayrımıdır (Karacan, 1991; İnan 2001). Bu araştırmada da çalışmanın yöntem kısmında açıklandığı gibi sermayenin fonksiyonlarına göre ayrımı esas alınmıştır.

Bu esaslar doğrultusunda , bir işletmede bulunan sermaye bilançoya da esas olacak şekilde aktif ve pasif sermaye olarak incelenmiştir. Böylelikle işletmelerin mali portrelerinin çıkartılması ve borç ödeme kabiliyetlerinin incelenmesi mümkün olmuştur.

5.1.2.1. Aktif Sermaye

Aktif sermaye, arazi sermayesi ile işletme sermayesinden oluşmakta ve işletmelerin tarımsal üretiminde kullandıkları varlıkları kapsamaktadır.

Bir işletmenin entansif şartlarda çalışabilmesi için, o işletmedeki sermaye unsurlarının belirli oranda bulunması gerekmektedir. İşletmede gerekli olan sermayelerinden birinin bulunmaması ya da oranının hatalı olması aynı etkiyi yapmaktadır (Karagölge ve Ark.,

1995). Bu durum işletme sonuçlarını olumsuz yönde etkileyebilmekte gereğinden fazla sermaye de rantabilitenin düşmesine neden olabilmektedir (Esengün, 1990).

Tarım işletmelerinde gerekli sermayenin oranı işletmenin tipine ve büyüklüğüne göre değişmekle birlikte çok yönlü üretimde bulunan (bitkisel üretim, hayvansal üretim ve mamuleciliği birleştirerek çalışan) işletmelerde, toplam aktif sermayenin dağılımı içerisinde işletme sermayesi olarak yer alan sabit sermaye unsurları ve döner sermaye unsurları aktif sermayenin en az yarısına yakın olmalıdır. Ancak bu tarz işletmeler modern üretim girdilerine ve tesislerine sahip olabilirler. Oysa incelenen işletmelerde bu oran % 22,44'ü geçmemektedir.

Araştırma bölgesindeki işletmelerde işletme başına düşen aktif sermaye miktarları ve oransal dağılımı çizelge 5.1.6'da verilmiştir.

Çizelge 5.1.6. İşletme Başına Düşen Aktif Sermaye (Milyon TL ve Oransal Dağılımı (%))

		İŞLETME GRUPLARI				
		1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)	
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri	
ARAZİ SERMA- YESİ	Toprak Sermayesi	20601,61	35229,14	63925,61	42010,00	
	Arazi İslahı Sermayesi	162,32	81,43	107,56	114,88	
	Bina Sermayesi	2122,26	2130,29	5245,36	3321,59	
	Bitki Sermayesi	115,16	211,64	236,05	193,04	
	Tarla Demirbaşı Sermayesi	503,51	1228,90	2613,04	1549,11	
Arazi Sermayesi Toplamı		23504,86	38881,40	72127,62	47188,62	
İŞLETME SERMA- YESİ	Sabit İşletme Varlığı	Alet-Makine Serm.	3739,61	5030,80	7274,67	5516,52
		Hayvan Sermayesi	1826,37	1300,34	3684,06	2366,13
	Döner İşletme Varlığı	Malz. Mühim. Serm.	76,16	113,45	395,77	210,82
		Para Sermayesi	1156,45	1408,29	1240,24	1270,94
İşletme Sermayesi Toplamı		6798,59	7852,88	12594,74	9364,41	
AKTİF SERMAYE TOPLAMI		30303,45	46734,28	84722,36	56553,03	
Dekara Aktif Sermaye (Milyon TL/Da)		441,23	342,05	335,81	350,69	
		(%)	(%)	(%)	(%)	
ARAZİ SERMA- YESİ	Toprak Sermayesi	67,98	75,38	75,45	74,29	
	Arazi İslahı Sermayesi	0,54	0,18	0,13	0,20	
	Bina Sermayesi	7,00	4,56	6,19	5,87	
	Bitki Sermayesi	0,38	0,45	0,28	0,34	
	Tarla Demirbaşı Sermayesi	1,66	2,63	3,08	2,74	
Arazi Sermayesi Toplamı		77,56	83,20	85,13	83,44	
İŞLETME SERMA- YESİ	Sabit İşletme Sermayesi	Alet-Makine Serm.	12,34	10,77	8,59	9,76
		Hayvan Sermayesi	6,03	2,78	4,35	4,18
	Döner İşletme Sermayesi	Malz. Mühim. Serm.	0,25	0,24	0,47	0,37
		Para Sermayesi	3,82	3,01	1,46	2,25
İşletme Sermayesi Toplamı		22,44	16,80	14,87	16,56	
AKTİF SERMAYE TOPLAMI		100,00	100,00	100,00	100,00	

Çizelge 5.1.6 dan da görülebileceği gibi işletme arazisi dekarına düşen aktif sermaye değeri işletme büyüklük grupları itibariyle düşmektedir. Bu değer işletmeler ortalamasında 350,69 milyon TL. olarak belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerde işletme büyüklüğü ile birlikte doğal olarak aktif sermayenin de arttığı görülmektedir. Aktifin iki ana unsurundan olan arazi sermayesi de işletme büyüklüğü ile artmaktadır. Toplam aktif sermaye içinde arazi sermayesinin payı işletmeler ortalamasında %83,44'dür. Aktifin diğer ana unsuru işletme sermayesi de işletme büyüklüğü artarken artma eğilimindedir, ancak oransal olarak azaldığı görülmektedir. İşletmeler ortalamasına göre işletme sermayesinin aktif içindeki payı %16,56'dır (Çizelge 5.1.6).

Aktifi oluşturan unsurlar tek tek incelendiğinde %74,29 ile en büyük pay toprak sermayesindedir. Toprak sermayesini %9,76 ile alet makine sermayesi, %5,87 ile bina sermayesi, %4,18 ile hayvan sermayesi, %2,74 ile tarla demirbaşı sermayesi, %0,37 ile malzeme mühimmat sermayesi, %0,34 ile bitki sermayesi, %0,20 ile arazi ıslahı sermayesi izlemektedir (çizelge 5.1.6). Toprak sermayesinin yaklaşık % 75'ler seviyesinde olması ekstansif tarım görüntüsü vermektedir.

Türkiye'de değişik yörelerde işletmelerin ekonomik analizi konusunda yapılan araştırmalara göre arazi sermayesinin oranının Yıldız (1994)'e göre %85,96; Orhan (1996)'ya göre %63,12; Akay (1996)'ya göre %81,70; Kılıç (1997)'e göre %88,98 olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularının da bu araştırmaların sonuçlarına yakın sonuçlar olduğu görülmektedir.

5.1.2.2. Pasif Sermaye

İşletmelerde aktif sermayenin kaynaklarını pasif sermaye göstermektedir. Aktif sermayede yer alan varlıklar esas itibariyle iki kaynaktan, öz sermaye ve yabancı sermayeden (borçlar) sağlanır (Erkuş ve Ark., 1995).

Yani tarım işletmeleri aktif sermayenin eksiklerini dış kaynaklardan borçlanmak suretiyle tamamlamaya çalışır. İşletmenin tarımsal üretim için değişik kaynaklardan temin ettiği borçlar, ortakçılık ve kiracılıkla işlenen arazi değeri ile öz sermaye değerinin toplamı pasif sermayeyi oluşturur.

İncelenen işletmeler için işletme başına düşen pasif sermaye miktarı ve oransal dağılımı çizelge 5.1.7’de verilmiştir. İşletme büyüklüğü arttıkça pasif sermaye de artmaktadır. Pasif sermaye içinde öz sermayenin oranı 1.gruptaki işletmelerde %81,74 , 2.gruptaki işletmelerde %90,96 , 3.grup işletmelerde %83,65 ’tir. İşlemeler ortalamasına göre pasif sermayenin %85,33’ünü öz sermaye, %14,67’sini borçlar oluşturmaktadır (çizelge 5.1.7).

Çizelge 5.1.7. İşletme Başına Düşen Pasif Sermaye (Milyon TL) ve Dağılımı (%)

		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
YABANCI SERMAYE	Borçlar	2859,95	2005,89	4673,45	3275,48
	Kiraya ve Ortağa Tutulan Top.Kıym.	2674,19	2220,00	9181,71	5019,16
	TOPLAM	5534,14	4225,89	13855,16	8294,64
ÖZSERMAYE		24769,31	45508,39	70867,20	48258,39
TOPLAM PASİF SERMAYE (Milyon TL)		30303,45	46734,28	84722,36	56553,03
Dekara Pasif Sermaye (Milyon TL/da)		441,23	136,63	252,29	161,26
		(%)	(%)	(%)	(%)
YABANCI SERMAYE	Borçlar	9,44	4,29	5,52	5,79
	Kiraya ve Ortağa Tutulan Top.Kıym.	8,82	4,75	10,84	8,88
	TOPLAM	18,26	9,04	16,35	14,67
ÖZSERMAYE		81,74	90,96	83,65	85,33
TOPLAM PASİF SERMAYE (Milyon TL)		100,00	100,00	100,00	100,00

İşletme büyüklük grupları itibariyle işletme başına düşen öz sermaye artış göstermesine rağmen, işletme arazisi dekarına düşen öz sermaye azalış göstermektedir. İşletmeler ortalamasında işletme arazisi dekarına düşen öz sermaye 299,26 milyon TL. (48259,39 Milyon TL. / 161,26 da) olarak tespit edilmiştir. Pasif içerisinde öz sermaye oranlarının % 80’lerin üzerinde olması bu işletmelerin borçlanmadan kaçındıklarını dolayısıyla yeni yatırımları daha az düşündüklerini gösterebilir.

5.1.2.3. Sermaye Bileşimi ve Kapital Oranları

İşletmelerin mali durumlarını, borç ödeme kabiliyetlerini belirlemek amacı ile kapital oranları hesaplanmaktadır. İşletmenin kısa sürede cari (kısa vadeli), borçlarını ödeyebilme gücünü ölçmek amacıyla döner kapital oranı, orta vadeli borçlarını ödemesi konusunda işletmenin güvenceye sahip olup olmadığını ölçmek amacıyla işletme kapital oranı ve

işletmenin uzun dönem içinde borç ödeme gücünü ölçmek amacıyla da net kapital oranı (Aras, 1988) hesaplanmıştır.

İncelenen işletmelerin sermaye bileşimi ve kapital oranları çizelge 5.1.8'de verilmiştir.

Döner kapital oranı, 1.grupta 0,48, 2.grupta 0,90, 3.grupta 0,43 ve işletmeler ortalamasında 0,54 tespit edilmiştir. Bu durum işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödemedeki güçlükleri olduğu anlamına gelmektedir, çünkü böyle bir sorunla karşılaşmamak için işletmelerin döner kapital oranlarının 1'den büyük olması istenir.

İncelenen işletmelerde işletme kapital oranı işletme büyüklük grupları itibariyle 2,37 ile 3,91 arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında bu değer 2,86'dır. İşletme kapital oranının en az 2 ve daha büyük olması arzulanmakta olduğuna göre tüm gruplarda işletmeler işletme sermayeleriyle orta ve kısa vadeli borçlarını karşılayabilmektedirler.

Çizelge 5.1.8. İncelenen İşletmelerde Sermaye Bileşimi (Ortalama Milyon TL) ve Kapital Oranları

			İŞLETME GRUPLARI				
			1. Grup (31)	2. Grup(35)	3. Grup(41)	İşlt. Ort.(107)	
			Değeri	Değeri	Değeri	Değeri	
AKTİF SERMAYE	Arazi Sermayesi		23504,86	38881,40	72127,62	47188,62	
	Sabit İşletme Sermayesi	Alet-Makina Serm.	3739,61	5030,80	7274,67	5517,52	
		Hayvan Sermayesi	1826,37	1300,34	3684,06	2366,13	
	Döner İşletme Sermayesi	Malz. Mühim. Serm.	76,16	113,45	395,77	210,82	
		Para Sermayesi	1156,45	1408,29	1240,24	1270,94	
	İşletme Sermayesi		6798,59	7852,88	12594,74	9364,41	
AKTİF SERMAYE TOPLAMI			30303,45	46734,28	84722,36	56553,03	
P A S İ F S E R.	Gerçek Borçlar	Kısa Vadeli Borçlar	2573,37	1685,29	3832,96	2765,52	
		Orta Vadeli Borçlar	286,58	320,60	840,49	509,96	
		Uzun Vadeli Borçlar					
		TOPLAM	2858,95	2005,89	4673,45	3275,48	
	İtibari Borçlar	Kiraya Tutulan Toprak Kıymeti	725,80		292,68	322,43	
		Ortağa Tutulan Toprak Kıymeti	1948,39	2220,00	8889,03	4696,73	
		Kiraya Tutulan Bina Kıymeti					
		TOPLAM	2674,19	2220,00	9181,71	5019,16	
	YABANCI SERMAYE TOPLAMI			5534,14	4225,89	13855,16	8294,64
	ÖZSERMAYE			24769,31	45508,39	70867,20	48258,39
PASİF SERMAYE TOPLAMI			30303,45	46734,28	84722,36	56553,03	
KAPİTAL ORANLARI		Net Kapital Oranı	10,60	23,30	18,13	17,27	
		İşletme Kapital Oranı	2,37	3,91	2,69	2,86	
		Döner Kapital Oranı	0,48	0,90	0,43	0,54	

İşletmelerin net kapital oranı ise, işletmelerin uzun dönem içinde borç ödeme gücünü göstermektedir. Bu oran incelenen işletmelerde 10,60 ile 23,30 arasında değişmekte olup işletmeler ortalamasında 17,27'dir. Bu durum işletmelerin aktif sermayeleriyle uzun vadede tüm borçlarını karşılamada bir güçlük çekmeyeceğini gösterir

5.1.3. İncelenen İşletmelerde Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu

Arazinin kıt ve artırılamaz olması, ona olan talebin nüfus artışına paralel olarak daha da yoğunlaşması, tarımsal üretimde arazi mülkiyetini ve kullanım şeklinin önemini gittikçe artırmaktadır. Çünkü gerek ulusal ekonomi gerekse işletme açısından en verimli çalışmanın üreticilerin üretim kaynaklarının tamamına veya büyük bir kısmına mülkiyet hakları ile sahip olmasıyla mümkün olacağı ifade edilmektedir (Aras, 1988; Erkan ve Ark.1989).

Bu nedenle araştırma bölgesindeki işletmelerin arazi varlıkları, tasarruf şekilleri, arazi nev'ileri ve arazilerin kullanım şekilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.1.3.1. Arazi Varlığı, Tasarruf Şekli ve Parçalılık Durumu

Tarım işletmesi tüzel kişiliğe sahiptir bu nedenle işletme arazisi, tarımsal üretimin gerçekleştirildiği arazi parça ya da parçalarının bütünü olup mülk araziyle birlikte kira veya ortaklık ile tutulan veya diğer şekillerde işletilen araziye kapsamaktadır (Aras, 1988).

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen arazi mevcudu ve tasarruf şekli çizelge 5.1.9'da verilmiştir.

Çizelge 5.1.9. İşletme Başına Düşen Arazi Mevcudu ve Tasarruf Şekli (Da ve %)

		İŞLETME GRUPLARI							
		1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
		(Da)	%	(Da)	%	(Da)	%	(Da)	%
MÜLK ARAZİ	Toplam Mülk Arazi	61,65	89,77	126,35	92,48	217,28	86,12	142,43	88,33
	Mülk Araziden Ortağa ve Kiraya Verilen	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
	Bizzat İşletilen Arazi	61,65	89,77	126,35	92,48	217,28	86,12	142,43	88,33
Kiraya Tutulan Arazi		1,19	1,73	0,00	0,00	0,73	0,29	0,63	0,39
Ortağa Tutulan Arazi		5,84	8,50	10,28	7,52	34,28	13,59	18,20	11,28
İŞLETME ARAZİSİ		68,68	100,00	136,63	100,00	252,29	100,00	161,26	100,00

İncelenen işletmelerde ortalama işletme arazisi işletme büyüklük grupları paralelinde artarak 1.grupta 68,68 da, 2.grupta 136,63 da , 3.grupta 252,29 da olarak belirlenirken işletmeler ortalamasında 161,26 da'dır.

İncelenen işletmelerde toplam işletme arazisi içinde mülk arazinin hakim olduğu görülmektedir. 1.grup işletmelerde işletme arazisinin %89,77'si, 2.grup işletmelerde %92,48'i, 3.grup işletmelerde %86,12'si mülk arazidir. İşletmeler ortalamasına göre mülk arazinin oranı %88,33'tür.

Yine işletmeler ortalamasına göre işletme arazisinde kiraya tutulan arazinin oranı %0,39, ortağa tutulan arazinin oranı ise %11,28'dir. İncelenen işletmelerde mülk araziden kiraya ve ortağa verilen araziye rastlanmamıştır.

Araştırma bölgesindeki işletmelerin işletme arazilerinin parçalılık durumu hakkında bir yorum yapabilmek amacıyla çizelge 5.1.10 hazırlanmıştır. İşletme arazilerinin parselasyon özelliklerini veren çizelge 5.1.10'dan da izlenebileceği gibi işletmelerde işletme arazisi büyüklüğü arttıkça ortalama parsel sayısında ve ortalama parsel alanında artış söz konusudur. Parçalılık durumuna göre incelenen işletmelerin parsel sayısı ve işletme büyüklüğü Türkiye ortalamasından yüksek bulunmuştur. Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 58 da ve ortalama parsel sayısı 5'tir (İnan, 2001).

Çizelge 5.1.10. İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Parçalılık Durumu (Ortalama Olarak)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
İşletme Arazisi (Da)	68,68	136,63	252,29	161,26
Parsel Sayısı (Adet)	9,16	11,37	13,12	11,40
Ortalama Parsel Alanı (Da)	7,50	12,02	19,23	14,15

5.1.3.2. Arazi Nev'ileri ve Dağılımı

İncelenen işletmelerde arazi nev'ileri ve işletme arazisi içindeki dağılımı çizelge 5.1.11'de verilmiştir.

Çizelge 5.1.11. İncelenen İşletmelerde Arazi Nev'ileri (Da) ve İşletme Arazisi İçerisindeki Dağılımı

		İŞLETME GRUPLARI							
		1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
		Alanı(da)	%	Alanı(da)	%	Alanı(da)	%	Alanı(da)	%
Tarla Arazisi	Sulu	20,90	30,43	32,23	23,59	81,20	32,19	47,71	29,59
	Kuru	46,16	67,21	104,05	76,16	168,42	66,76	111,95	69,42
	TOPLAM	67,06	97,64	136,28	99,75	249,62	98,95	159,66	99,01
	Meyve Bahçesi	0,97	1,41	0,26	0,19	0,07	0,02	0,39	0,25
	Ağaçlık Arazi	0,00	0,00	0,09	0,06	0,17	0,07	0,09	0,05
	Nadas	0,65	0,95	----	----	2,43	0,96	1,12	0,69
TOPLAM İŞLETME ARAZİSİ		68,68	100,00	136,63	100,00	252,29	100,00	161,26	100,00

Toplam işletme arazisini oluşturan arazi ne'ileri içinde tarla arazisi çok yüksek bir paya sahiptir. Tarla arazisinin işletme arazisi içindeki payı işletmeler ortalamasında %99,01'dir. Bunu %0,25'lik bir payla meyve bahçesi arazisi, %0,05'lik pay ile ağaçlık arazi izlemektedir. Sulu tarla arazisi oranı işletmeler ortalamasında %29,59 oranındadır. Nadas alanları ise % 0.69'luk orana sahiptir.

5.1.3.3. İşletme Arazisinin Kullanılış Şekli

Araştırma bölgesinde incelenen işletmelerde yetiştirilen ürünlerin işletmelerdeki yoğunluğu çizelge 5.1.12'de, ekiliş dikiliş alanlarına ilişkin değerler ve oransal dağılımları ise çizelge 5.1.13 ve çizelge 5.1.14'te verilmiştir.

Çizelge 5.1.12. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Ürünler ve İşletme Sayıları (adet ve %)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI								
		1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Top. (107)		
		Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
T A R L A	Tahıllar	Buğday (K)	24	77,42	26	74,29	33	80,49	83	77,57
		Buğday (S)	6	19,35	9	25,71	8	19,51	23	21,50
		Arpa (K)	9	29,03	11	31,43	6	14,63	26	24,30
L A Ü R Ü N L E R	Endüstri Bitkileri	Tütün	2	6,45	3	8,57	----	----	5	4,67
		Şekerpancarı	19	61,29	23	65,71	27	65,85	69	64,49
		Ayçiçeği	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00
		Mısır (tane)	1	3,23	2	5,71	----	----	3	2,80
Ü N L E R	Sebzeler	Domates (Yer)	----	----	1	2,86	----	----	1	0,93
		Kavun	2	6,45	----	----	1	2,44	3	2,80
L E R	Baklagiller	Nohut	3	9,68	4	11,42	2	4,88	9	8,41
		Mısır (silaj)	1	3,23	----	----	2	4,88	3	2,80
R İ	Bitkileri	Fiğ (K)	----	----	1	2,86	3	7,32	4	3,74
		Yumru Bit.	4	12,90	5	14,29	4	9,76	13	12,15
MEYVELER	Elma	2	6,45	3	8,57	2	4,88	7	6,54	
	Şeftali	2	6,45	----	----	----	----	2	1,87	
	Ceviz	1	3,23	----	----	----	----	1	0,93	
	Armut	1	3,23	----	----	----	----	1	0,93	
	Vişne	1	3,23	----	----	1	2,44	2	1,87	
	Kiraz	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93	
	Ayva	1	3,23	----	----	----	----	1	0,93	
	Erik	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93	
AĞAÇLIK	Kavak	0	----	2	5,71	1	2,44	3	2,80	
NADAS		2	6,45	----	----	1	2,44	3	2,80	

İncelenen işletmelerde çizelge 5.1.12'den de izlenebileceği gibi ayçiçeğinden sonra buğday, şekerpancarı ve arpa en çok yetiştirilen ürünlerdir. İşletmeler ortalaması itibariyle

işletmelerin % 77,55'sinde sulu buğday, %64,49'unda şekerpancarı, %24,30'unda arpa ve %21,50'sinde kuru buğday yetiştirilmektedir.

Çizelge 5.1.13. İncelenen İşletmelerde Üretim Deseni İşletme Genişliği, Yetiştirilen Ürünler ve Ekiliş - Dikiliş Alanları (Da)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI				
		1. Grup (31) Da	2. Grup (35) Da	3. Grup (41) Da	İşlt. Ort. (107) Da	
T A R L A Ü R Ü N L E R İ	Tahıllar	Buğday (K)	28,93	60,83	84,88	60,81
		Buğday (S)	10,42	14,06	36,10	21,45
		Arpa (K)	5,19	8,37	22,73	12,95
		TOPLAM	44,54	83,26	143,71	95,21
	Endüstri Bitkileri	Tütün	0,26	0,63	----	0,28
		Şekerpancarı	7,10	11,31	16,35	12,02
		Ayçiçeği	12,26	34,91	83,05	46,79
		Mısır (tane)	0,03	0,51	----	0,18
		TOPLAM	19,65	47,36	99,40	59,70
	Sebzeler	Domates (Yer)	----	0,03	----	0,01
Kavun		0,97	----	0,24	0,37	
TOPLAM		0,97	0,03	0,24	0,38	
Baklagiller	Nohut	0,61	1,86	1,42	1,33	
	TOPLAM	0,61	1,86	1,42	1,33	
Yem Bitkileri	Mısır (silaj)	0,32	----	1,34	0,18	
	Fiğ (K)	----	0,57	1,22	0,65	
	TOPLAM	0,32	0,57	2,56	0,83	
	Yumru	0,97	3,20	2,29	2,21	
	TOPLAM	0,97	3,20	2,29	2,21	
TARLA ÜRÜNLERİ TOPLAMI		67,06	136,28	249,62	159,66	
MEYVELER	Elma	0,39	0,26	0,04	0,21	
	Şeftali	0,39	----	----	0,11	
	Ceviz	0,07	----	----	0,02	
	Armut	0,03	----	----	0,01	
	Vişne	0,03	----	0,01	0,01	
	Kiraz	----	----	0,01	0,01	
	Ayva	0,06	----	----	0,01	
	Erik	----	----	0,01	0,01	
	TOPLAM	0,97	0,26	0,07	0,39	
AĞAÇLIK	Kavak	----	0,09	0,17	0,09	
	TOPLAM	----	0,09	0,17	0,09	
NADAS		0,65	----	2,43	1,12	
TOPLAM		0,65	----	2,43	1,12	
İŞLT. ORT. TOPLAM		68,68	136,63	252,29	161,26	

Toplam ekiliş alanı içerisinde en yüksek pay tüm işletme gruplarında tahıllara aittir. İşletme büyüklüğü artarken tahıl üretim alanlarının arttığı fakat işletme arazisi içindeki paylarında azalma olduğu gözlenmektedir. İşletmeler ortalamasında tahılların toplam ekiliş

alanı içindeki payı %59,03'tür. Tahıllar içinde kuru buğday işletmeler ortalamasına göre tüm ürünleri içinde %37,70, tahıllar içinde %63,87'lik payla önemli yer tutmaktadır(Çizelge 5.1.14). İşletme alanlarında tahıllardan sonra en çok pay alan ürünler endüstri bitkileridir. İşletmelerin ortalamasına göre endüstri bitlerinin toplam ekiliş alanı içindeki payı %37,02'dir. Endüstri bitkileri içinde en yüksek paya sahip ürün ayçiçeğidir.

Çizelge 5.1.14. İncelenen İşletmelerde Üretim Deseni Yetiştirilen Ürünler ve Ekiliş - Dikiliş Alanlarının Oransal Dağılımı (%)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER			İŞLETME GRUPLARI							
			1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort (107)	
			A	B	A	B	A	B	A	B
T A R L A	Tahıllar	Buğday (K)	42,13	64,95	44,52	73,06	33,64	59,06	37,70	63,87
		Buğday (S)	15,17	23,39	10,29	16,88	14,31	25,12	13,30	22,53
		Arpa (K)	7,56	11,66	6,12	10,06	9,01	15,82	8,03	13,60
		TOPLAM	64,86	100,00	60,93	100,00	56,96	100,00	59,03	100,00
Ü R Ü N L E R	Endüstri Bitkileri	Tütün	0,38	1,33	0,46	1,33	-----	-----	0,17	0,47
		Şekerpancarı	10,34	36,13	8,28	23,88	6,48	16,45	7,45	20,13
		Ayçiçeği	17,85	62,39	25,55	73,71	32,92	83,55	29,02	78,38
		Mısır (Tane)	0,04	0,15	0,37	1,08	-----	-----	0,38	1,02
TOPLAM	28,61	100,00	34,66	100,00	39,40	100,00	37,02	100,00		
Ü R Ü N L E R	Sebzeler	Domates (Yer)	-----	-----	0,02	100,00	-----	-----	0,01	2,44
		Kavun	1,41	100,00	-----	-----	0,09	100,00	0,23	97,56
		TOPLAM	1,41	100,00	0,02	100,00	0,09	100,00	0,24	100,00
Ü R Ü N L E R	Baklagiller	Nohut	0,89	100,00	1,36	100,00	0,56	100,00	0,82	100,00
		TOPLAM	0,89	100,00	1,36	100,00	0,56	100,00	0,82	100,00
		İ Y E M	Yem	Fiğ (K)	-----	-----	0,42	100,00	0,48	49,52
Mısır (silaj)	0,47			100,00	-----	-----	0,53	52,48	0,11	21,15
TOPLAM	0,47			100,00	0,42	100,00	1,01	100,00	0,52	100,00
İ Y E M	Yumru Bitkiler	Soğan (S)	1,41	100,00	2,34	100,00	0,92	100,00	1,37	100,00
		TOPLAM	1,41	100,00	2,34	100,00	0,92	100,00	1,37	100,00
		TARLA ÜRÜNLERİ TOPLAMI	97,65	-----	99,75	-----	98,94	-----	99,00	-----
M E Y V E L E R	MEYVELER	Elma	0,56	40,00	0,19	100,00	0,01	76,00	0,13	55,18
		Şeftali	0,56	40,00	-----	-----	-----	-----	0,06	28,92
		Ceviz	0,09	6,67	-----	-----	-----	-----	0,01	4,82
		Armut	0,05	3,33	-----	-----	-----	-----	0,01	2,41
		Vişne	0,05	3,33	-----	-----	0,01	8,00	0,01	2,89
		Kiraz	-----	-----	-----	-----	0,01	8,00	0,01	0,48
		Ayva	0,09	6,67	-----	-----	-----	-----	0,01	4,82
		Erik	-----	-----	-----	-----	0,01	8,00	0,01	0,48
		TOPLAM	1,41	100,00	0,19	100,00	0,04	100,00	0,25	100,00
A Ğ A Ç L I K	AĞAÇLIK	Kavak	-----	-----	0,06	100,00	0,07	100,00	0,06	100,00
		TOPLAM	-----	-----	0,06	100,00	0,07	100,00	0,06	100,00
NADAS			0,94	100,00	-----	-----	0,96	100,00	0,69	100,00
TOPLAM			0,94	100,00	-----	-----	0,96	100,00	0,69	100,00
İŞLT. ORT. TOPLAM			100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	

A: İşlt. Ort. toplam içindeki yüzdesi (%) B: Kendi toplamı içindeki yüzdesi (%)

Ayçiçeği 1. grup işletmelerde tüm ekili alanlar içinde % 17,85 , endüstri bitkileri ekiliş alanları içinde % 62,39, 2. grup işletmelerde aynı oranlar % 25,55 ve %73,71, 3. grup işletmelerde ise % 32,92 ve % 83,55' tir. İşletmeler ortalaması itibariyle ayçiçeği tüm ekiliş alanı içinde %29,02, endüstri bitkileri ekiliş alanı içinde %78,38'lik paya sahiptir(Çizelge5.1.14).

Tarla ürünleri içerisinde ayrıca %0,24 oranında sebze, %0,82 oranında baklagil, %0,52 oranında yem , %1,37 oranında da yumru bitkiler yetiştirilmektedir.

Tarla alanları, işletme ekiliş alanlarında %99,00 gibi çok yüksek bir orana sahiptir. Kalan %1,00'lik alanın %0,25'inde meyve, %0,06'sında kavak yetiştirilmekte olup %0,69'u da nadasa bırakılmıştır. Meyvelik arazi içinde en fazla elma yetiştirilirken, ağaçlık alanda sadece kavak tespit edilmiştir.

5.1.4. İncelenen İşletmelerde Hayvan Varlığı

Araştırma bölgesinde, özellikle aile tüketim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hemen her işletmede hayvancılık faaliyetine yer verildiği, ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği yapıldığı saptanmıştır. Bu nedenle işletmelerin hayvan varlıkları incelenerek çizelge 5.15'de BBHB cinsinden ortalama hayvan sayısı olarak verilmiştir.

İşletmeler ortalamasına göre işletmelerin toplam 7,14 BBHB'ne sahip olduğu bunun 3,18'inin süt sığırı 3,43'ünün besi sığırı, 0,43'ünün manda, 0,18'inin koyun, 0,02'inin kümes hayvanlarından oluştuğu tespit edilmiştir Hayvan mevcudunun önemli kısmını büyük baş hayvanların oluşturduğu görülmektedir (Çizelge 5.1.15).

İşletmelerin süt hayvanı varlığı incelendiğinde işletme büyüklük grupları itibariyle belirgin farklar görülmemekle birlikte BBHB cinsinden işletme başına 3,65 süt sığırı ile 1.grup işletmelerin hayvan varlığının diğer iki gruptan fazla olduğu görülmektedir.

İncelenen işletmelerde sığır besiciliği faaliyetleri yalnızca 3.grup işletmelerde rastlanmıştır.

Çizelge 5.1.15. İşletme Başına Düşen Hayvan Sayıları (Adet ve BBHB)

		İŞLETME GRUPLARI								
		1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. 107)		
		Adet	BBHB	Adet	BBHB	Adet	BBHB	Adet	BBHB	
İŞ HAYVANLARI	At	----	----	----	----	----	----	----	----	
	Eşek	0,03	0,01	----	----	----	----	0,01	0,01	
	Katır	----	----	----	----	----	----	----	----	
	TOPLAM		0,01		----		----		0,01	
İ R A T H A Y V A N L A R I	S Ü T	İnek (Y)	1,23	0,61	0,91	0,48	0,76	0,38	0,94	0,47
		İnek (M)	0,55	0,55	0,94	0,94	0,63	0,63	0,71	0,71
		İnek (K)	0,48	0,48	0,40	0,40	1,05	1,05	0,67	0,67
		Buzağı (Y)	0,13	0,02	----	----	----	----	0,04	0,01
	S I Ğ I R	Buzağı (M)	0,10	0,02	0,09	0,01	0,10	0,02	0,09	0,02
		Buzağı (K)	0,03	0,01	----	----	0,15	0,04	0,07	0,01
		Dana (Y)	0,48	0,12	0,49	0,12	0,37	0,09	0,44	0,11
		Dana (M)	0,23	0,11	0,49	0,24	0,15	0,07	0,03	0,01
		Dana (K)	0,23	0,11	0,31	0,15	0,54	0,27	0,37	0,19
		Tosun (Y)	0,84	0,59	0,11	0,08	0,05	0,03	0,30	0,21
		Tosun (M)	0,06	0,09	0,40	0,56	----	----	0,15	0,21
	L A Y V A N L A R I	Tosun (K)	0,58	0,81	0,03	0,04	0,07	0,10	0,21	0,29
		Düve (Y)	0,06	0,02	0,06	0,02	0,10	0,04	0,07	0,03
		Düve (M)	0,10	0,07	0,11	0,08	0,56	0,39	0,28	0,20
		Düve (K)	0,06	0,04	0,11	0,08	0,05	0,03	0,07	0,05
	TOPLAM		3,65		3,20		3,14		3,19	
	S I Ğ I R B E S İ C İ L İ Ğ İ	Tosun (Y)	----	----	----	----	----	----	----	----
		Tosun (M)	----	----	----	----	5,34	7,48	2,05	2,87
		Tosun (K)	----	----	----	----	1,05	1,47	0,40	0,56
	TOPLAM		----		----		8,95		3,43	
	M A N D A C I L I K	Boğa	----	----	----	----	----	----	----	----
İnek		0,77	1,16	0,06	0,09	0,10	0,15	0,28	0,42	
Buzağı		----	----	----	----	----	----	----	----	
Dana		----	----	0,06	0,01	0,05	0,01	0,04	0,01	
Düve		----	----	----	----	----	----	----	----	
TOPLAM		1,16		0,10		0,16		0,43		
K O Y U N C U L U K	Koyun	0,81	0,08	0,43	0,04	2,88	0,29	1,48	0,15	
	Kuzu	0,71	0,04	----	----	1,07	0,05	0,62	0,03	
TOPLAM		0,12		0,04		0,34		0,18		
K Ü M E S H A Y.	Tavuk	1,52	0,01	2,46	0,01	3,29	0,01	2,50	0,01	
	Hindi	0,39	0,01	1,11	0,01	0,61	0,01	0,71	0,01	
TOPLAM		0,02		0,02		0,02		0,02		
GENEL TOPLAM			4,95		3,36		12,61		7,24	

5.1.5. İncelenen İşletmelerde Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Üretim Durumu

İncelenen işletmelerde yıllık faaliyet sonuçlarının incelenmesinden önce bitkisel ve hayvansal üretimle ilgili fiziki üretim bulguları ortaya konularak teknik bir değerlendirmenin

yapılması uygun görülmüştür. Bu amaçla bitkisel ve hayvansal ürünler üretim miktarları ile verim durumları incelenmiştir.

5.1.5.1. Bitkisel Ürünler Üretimi Durumu

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen bitkisel ürünler üretim miktarları çizelge 5.1.16'da verilmiştir.

Çizelge 5.1.16. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Bitkisel Ürünler Üretim Miktarları (Kg)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31) Kg	2. Grup (35) Kg	3. Grup (41) Kg	İşlt. Ort. (107) Kg
Tahıllar	Buğday (K)	6437,10	15181,43	26882,93	17131,78
	Buğday (S)	3483,87	4004,86	13731,71	7581,03
	Arpa (K)	938,71	1828,57	6417,07	3328,97
Endüstri Bitkileri	Tütün	35,48	65,71	0	31,78
	Şekerpancarı	27403,23	49400,00	67658,54	50023,36
	Ayçiçeği	2581,61	6505,29	16399,59	9159,79
	Mısır (Tane)	1,68	98,57	0	32,73
Sebzeler	Domates (Yer)	0	14,29	0	4,67
	Kavun	870,97	0	243,90	345,79
Baklagiller	Nohut	66,77	157,14	273,17	175,42
Yem Bitkileri	Mısır (silaj)	967,74	0	2439,02	1214,95
	Fiğ (K)	0	14,29	192,68	78,50
Yumru Bitkiler	Soğan (S)	2048,39	600	7317,07	4528,04
Meyveler	Elma	266,13	41,71	36,59	104,77
	Şeftali (*)	0	0	0	0
	Ceviz (*)	0	0	0	0
	Armut	11,29	0	0	3,27
	Vişne	0	0	12,20	4,67
	Kiraz	0	0	7,32	2,80
	Ayva (*)	0	0	0	0
	Erik	0	0	2,44	0,93

(*) Şeftali, ceviz ve ayva üretim dönemine geçmemiştir.

Çizelge 5.1.16'dan da görülebileceği gibi işletmelerde tahıllar ve endüstri bitkileri üretim alanlarına paralel olarak üretimleriyle de önemli yer tutmaktadır.

İşletmelerin ürettikleri ürünlere ilişkin verim değerleri çizelge 5.1.17'de verilmiştir. İşletmelerde en çok yetiştirilen ayçiçeği, şeker pancarı, buğday ve arpada verim durumları incelendiğinde çok belirgin olmamakla birlikte işletmeler büyüdükçe verimlilik artmaktadır.

Türkiye’de bu ürünlere ilişkin verim değerleri incelendiğinde 1999 yılı itibariyle Türkiye ayçiçeği verimi 160,20 kg/da, şekerpancarı verimi 4120,60 kg/da, buğday verimi 194,10 kg/da ve arpaya ilişkin verim ise 214,50 kg/da’dır (Anonim, 2002n).

Çizelge 5.1.17. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ortalama Verimi (Kg/da)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31) Kg/da	2. Grup (35) Kg/da	3. Grup (41) Kg/da	İşlt. Ort. (107) Kg/da
Tahıllar	Buğday (K)	222,51	249,57	316,72	281,73
	Buğday (S)	334,34	284,84	380,38	353,43
	Arpa (K)	180,87	218,47	282,32	257,06
Endüstri Bitkileri	Tütün	136,48	104,31	----	113,48
	Şekerpancarı	3859,61	4367,82	4138,14	4161,68
	Ayçiçeği	210,57	186,34	197,47	195,76
	Mısır (Tane)	55,91	193,28	----	53,65
Sebzeler	Domates (Yer)	----	476,19	----	476,19
	Kavun	897,90	----	1016,26	934,58
Baklagiller	Nohut	109,47	84,48	192,37	131,90
Yem Bitkileri	Mısır (silaj)	3024,19	----	1820,17	6749,74
	Fiğ (K)	----	25,06	157,94	120,78
Yumru Bitkiler	Soğan (S)	2111,74	187,50	3195,23	2048,89
Meyveler	Elma	682,38	160,44	914,63	498,89
	Şeftali	----	----	----	----
	Ceviz	----	----	----	----
	Armut	376,34	----	----	376,34
	Vişne	----	----	1219,51	1219,51
	Kiraz	----	----	731,71	731,71
	Ayva	----	----	----	----
	Erik	----	----	243,90	243,90
VERİM İNDEKSİ		111,82	108,28	127,54	121,09

Çizelge 5.1.17’de incelenen işletmelere ilişkin verim indeksi verilmiştir. Buna göre incelenen işletmeler bölge ortalamasına göre 1. grupta % 11,82, 2. grupta %8,28 ve 3. grupta %27,54 oranında daha fazla verimliliğe sahiptiler. Bu değer işletmeler ortalamasında % 21,09’ dur.

5.1.5.2. Hayvansal Ürünler Üretim Durumu

İncelenen işletmelerde hayvansal ürünler üretiminden önce hangi işletmede, ne kadar hayvanlarla üretim yapıldığına ilişkin çizelge 5.1.18 hazırlanmıştır. İşletmeler ortalamasına göre işletmelerin %32,71’inde yerli, %21,50’sinde melez ve %18,69’unda kültür ırkı ineklerle

süt sığırcılığı faaliyeti yürütülmektedir. Sığır besiciliği faaliyetine, melez hayvanlarla bu faaliyeti yürütenler %3,74 ve kültür ırkı hayvanlarla bu faaliyeti yürütenler % 0,94 olmak üzere toplam olarak işletmelerin % 4,98'inde ve yalnızca 3. grup işletmelerde rastlanmıştır. İşletmelerin %4,67'sinde manda ineği , %4,67'sinde koyun ve %29,91'inde kümes hayvanları ile hayvansal ürünler elde edilmektedir.

Çizelge 5.1.18. İncelenen İşletmelerde Mevcut Hayvanlar ve Bu Hayvanların Bulunduğu İşletme Sayıları (adet ve %)

İŞ HAYVANLARI		İŞLETME GRUPLARI								
		1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Top. 107)		
		Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
İŞ HAYVANLARI	At	----	----	----	----	----	----	----	----	
	Eşek	1	3,23	----	----	----	----	1	0,94	
	Katır	----	----	----	----	----	----	----	----	
İ R A T H A Y V A N L A R I	S Ü T	İnek (Y)	14	45,16	11	31,43	10	24,39	35	32,71
		İnek (M)	6	19,35	11	31,43	6	14,63	23	21,50
		İnek (K)	5	16,13	4	11,43	11	26,83	20	18,69
	S İ Ğ İ R	Buzağı (Y)	1	3,23	----	----	----	----	1	0,94
		Buzağı (M)	2	6,45	3	8,57	2	4,88	7	6,54
		Buzağı (K)	1	3,23	----	----	2	4,88	3	2,80
	D A N A	Dana (Y)	7	22,58	6	17,14	7	17,07	20	18,69
		Dana (M)	3	9,68	8	22,86	2	4,88	13	12,15
		Dana (K)	3	9,68	4	11,43	8	19,51	15	14,02
	T O S U N	Tosun (Y)	2	6,45	2	5,71	1	2,44	5	4,67
		Tosun (M)	1	3,23	5	14,29	----	4,88	6	5,61
		Tosun (K)	3	9,68	1	2,86	2	4,88	6	5,61
	D Ü V E	Düve (Y)	2	6,45	2	5,71	1	2,44	5	4,67
		Düve (M)	1	3,23	2	5,71	4	9,76	7	6,54
		Düve (K)	1	3,23	2	5,71	2	4,88	5	4,67
	S İ Ğ İ R B E S İ C İ L İ Ğ İ	Tosun (Y)	----	----	----	----	----	----	----	----
		Tosun (M)	----	----	----	----	4	9,76	4	3,74
Tosun (K)		----	----	----	----	1	2,44	1	0,94	
M A N D A C I L I K	Boğa	----	----	----	----	----	----	----	----	
	İnek	1	3,23	1	2,86	3	7,32	5	4,67	
	Buzağı	----	----	----	----	----	----	----	----	
	Dana	----	----	1	2,86	2	4,88	3	2,86	
	Düve	----	----	----	----	----	----	----	----	
K O Y U N C U L U K	Koyun	1	3,23	1	2,86	3	7,32	5	4,67	
	Kuzu	1	3,23	----	----	1	2,44	2	1,87	
K Ü M E S H A Y .	Tavuk	5	16,13	8	22,86	8	19,51	21	19,63	
	Hindi	3	9,68	5	14,29	3	7,32	11	10,28	

İncelenen işletmelerde hayvancılık faaliyeti sonucunda elde edilen ürünler ve üretimlerine ilişkin değerler çizelge 5.1.19 'da ve Çizelge 5.1.20'de verilmiştir.

Çizelge 5.1.19. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Ürünler ve Üretimi

			İŞLETME GRUPLARI			
			1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
			Kg	Kg	Kg	Kg
SÜT	İNEK	Yerli	953,23	677,71	344,51	629,86
		Melez	642,58	978,86	465,37	684,67
		Kültür	762,58	412	1093,90	774,86
		TOPLAM	2358,39	2068,57	1903,78	2089,39
	Manda	294,19	28,57	117,07	139,44	
	Koyun	72,58	----	6,10	22,07	
TOPLAM		2725,16	2097,14	2026,95	2252,20	
Yapağı			1,61	2,14	1,78	1,85
Yumurta (Adet)			210,65	394,57	340,49	320,84
Gübre (ton)			23,03	18,69	40,10	28,15

İşletmeler ortalaması itibariyle süt üretimi 2252,20 kg 'dır. İşletmeler ürettikleri 2252,20 kg sütün 1122,00 kg'ını süt olarak kullanırken, kalan 1130,20 kg 'ını yani yaklaşık %50'sini süt ürünlerine işleyerek kullanmaktadır. Sütün yanı sıra hayvancılık faaliyeti sonucunda 1,85 kg yapağı 320,84 adet yumurta, 28,15 ton gübre üretildiği saptanmıştır.

Çizelge 5.1.20. İncelenen İşletmelerde Sütün Kullanılış Şekli

		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
		Miktar	Miktar	Miktar	Miktar
SÜT (lt)		2725,16	2097,14	2026,95	2252,20
Sütün Kullanılış Şekli	SÜT (lt)	1775,61	827,17	879,49	1122,00
	PEYİNİR (kg)	63,42	89,43	92,68	83,14
	ÇÖKELEK (kg)	40,19	38,40	41,22	40,00
	YAĞ (kg)	27,16	23,57	22,80	24,32
	YOĞURT (kg)	130,74	196,40	244,80	195,93

İncelenen işletmelerde hayvansal ürünlere ilişkin verim durumu çizelge 5.1.21'de görülmektedir.

Çizelge 5.1.21. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Ürünlerde Verim Durumu

			İŞLETME GRUPLARI			
			1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
			Kg/baş	Kg/baş	Kg/baş	Kg/baş
SÜT	İNEK	Yerli	953,23	948,80	748,72	910,74
		Melez	1328,00	1427,50	1272,00	1356,67
		Kültür	1818,46	1802,50	1950,00	1884,32
	Manda	1824,00	1000,00	1200,00	1492,00	
	Koyun	90	---	6,25	22,08	
Yapağı			3,12	0,80	0,60	1,25
Yumurta (Adet)			138,94	160,58	103,41	128,10

İşletmeler ortalamasına göre inek başına süt veriminin yerli ırk ineklerde bir laktasyonda 910,74 kg/baş, melez ırklarda 1356,67 kg/baş, kültür ırklarında ise 1884,00 kg/baş olduğu belirlenmiştir. Mandalarda süt verimi 1492,00 kg/baş koyunlarda 22,08 kg/baş iken koyunlarda yapağı verimi 1,25 kg/baş'tır. Yumurta verimi ise tavuk başına 128,10 adet bulunmuştur(Çizelge 5.1.21).

5.2.İncelenen İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçları

Yıllık faaliyet sonuçları, işletmelerin üretim periyodunda tarımsal uğraşları sonucu ortaya çıkan mali göstergeleri içermekte ve ayrıca işletmelerin bu uğraşlarından ekonomik anlamda ne ölçüde etkinlik sağlayabildiklerini ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle, bu bölümde araştırma yöresinde incelenen işletmelerin ne ölçüde etkin oldukları belirlenmeye çalışılmış, üretim dalları itibariyle ekonomik bulgular ve işletmeler bir bütün olarak incelenerek yıllık faaliyet sonuçları ortaya konulmuştur. Bu amaçla işletme faaliyet sonuçları iki kısımda incelenmiştir. Birincisi işletmenin bir bütün olarak faaliyet sonuçlarının incelenmesi, ikincisi ise üretim dalları faaliyet sonuçlarının incelenmesidir.

5.2.1. Üretim Dalları İtibariyle Faaliyet Sonuçları

Üretim dalları itibariyle faaliyet sonuçlarının değerlendirmesinde brüt marj (brüt kâr) analiz tekniği kullanılmıştır. Bu analizde işletmelerin üretim deseninde yer alan ürünlerin, üretim dallarının nispi ve mutlak kârlılık durumları ortaya konulabilmektedir.

5.2.1.1. Üretim Dalları İtibariyle Brüt Üretim Değerleri

Brüt üretim değeri işletmelerin tarımsal faaliyet sonucu elde ettikleri bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleriyle yıl içinde meydana gelen prodüktif kıymet artışlarından oluşmaktadır (Erkuş ve Ark.1995).

5.2.1.1.1. Bitkisel Üretim Dalları Brüt Üretim Değerleri

İncelenen işletmelerde bitkisel ürünlerin ekiliş-dikiliş alanları dekarına düşen brüt üretim değerleri çizelge 5.2.1'de verilmiştir.

İşletmeler ortalamasına göre en yüksek brüt üretim değerine sahip ürün 337,49 milyon TL, ile silajlık mısırdır . Mısırdan sonra en yüksek brüt üretim değerine sahip ürünler endüstri bitkileridir. Tütünün brüt üretim değerinin 187,92 milyon TL/da, şeker pancarının brüt üretim değeri 114,39 milyon TL/da dır. Bu ürünlerin sırasıyla meyveler, soğan ve sebzeler ile tahıllar izlemektedir. Meyvelerde en yüksek brüt üretim değerine sahip ürün 74, 83 milyon TL/da ile elmadır. Soğanın brüt üretim değeri 45,36 milyon TL/da dır. Sebzelerde kavun ve domatesin brüt üretim değerleri birbirine oldukça yakın olup bu değer domateste 37,38 milyon TL/da, kavunda 36,88 milyon TL/da'dır. Tahıllarda en yüksek brüt üretim değerine sahip ürün 30,07 milyon TL/da ile sulu buğdaydır. Ayçiçeğinin brüt üretim değeri ise 29,56 milyon TL/da olarak belirlenmiştir (çizelge 5.2.1).

Çizelge 5.2.1. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş-Dikiliş Alanları Dekarına Düşen Brüt Üretim Değerleri (Milyon TL/da)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31) Değeri	2. Grup (35) Değeri	3. Grup (41) Değeri	İşlt. Ort. 107) Değeri
Tahıllar	Buğday (K) (*)	20,45	21,78	27,64	24,73
	Buğday (S) (*)	28,51	24,70	32,20	30,07
	Arpa (K) (*)	12,97	14,75	18,78	17,26
Endüstri Bitkileri	Tütün	245,66	165,53	----	187,92
	Şekerpancarı	106,82	119,55	113,80	114,39
	Ayçiçeği	31,80	28,14	29,82	29,56
	Mısır (Tane)	5,59	13,03	----	3,64
Sebzeler	Domates (Yer)	---	38,10	----	38,10
	Kavun	21,95	---	81,30	36,88
Baklagiller	Nohut	25,01	16,90	39,30	27,13
Yem Bitkileri	Mısır (silaj)	151,21	----	90,01	337,49
	Fiğ (K)	---	8,27	7,72	10,01
Yumru Bitkiler	Soğan (S)	78,27	20,25	65,01	45,36
Meyveler (**)	Elma	96,15	24,07	182,93	74,83
	Şeftali	31,43	----	----	31,43
	Ceviz	0	----	----	----
	Armut	75,27	----	----	75,27
	Vişne	0	---	121,95	121,95
	Kiraz	---	----	146,34	146,34
	Ayva	0	----	----	----
	Erik	---	----	36,59	36,59
Ağaçlık(**)	Kavak	---	391,87	233,57	325,53

(*) Tane ve saman değerleri toplamını ifade etmektedir.

(**) Envanter kıymet artışları dahildir.

5.2.1.1.2. Hayvancılık Üretim Dallarında Brüt Üretim Değeri

İncelenen işletmelerde hayvancılık üretim dallarına ait işletme başına düşen brüt üretim değerleri çizelge 5.2.2’de verilmiştir.

Çizelge 5.2.2. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvancılık Üretim Dallarının Brüt Üretim Değeri (Milyon TL)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31) Değeri	2. Grup (35) Değeri	3. Grup (41) Değeri	İşlt. Ort. (107) Değeri
Süt Sığırcılığı	777,86	739,92	648,83	716,01
Sığır Besiciliği	----	----	1081,65	414,46
Manda	118,23	8,68	18,55	44,20
Koyun	16,69	12,93	83,13	40,92
Tavuk	11,40	17,64	12,01	13,68
HAYVANCILIK ÜRETİM DALI BRÜT ÜRETİM DEĞERİ TOPLAMI	924,18	779,17	1844,17	1229,27

İşletmeler ortalaması itibariyle hayvancılık üretim dalları brüt üretim değeri toplamı 1229,27 milyon TL olup 716,01 milyon TL’si süt sığırcılığına aittir, bunu 414,46 milyon TL ile sığır besiciliği izlemektedir. Koyunculuk faaliyetine ilişkin brüt üretim değeri 44,20 milyon TL, mandacılık faaliyetine ilişkin brüt üretim değeri 40,92 milyon TL iken tavukçuluk için 13,68 milyon TL olarak hesaplanmıştır .

5.2.1.2. Üretim Dallarını İtibariyle Değişken Masraflar

5.2.1.2.1. Bitkisel Üretim Dallarında Değişken Masraflar

İncelenen işletmelerde bitkisel ürün grupları itibariyle ekiliş dikiliş alanı dekarına düşen değişken masraflar çizelge 5.2.3’de verilmiştir.

İşletmeler ortalamasına göre en yüksek değişken masrafa sahip ürün 169,21 milyon TL ile tütündür. Tütünü 95,46 milyon TL ile soğan izlemektedir. İşletmelerde önemli oranda yer tutan ürünlerden şeker pancarı için değişken masraf 67,77 milyon TL, sulu buğday için 19,87 milyon TL, kuru buğday için 18,94 milyon TL’dir. Ayçiçeği için değişken masraf ise 23,18 milyon TL hesaplanmıştır (çizelge 5.2.3).

Çizelge 5.2.3. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş-Dikiliş Alanları Dekarına Düşen Değişken Masrafları (Milyon TL)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31) Değeri	2. Grup (35) Değeri	3. Grup (41) Değeri	İşlt. Ort.(107) Değeri
Tahıllar	Buğday (K)	19,99	17,99	19,26	18,94
	Buğday (S)	20,78	20,41	19,49	19,87
	Arpa (K)	12,73	15,24	16,01	15,47
Endüstri Bitkileri	Tütün	218,91	149,89	----	169,21
	Şekerpancarı	62,55	59,68	74,90	68,11
	Ayçiçeği	27,17	23,01	22,46	22,95
	Mısır (Tane)	158,28	28,27	----	9,99
Sebzeler	Domates (Yer)	----	55,24	----	55,24
	Kavun	16,05	----	34,17	20,68
Baklagiller	Nohut	25,65	20,51	19,98	20,96
Yem Bitkileri	Mısır (silaj)	22,78	----	12,96	48,70
	Fiğ (K)	----	15,47	14,20	14,65
Yumru Bitkiler	Soğan (S)	88,17	84,91	110,90	95,46
Meyveler	Elma	53,80	3,68	110,98	38,54
	Şeftali	22,99	----	----	22,99
	Ceviz	33,18	----	----	33,18
	Armut	67,74	----	----	67,74
	Vişne	67,74	----	80,12	89,58
	Kiraz	----	----	55,24	55,24
	Ayva	37,63	----	----	37,63
	Erik	----	----	55,24	55,24
Ağaçlık	Kavak	----	8,33	2,44	4,49

Bitkisel üretim için değişken masraflar masraf unsurları itibariyle çizelge 5.2.4'te verilmiştir.

Çizelge 5.2.4. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Üretim Dalında Değişken Masrafların Masraf Unsurları İtibariyle Dağılımı (Milyon TL ve %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Sürümler	260,90	14,09	545,32	14,28	1153,55	14,33	1959,77	14,28
Kazayağı, Tırmık, vb.	213,95	11,56	487,40	12,76	1115,89	13,86	1817,25	13,24
Ekim	53,16	2,87	128,81	3,37	292,52	3,63	474,49	3,46
Tohum	153,33	8,28	371,54	9,73	806,42	10,02	1331,28	9,70
Gübre- Gübreleme	227,67	12,30	562,25	14,72	1251,27	15,54	2041,19	14,88
İlaç-İlaçlama	96,14	5,19	195,24	5,11	398,28	4,95	689,66	5,03
Çapalama	15,18	0,82	56,95	1,49	205,58	2,55	277,71	2,02
Su-Sulama	21,97	1,19	22,50	0,59	145,96	1,81	190,42	1,39
Hasat	172,73	9,33	309,07	8,09	699,61	8,69	1181,41	8,61
Nakliye	97,98	5,29	188,62	4,94	356,51	4,43	643,12	4,69
Diğer	5,21	0,28	8,71	0,23	6,39	0,08	20,31	0,15
İşçilik	533,15	28,80	943,19	24,69	1617,78	20,10	3094,12	22,55
TOPLAM	1851,37	100,00	3819,60	100,00	8049,77	100,00	13720,74	100,00

Bitkisel üretimde en önemli masraf unsuru işçiliktir. İşletmeler ortalamasına göre işçilik masraflarının payı %22,55'tir. İşçilik masrafını % 14,88'lik payla gübre ve gübreleme masrafı izlemektedir. Ayrıca %14,28'lik payla sürümler, %13,24'lük payla kazayağı, tırmık vb. işlemlere ait masraflar önemli masraf unsurlarıdır (Çizelge 5.2.4).

5.2.1.2.2. Hayvancılık Üretim Dallarında Değişken Masraflar

İncelenen işletmelerde hayvancılık üretim dallarında işletme başına düşen değişken masraflar çizelge 5.2.5'de verilmiştir.

Çizelge 5.2.5. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvancılık Üretim Dallarının Değişken Masrafları (Milyon TL)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Süt Sığırcılığı	765,89	666,26	604,92	671,62
Besicilik	----	----	1109,07	424,97
Manda	96,87	20,87	44,11	51,79
Koyun	14,61	17,26	28,17	20,67
Tavuk	8,87	14,37	10,78	11,40
HAYVANCILIK ÜRETİM DALI DEĞİŞKEN MASRAF TOPLAMI	886,25	718,76	1797,06	1180,46

Hayvancılık üretim dalı değişken masrafı işletmeler ortalamasında işletme başına 1180,46 milyon TL olarak tespit edilmiştir. Bu masrafın 671,62 milyon TL'si süt sığırcılığı faaliyetine , 424,97 milyon TL'si sığır besiciliği faaliyetine aittir. Masrafların en büyük kısmını da bu iki faaliyet oluşturmaktadır. Ayrıca mandacılık için 51,79 milyon TL, koyunculuk için 20,67 milyon TL, tavukçuluk için 11,10 milyon TL masraf tespit edilmiştir.

Çizelge 5.2.6. İncelenen İşletmelerde Hayvancılık Üretim Dalında Değişken Masrafların Masraf Unsurları İtibariyle Dağılımı (Milyon TL ve %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Veteriner – İlaç	61,14	6,90	40,83	5,68	97,32	5,42	68,36	5,79
Aşım	2,45	0,28	2,86	0,40	2,36	0,13	2,55	0,22
Yem – Yem taşıma	412,92	46,59	327,80	45,61	1266,37	70,47	712,10	60,32
Geçici İşçilik	409,73	46,23	347,27	48,31	431,00	23,98	397,45	33,67
TOPLAM	886,25	100,00	718,76	100,00	1797,06	100,00	1180,46	100,00

Hayvancılık üretim dallarında değişken masraflar, masraf unsurları itibariyle çizelge 5.2.6'da verilmiştir.

İşletmeler ortalamasına göre yem ve yem taşıma masrafları %60,32 ile en önemli masraf unsurudur. Yem masraflarını %33,67'lik payı ile geçici işçilik masrafı, %5,79'luk payı ile veteriner ilaç masrafları izlerken, %0,22'lik de aşım masrafı tespit edilmiştir.

5.2.1.3. Üretim Dalları İtibariyle Brüt Marj

İncelenen işletmeler için ekiliş dikiliş alanı dekarına düşen brüt üretim değeri ve değişken masraflar arasındaki farkı ifade eden brüt marj çizelge 5.2.7'de verilmiştir.

Araştırma bölgesi işletmelerinin ekili dikili alanlarının çoğunluğu tahıllar ve endüstri bitkileri oluşturmaktadır. Bitkisel üretim faaliyetinin tahıllar ve endüstri bitkilerine yoğunlaşmış olması, üretim deseninde yer alan diğer ürünlerdeki örnek sayısının yetersiz olması ve yetersiz sayıdaki örneklerle anlamlı sonuçlara ulaşılamayacağı düşüncesiyle brüt marj sadece beş ürün için verilmiştir. Çizelge 5.2.7'de verilen bu beş ürün içinde dekara en yüksek brüt marj değeri 46,62 milyon TL ile şeker pancarına aittir. Şeker pancarını 10,20 milyon TL ile sulu buğday izlemektedir. Ayçiçeği için brüt marj 6,38 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.2.7. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş-Dikiliş Alanları Dekarına Düşen Brüt Marj (Milyon TL)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (31) Değeri	2. Grup (35) Değeri	3. Grup (41) Değeri	İşl. Ort.(107) Değeri
Tahıllar	Buğday (K)	0,46	3,79	8,38	5,79
	Buğday (S)	7,73	4,28	12,71	10,20
	Arpa (K)	0,24	-0,49	2,77	1,79
Endüstri	Şekerpancarı	44,55	60,30	39,21	46,62
Bitkileri	Ayçiçeği	4,70	5,21	7,44	6,69

Not : Diğer ürünler için yeterli örnek sayısına ulaşamadığı için brüt marj değerleri verilmemiştir. Çünkü istatistiksel olarak anlamlı olmayacaktır.

5.2.1.4. Ayçiçeği Üretim Maliyeti (Tam Maliyet Analizi) , Brüt Üretim Değeri ve Kârlılık Durumu

Tarımsal maliyet muhasebesi tarım işletmelerinin faaliyetlerinden doğan mali işlemler ve olayları kaydeden, daha sonra bu kayıtları amacına uygun analiz eden ve bunlardan faydalı sonuçlar çıkararak ve üretilen ürünlerin birim maliyetinin hesaplanmasına olanak veren bir muhasebe dalıdır (Kıral ve Kasnakoğlu, 1999).

Maliyet hesabının başlıca amaçları; birim maliyetleri saptamak, işletme faaliyetlerini kontrole yardımcı olmak, üretim planlarını hazırlamaya ve işletme ile ilgili kararları almaya yardımcı olmaktır (Açıl, 1977 ; Aras,1988; Bursal ve Ercan 1992; Kıral, 1990)' a göre (Kıral ve Kasnakoğlu, 1999).

Çizelge 5.2.8. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretim Maliyeti , Brüt Üretim Değeri ve Karlılık Durumu (Milyon TL/da ve % olarak)

Maliyet Unsurları	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri (da'a)	%	Değeri (da'a)	%	Değeri (da'a)	%	Değeri (da'a)	%
1.1. ve 2. sürümler	3,55	8,60	3,44	10,21	3,31	10,09	3,36	9,95
2. Tırmık,kaz ayağı vb. (3. sürüm)	2,73	6,60	2,99	8,877	3,10	9,46	3,05	9,03
3.Ekim	3,06	7,41	3,03	9,015	3,27	9,96	3,19	9,47
4.Gübreleme	3,79	9,18	3,48	10,34	3,37	10,29	3,43	10,17
5.İlaçlama	1,71	4,13	0,86	2,551	1,01	3,06	1,02	3,03
6.Çapalama	6,66	16,12	6,19	18,37	5,62	17,15	5,84	17,31
7.Sulama	0,97	2,34	0,19	0,554	0,35	1,07	0,36	1,06
8.Hasat	3,81	9,22	2,26	6,709	2,01	6,15	2,21	6,55
9.Nakliye	0,83	2,02	0,49	1,47	0,34	1,04	0,42	1,24
10.Alet.Mak.Tam.Bak.	0,07	0,16	0,08	0,25	0,08	0,25	0,081	0,24
11.Döner Serm.Faizi *	7,33	17,76	6,22	18,45	6,06	18,48	6,20	18,37
12.Değişken Mas.Top.(1+...+10)	27,17	65,78	23,01	68,34	22,46	68,52	22,95	68,03
13.Yönetim Giderleri	0,82	1,97	0,69	2,05	0,67	2,06	0,69	2,04
14.Tarla Kirası	0,45	1,08	0,00	0,00	0,07	0,22	0,08	0,24
15.Bina Serm.Amort.	0,44	1,06	0,21	0,614	0,28	0,85	0,28	0,82
16.Alet Mak.Serm.Amort.	2,04	4,95	1,39	4,138	1,14	3,48	1,32	3,90
17.Bina Serm.Faizi **	0,77	1,86	0,41	1,224	0,59	1,81	0,56	1,67
18.Alet Mak.Serm.Faizi **	2,04	4,95	1,39	4,138	1,14	3,48	1,32	3,90
19.Bina Serm.Tam.Bak.Mas.	0,03	0,07	0,29	0,846	0,27	0,81	0,24	0,72
20.Vergi	0,21	0,52	0,07	0,197	0,09	0,29	0,10	0,30
21.Sabit Mas. Top. (13+...+20)	6,80	16,46	4,45	13,21	4,26	13,00	4,59	13,60
22.ÜretimMasTop.(11+12+21)	41,30	100,00	33,68	100,00	32,78	100,00	33,74	100,00
Brüt Üret.Deg. (Milyon TL/da)	31,80		28,14		29,82		29,56	
Üretim Maliyeti (Milyon TL/da)	41,30		33,68		32,78		33,74	
Net Kar (fark)(Milyon TL/da)	-9,50		-5,54		-2,96		-4,18	
Verim (kg/da)	210,57		186,34		197,47		195,76	
Üretim Maliyeti (Milyon TL/kg)	0,196		0,181		0,166		0,172	
Satış Fiyatı (Milyon TL/kg)	0,151		0,151		0,151		0,151	
Net Kar (Milyon TL/kg)	-0,045		-0,030		-0,015		-0,021	
Oransal Kar	0,77		0,84		0,91		0,88	

(*) Bu değer değişken masraf toplamına, TC Ziraat Bankası yıllık faiz oranının yarısının uygulanmasıyla bulunmuştur. 1999 Yılı için TC Ziraat Bankasının faiz oranı %54'tür.

(**) İlgili binalar ve ilgili alet makine için %5 'ten faiz hesaplanmış, ayçiçeğinin brüt üretim değerine katkısı oranında alınmıştır.

İncelenen işletmelerde ayçiçeği üretim faaliyetinde, maliyet hesaplanmasında yer alan faktörler ile ayçiçeğinin dekara ve kilograma düşen maliyetleri, brüt üretim değeri ve karlılık durumu çizelge 5.2.8'de verilmiştir.

İncelenen işletmelerde işletmeler ortalamasına göre masraf unsurları içinde en büyük paya sahip masraf grubu toplam % 37,57 ile bakım (gübreleme, ilaçlama, çapalama ve sulama masrafları) masraflarıdır. Toplam üretim masraflarının % 68,03'ünü değişken masraflar, % 18,37'sini döner sermaye faizi, % 13,60'ını ise sabit masraflar oluşturmaktadır.

İşletme grupları büyüdükçe masrafların dekara düşen değerlerinde bir azalmanın olduğu görülmektedir.

İşletmeler ortalaması incelendiğinde dekara üretim maliyeti 33,74 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Brüt üretim değerinden toplam masrafın çıkartılmasıyla bulunan net kâr incelendiğinde; tüm işletme gruplarında işletmelerin zarar ettiği dikkati çekmektedir. İşletme büyüklüğü arttıkça zarar azalmakta olup işletmeler ortalamasında - 4,18 milyon TL/da hesaplanmıştır.

Harcanan 1 TL'ye karşılık elde edilen geliri gösteren oransal kar incelendiğinde, oransal karın tüm işletme gruplarında 1'den küçük olduğu ve işletmelerin zarar ettiği görülmektedir. İşletmeler ortalamasında bu değer 0,88'dir.

5.2.2. İşletmelerin Bir Bütün Olarak Yıllık Faaliyet Sonuçları

Bu bölümde, brüt hasıla (gayri safi hasıla), işletme masrafları, gerçek masraflar, net hasıla (saf hasıla), tarımsal gelir (net çiftlik geliri), toplam aile geliri gibi ekonomik göstergelerle işletmeler bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

5.2.2.1. Brüt Hasıla

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarından birisi olarak kullanılan brüt hasıla; ekonomik bir bütün olarak düşünülen bir tarım işletmesinde bir üretim döneminde, ekonomik faaliyet sonucunda yeni üretilen mallar ile mamulecilik, mübadele ve yeniden değerlendirme yoluyla sermaye kısımlarında meydana gelen artışın miktar ve kıymetçe ifadesidir şeklinde tanımlanmaktadır (Erkuş ve Ark.,1995).

İşletmelerde brüt hasıla; bitkisel ürünler satış tutarı, hayvansal ürünler satış tutarı, ailede kullanılan ve işletmede kullanılan ürünlerin değerleri, envanter kıymet artışları, ikametgah kira karşılığı ve hizmet gelirlerinden oluşmaktadır.

Çizelge 5.2.9. İncelenen İşletmelerde Brüt Hasılayı Oluşturan Unsurlar İtibariyle Brüt Hasıla (Milyon TL), Oransal Dağılımı (%), ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Bitkisel Ürünler Satış Tutarı	2390,08	62,42	4385,85	76,03	8680,84	75,16	5453,38	73,48
Hayvansal Ürünler Satış Tutarı	227,32	5,94	155,41	2,69	141,07	1,22	170,75	2,30
Ailede Tüketilen Çiftlik Ürünleri Değeri	295,38	7,71	206,82	3,58	283,07	2,45	261,70	3,52
İşçilere Verilen Çiftlik Ürünleri Değeri	----	----	----	----	----	----	----	----
İşletmede Kullanılan Ürünler Değeri	311,46	8,13	451,46	7,83	760,85	6,59	529,45	7,13
Envanter Kıymet Artışları (*)	511,37	13,36	521,34	9,04	1528,76	13,24	904,47	12,19
İkametgah Kira Karşılığı	19,04	0,50	21,32	0,37	56,38	0,49	34,09	0,46
Hizmet Gelirleri	74,19	1,94	23,57	0,46	98,78	0,85	68,04	0,92
BRÜT HASILA TOPLAMI	3828,84	100,00	5768,78	100,00	11549,74	100,00	7421,88	100,00
İşletme Arazisinin Dekarına Düşen Brüt Hasıla	55,75		42,22		45,78		46,02	
Her 100 TL'lik İşletme Masrafına Düşen Brüt Hasıla	124,83		126,81		134,44		130,94	
İşletmede kullanılan EİG'ne Düşen Brüt Hasıla	12,70		14,81		20,85		17,38	
Brüt Hasılanın Aktif Sermayeye Oranı (%)	12,63		12,34		17,38		13,12	

(*) Hayvan sermayesi, bitki sermayesi, malzeme mühimmat sermayesindeki envanter kıymet artışlarını kapsamaktadır.

Çizelge 5.2.9'da brüt hasılayı oluşturan unsurlar itibariyle işletme başına brüt hasıla değerleri, oransal dağılımı ve farklı birimlere düşen miktarları ile aktif sermaye oranı verilmiştir.

İncelenen işletmelerde brüt hasıla çizelgeden de görülebileceği gibi işletme büyüklüğü ile birlikte artmaktadır. Brüt hasıla değeri 3828,84 milyon TL ile 11549,74 milyon TL arasında değişmekte olup, işletmeler ortalaması için 7421,88 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Brüt hasılayı oluşturan unsurlar bakımından durumu incelendiğinde brüt hasılanın büyük kısmını işletmeler ortalamasına göre %73,48'lik payı ile bitkisel ürünler satış tutarı oluşturmaktadır. Bunu %12,19 ile envanter kıymet artışları %7,13 ile işletmede kullanılan ürünler %3,52 ile ailede tüketilen çiftlik ürünleri değeri, %2,30 ile hayvansal ürünler satış tutarı, %0,92 ile hizmet gelirleri, %0,46 ile ikametgah kira karşılığının izlediği görülmektedir.

İşletme grupları itibariyle karşılaştırma olanağı için brüt hasılanın işletme arazisi dekarına düşen değerleri incelendiğinde en yüksek değeri 55,75 milyon TL ile 1.grup sahipken, bu değer işletmeler ortalamasında 46,02 milyon TL'dir.

Her 100 TL'lik işletme masrafına düşen brüt hasıla değeri işletme büyüklüğü ile birlikte artış göstermektedir. Tüm işletme gruplarının 100 TL'lik işletme masrafının karşılayabilecek düzeyde gelir elde ettikleri belirlenmiştir. İşletmeler ortalamasında bu değer 130,94 milyon TL'dir.

İşletmede kullanılan EİG'ne düşen brüt hasıla değeri işletme büyüklük grupları ile birlikte artış göstermektedir. Bu değer 12,70 milyon TL ile 20,85 milyon TL arasında değişmekte olup işletmeler ortalamasında 17,38 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Brüt hasılanın aktif sermayeye oranı 12,34 ile 17,38 arasında değişmekte ve işletmeler ortalamasında 13,12 olmaktadır. Bu oranın 3.grup işletmelerde daha yüksek çıkması kullanılan aktif sermayeye karşılık bu gruptaki işletmelerin diğer gruptakilere göre daha fazla brüt hasıla elde edildiği şeklinde yorumlanabilir(Çizelge 5.2.9).

5.2.2.2. İşletme Masrafları

Tarım muhasebesinde gayri safi hasılanın karşı tarafını, bu hasılayı meydana getirmek için yapılan masrafların toplamını ifade eden işletme masrafları oluşturmaktadır (Erkuş ve Ark.,1995). İşletme masrafları, işletmelerde bir uğraşı dönemi sonunda ortaya konan gayri safi hasıla için üreticinin tarım işletmesine yatırdığı aktif sermayenin faizi dışında her türlü masrafın toplamı şeklinde de tanımlanmaktadır (Bülbül, 1979).

Çizelge 5.2.10. İncelenen İşletmelerde İşletme Masrafları (Milyon TL), Oransal Dağılımı (%), ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)

		İŞLETME GRUPLARI							
		1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
		Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
İşçilik Masrafları	Ücretli İşgücü	10,37	0,34	102,07	2,24	221,26	2,57	121,18	2,14
	Aile İşgücü	932,50	30,40	1080,59	23,76	1432,94	16,58	1172,70	20,69
	TOPLAM	942,87	30,74	1182,66	26,01	1654,21	19,25	1293,88	22,83
Cari Masraflar (*)		1870,02	60,97	3053,36	67,14	6443,92	75,01	4009,71	70,74
Amortismanlar	Alet-Makine Sermayesi	186,98	6,10	251,54	5,53	363,73	4,23	275,83	4,87
	Bina Sermayesi	59,16	1,92	55,97	1,23	123,76	1,44	82,87	1,46
	Arazi İslahı Sermayesi	8,12	0,26	4,07	0,09	5,38	0,06	5,74	0,10
	TOPLAM	254,26	8,29	311,58	6,85	492,87	5,74	364,44	6,43
İŞLETME MASRAFLARI TOPLAMI		3067,15	100,00	4547,61	100,00	8591,00	100,00	5668,03	100,00
İşletme Arazisinin Dekarına Düşen İşletme Masrafı		46,66		33,28		34,05		35,15	
İşletmede kullanılan EİG'ne Düşen İşletme Masrafı		10,17		11,67		15,51		13,27	
İşletme Masrafının Aktif Sermayeye Oranı (%)		10,12		9,73		10,14		10,02	

(*) Bitkisel ve hayvansal üretim dalları değişken masrafları (işçilik hariç), alet-makine ve bina tamir bakım masrafları, vergi-harç, traktör yağ-yakıt gibi masraflar

İncelenen işletmelerde işletme masrafları büyüklük grupları itibariyle mutlak değerleri, oransal dağılımı ile farklı birimlere düşen miktarları ve aktif sermaye oranı çizelge 5.2.10'da verilmiştir.

Çizelge incelendiğinde işletme masrafları toplamının işletme büyüklük grupları itibariyle giderek artmakta olduğu görülmektedir. İşletme masrafları 3067,15 milyon TL ile 8591, 00 milyon TL arasında değişirken işletmeler ortalamasına göre 5668,03 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

İşletme masraflarını oluşturan unsurlar incelendiğinde en önemli payı cari masrafların aldığı görülmektedir. Cari masrafların işletme masrafları içindeki oranı %70,74'tür. Cari masraflar işletme büyüklük grupları itibariyle mutlak ve oransal olarak artmaktadır. Cari masraflardan sonra en önemli payı işçilik masrafları almaktadır. İşçilik masraflarının işletme masrafları içindeki oranı %22,83'tür. İşçilik masrafları işletme grupları itibariyle mutlak olarak artarken oransal olarak azalmaktadır (çizelge 5.2.10).

İşletme masraflarının farklı birimlere düşen miktarları da çizelge 5.2.10'da görülmektedir. İşletme arazisi dekarına düşen işletme masrafı 33,28 milyon TL ile 46,66 milyon TL arasında olup işletmeler ortalamasında 35,15 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

EİG'ne düşen işletme masrafları işletme büyüklük gruplarına paralel olarak artmakta olup işletmeler ortalamasında 13,27 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

İşletme masraflarının aktif sermayeye oranı işletme büyüklük grupları ile farklı değerler almaktadır, işletmeler ortalamasına göre bu değer 10,02'dir.

5.2.2.3. Gerçek Masraflar

İşletmelerde yıllık faaliyet sonuçlarından tarımsal gelirin tespit edilmesi amacıyla gerçek masraflar hesaplanmıştır. Gerçek masraflar hesaplanırken işletme masraflarından aile işgücü karşılığı çıkartılmış, kalan değere kiralar ve ortakçı payı ile ödenen borç faizleri eklenmiştir (Aras, 1988).

İncelenen işletmelerde gerçek masraflara ilişkin değerler ile farklı birimlere düşen miktarları ve aktif sermaye oranları çizelge 5.2.11'de verilmiştir.

Çizelge 5.2.11'de görüldüğü gibi gerçek masraflar işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır. Gerçek masraflar için en önemli pay tüm işletme gruplarında aile işgücü ücret

karşılığı çıkartıldıktan sonra kalan işletme masraflarına aittir. Bunu sırasıyla ödenen borç faizleri ve kiracı ortakçı payı izlemektedir.

Çizelge 5.2.11. İncelenen İşletmelerde Gerçek Masraflar (Milyon TL) ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31) Değeri	2. Grup (35) Değeri	3. Grup (41) Değeri	İşlt. Ort. (107) Değeri
İşletme Masrafları Toplamı (A)	3067,15	4547,61	8591,00	5668,03
Aile İşgücü Ücret Karşılığı (B)	932,50	1080,59	1432,94	1172,70
Kira ve Ortakçı Payı (C)	212,11	115,53	629,68	340,52
Ödenen Borç Faizleri (D)	478,82	299,58	645,71	484,14
GERÇEK MASRAFLAR TOPLAMI (A -B)+(C + D)	2825,58	3882,13	8433,45	5319,99
İşletme Arazisinin Dekarına Düşen Gerçek Masraf	41,14	28,41	33,43	32,99
İşletmede kullanılan EİG'ne Düşen Gerçek Masraf	9,37	9,97	15,23	12,46
Gerçek Masrafların Aktif Sermayeye Oranı (%)	9,32	8,31	9,95	9,41

Gerçek masrafların farklı birimlere düşen miktarları incelendiğinde işletme arazisi dekarına düşen gerçek masraflar ile işletme büyüklüğü arasında belirgin bir ilişki görülmemekle birlikte 1.grup işletmelerde 41,14 milyon TL ile en yüksek değerdedir. İşletmeler ortalamasına göre işletme arazisi dekarına düşen gerçek masraf 32,99 milyon TL'dir.

İşletmede kullanılan EİG'ne düşen gerçek masraflar ise işletme büyüklüğü ile birlikte artmakta olup işletmeler ortalamasında 12,46 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Gerçek masrafların aktif sermayeye oranı incelendiğinde %8,31 ile %9,95 arasında değerler almaktadır. İşletmeler ortalamasına göre gerçek masrafların aktif sermayeye oranı %9,41'dir.

Gerçek masraflar ile işletme masrafları karşılaştırıldığında aile işgücü ücret karşılığının düşük miktar ve oranda bulunması sonucu işletme masrafları tüm işletme büyüklük gruplarında gerçek masraflardan daha yüksek bulunmuştur.

5.2.2.4. Net Hasıla (Saf Hasıla)

Net hasıla (saf hasıla); işletmeye yatırılan aktif sermayenin rantı olup brüt hasıladan işletme masraflarının çıkarılması ile bulunmaktadır (Erkuş ve Demirci, 1985).

Diğer bir ifadeyle net hasıla; borçsuz ve kira ile arazi işlemeyen bir işletmede aktif sermayenin getirdiği faiz olarak kabul edilmektedir. Bu suretle net hasıla, mülkiyet şartlarının

veya idare şeklinin etkilerinden kurtarılmış olup ve böylece işletmeler arası karşılaştırmalarda kullanılabilir (Erkuş ve Ark.1995).

İncelenen işletmelerde işletme grupları itibariyle net hasıla, net hasılanın farklı birimlere düşen miktarları ile aktif sermayeye oranı çizelge 5.2.12’de verilmiştir.

Çizelge 5.2.12. İncelenen İşletmelerde Net Hasıla (Milyon TL) ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31) Değeri	2. Grup (35) Değeri	3. Grup (41) Değeri	İşlt. Ort. (107) Değeri
Brüt Hasıla (A)	3828,84	5768,78	11549,74	7421,88
İşletme Masrafları (B)	3067,15	4547,61	8591,00	5668,03
NET HASILA (A – B)	761,69	1221,17	2958,74	1753,85
İşletme Arazisinin Dekarına Düşen Net Hasıla	11,09	8,94	11,73	10,88
100 TL’lik Brüt Hasılaya Düşen Net Hasıla	19,89	21,17	25,62	23,63
100 TL’lik İşletme Masrafına Düşen Net Hasıla	24,83	16,85	34,44	30,94
İşletmede kullanılan EİG’ne Düşen Net Hasıla	2,53	3,13	5,34	4,11
Net Hasılanın Aktif Sermayeye Oranı (%)	2,51	2,61	3,49	3,10

Net hasılanın işletme büyüklüğüne paralel olarak giderek artan bir eğilim gösterdiği belirlenmiş ve işletmeler ortalamasında 1753,85 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Bu durumda işletmelerin yatırdıkları aktif sermayeye karşılık gelir elde edebildikleri ve karlı çalıştıkları ifade edilebilir.

Net hasılanın farklı birimlere düşen değerleri incelendiğinde, işletme arazisi dekarına düşen net hasıla işletme gruplarına göre farklı değerler alırken işletmeler ortalamasında bu değer 10,88 milyon TL’dir. 100 TL’lik brüt hasılaya düşen net hasıla işletme büyüklük grupları ile artış göstererek işletmeler ortalamasında 23,63 milyon TL olarak hesaplanmıştır. İşletmeler ortalamasına göre 100 TL’lik işletme masrafına düşen net hasıla 30,94 milyon, EİG’ne düşen net hasıla 4,11 milyon TL’dir.

Net hasılanın aktif sermayeye oranı ise işletme büyüklük gruplarıyla birlikte artış göstererek işletmeler ortalamasına göre %3,10 olarak belirlenmiştir.

5.2.2.5. Tarımsal Gelir (Net çiftlik Geliri)

Ekonomik birer ünite olan tarım işletmelerinde gösterilen tüm çabalar üretim dönemi sonunda en yüksek gelir elde etme amacına yöneliktir. İşletmecinin işletmesine tahsis etmiş olduğu öz sermayenin faizi ile kendisinin ve aile bireylerinin işletmede çalışmaları karşılığı

elde ettiği ücretlerin toplamı şeklinde tanımlanan tarımsal gelir bu amaca ne ölçüde ulaşabildiğini belirlemeye yarayan en önemli göstergelerden birisidir (Esengün , 1990).

İncelenen işletmelerde tarımsal gelir, brüt hasıladan gerçek masrafların çıkartılması ile (Aras,1988), başka bir ifadeyle net hasıladan borç faizleri ile kira ve ortakçı paylarının düşülmesi sonucu kalan değere, işletmeci ve ailesinin ücret karşılığında ilave edilmesi ile bulunmuştur.

Çizelge 5.2.13’de incelenen işletmelerde işletme başına düşen tarımsal gelir değerleri farklı birimlere düşen miktarları ve aktif sermayeye oranı verilmiştir.

Çizelge 5.2.13. İncelenen İşletmelerde Tarımsal Gelir (Milyon TL) ve Farklı Birimlere Düşen Miktarı (Milyon TL) ile Aktif Sermayeye Oranı (%)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Brüt Hasıla (A)	3828,84	5768,78	11549,74	7421,88
Gerçek Masraflar (B)	2825,58	3882,13	8433,45	5319,99
TARIMSAL GELİR (A - B)	1003,26	1886,65	3116,29	2101,89
İşletme Arazisinin Dekarına Düşen Tarımsal Gelir	14,61	13,81	12,35	13,03
İşletmede kullanılan EİG’ne Düşen Tarımsal Gelir	3,33	4,84	5,63	4,92
İşletmede Mevcut Nüfus Başına Düşen Tarımsal Gelir	157,74	294,79	392,97	301,13
Tarımsal Gelirin Öz Sermayeye Oranı (%)	4,05	4,14	4,40	4,35
Tarımsal Gelirin Aktif Sermayeye Oranı (%)	3,31	4,04	3,69	3,72

Çizelge 5.2.13’e göre, tarımsal gelir işletme büyüklüğü ile artan bir eğilim içindedir. Bununla birlikte işletme arazisi dekarına düşen tarımsal gelirin işletme büyüklüğü ile azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. İşletmeler ortalamasında tarımsal gelir 2101,89 milyon TL, işletme arazisi dekarına düşen tarımsal gelir ise 13,03 milyon TL’dir.

İşletmede kullanılan EİG’ne ve işletmedeki mevcut nüfus başına düşen tarımsal gelir değerleri ise işletme büyüklüğü ile birlikte artış göstermekte olup, işletmeler ortalamasında bu değerler sırasıyla 4,92 milyon TL ve 301,13 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Tarımsal gelirin öz sermayeye oranı işletme büyüklüğü ile artarken, tarımsal gelirin aktif sermayeye oranı işletme büyüklük grupları ile belirgin bir ilişki içinde değildir. İşletmeler ortalamasında tarımsal gelirin öz sermayeye oranı %4,35 aktif sermayeye oranı 3,72’dir.

5.2.2.6. Harcanabilir Gelir

Aile ihtiyaçları için tarımsal gelirin ne kadarının harcanabileceğinin (harcanabilir tarımsal gelir) belirlenebilmesi amacıyla çizelge 5.2.14 hazırlanmıştır.

Çizelge 5.2.14. İncelenen İşletmelerde Harcanabilir Tarımsal Gelir (Milyon TL ve % olarak)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Tarımsal Gelir (A)	1003,26	66,24	1886,65	78,35	3116,29	67,09	2101,89	69,91
Envanter Kıymet Artışları (B)	511,37	33,76	521,34	21,65	1528,76	32,91	904,47	30,09
HARCANABİLİR TARIMSAL GELİR (A+B)	1514,63	100,00	2407,99	100,00	4645,05	100,00	3006,36	100,00
İşletme Arazisi Dekarına Düşen Harcanabilir Tarımsal Gelir (Milyon TL/Da)	22,05		17,62		18,41		18,64	

Harcanabilir tarımsal gelirin işletme büyüklük grupları ile birlikte artış gösterdiği görülmektedir. Harcanabilir tarımsal gelir işletmeler ortalamasında 3006,36 milyon TL'dir. İşletme arazisi dekarına düşen harcanabilir tarımsal gelir ile işletme büyüklüğü arasında belirgin bir ilişki söz konusu olmamakla birlikte 1. grupta bu değer en yüksektir. İşletmeler ortalamasına göre işletme arazisi dekarına düşen harcanabilir tarımsal gelir 18,64 milyon TL'dir.

5.2.2.7. Toplam Aile Geliri

Toplam aile geliri, işletmelerin tarımsal geliri ile, tarım sektörü dışında sağladıkları gelirleri toplamından oluşmaktadır (Akay,1996). Dolayısıyla toplam aile geliri, işletmeci ve ailesinin geçimi, işletme masraflarının karşılanması, tasarruf ve yatırımlar için işletmecinin eline geçen para miktarını göstermektedir.

Çizelge 5.2.15. İncelenen İşletmelerde Toplam Aile Geliri (Milyon TL) ve Oransal Dağılımı (%)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Tarımsal Gelir (A)	1003,26	72,93	1886,65	80,55	3116,29	73,81	2101,89	75,54
Tarım Sektörü Dışı Gelir (B)	372,39	27,07	455,54	19,45	1105,61	26,19	680,54	24,46
TOPLAM AİLE GELİRİ (A+ B)	1370,65	100,00	2342,19	100,00	4221,90	100,00	2782,43	100,00
Kişi Başına Düşen Toplam Aile Geliri	216,30		365,97		532,39		398,63	
İşletme Arazisi Dekarına Düşen Toplam Aile Geliri (Milyon TL/Da)	20,03		17,14		16,73		17,25	

İncelenen işletmelerde toplam aile gelirine ilişkin değerler çizelge 5.2.15'te verilmiştir.

Çizelge 5.2.15'ten de izlenebileceği gibi, toplam aile geliri işletme büyüklük grupları ile birlikte artış göstermekte olup işletmeler ortalamasında 2782,43 milyon TL'dir.

Toplam aile gelirinin kişi başına düşen miktarları da işletme büyüklüğü ile artmaktadır. Kişi başına düşen toplam aile geliri işletmeler ortalamasında 398,63 milyon TL'dir.

İşletme arazisi dekarına düşen toplam aile geliri ise işletme büyüklüğü arttıkça azalış göstermektedir. İşletmeler ortalamasında işletme arazisi dekarına düşen toplam aile geliri 17,25 milyon TL'dir.

Toplam aile gelirinin önemli kısmını tarımsal gelir oluşturmaktadır. Tarımsal gelirin toplam aile geliri içindeki oranı %75,54'dür.

5.2.2.8. Rantabilite

İşletmelerin nispi olarak başarı derecelerinin ortaya konulmasında kullanılan rantabilite, bir işletmenin belirli bir sürede elde ettiği karın bu işletmeye yatırılan sermayeye oranıdır (Erkus ve Demirci, 1985).

İncelenen işletmelerde mali rantabilite net hasıladan borç faizleri çıkartılarak bulunan değerlerin öz sermayeye oranlanması ile;

Ekonomik rantabilite; net hasılanın aktif sermayeye oranlanması ile bulunurken;

Rantabilite faktörü net hasılanın, brüt hasılaya oranı ile hesaplanmıştır (Erkus ve Ark. 1995; Erkuş ve Demirci, 1985; İnan 2001).

İncelenen işletmelerde rantabilite oranları çizelge 5.2.16'da verilmiştir.

Çizelge 5.2.16. İncelenen İşletmelerde Rantabilite Oranları (%)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (31)	2. Grup (35)	3. Grup (41)	İşlt. Ort. (107)
Mali Rantabilite	1,14	2,03	3,26	2,63
Ekonomik Rantabilite	2,51	2,61	3,49	3,10
Rantabilite Faktörü	19,89	21,17	25,62	23,63

İşletmeler ortalamasına göre mali rantabilite %2,63, ekonomik rantabilite %3,10 ve rantabilite faktörü %23,63 olarak belirlenmiştir.

İşletmelerde rantabilite oranının en yüksek sınırının belirlenmesinin zor olduğu, rantabilite hesaplanması sonucu elde edilen rakamlar değerlendirilirken, o ülkedeki cari faiz oranı ile karşılaştırmasının esas alınacağı belirtilmektedir (Erkuş ve Ark.1998; Açıl 1956; İnan 2001).

Mali rantabilite işletmenin öz sermayesine göre net hasılanı oranını (borç faizleri düştükten sonra), ekonomik rantabilite ise aktif sermayeye göre net hasılanın oranını gösterdiğine göre; diğer bir anlamda sermayeye karşı elde edilen net hasılayı ifade etmektedir. Yani incelenen işletmelerde; öz sermayeye karşın % 2,63, aktif sermayeye göre ise % 3,10 net hasıla elde edilmiştir. Söz konusu işletmelerin varlıklarının enflasyona göre artış sağladığı dikkate alınrsa, söz konusu oranların reel faiz ile karşılaştırılması daha anlamlı sonuçlar vermektedir. Türkiye’de ve diğer gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründeki varlıkların%2-3 reel getiri sağlaması ve sahip olduğu varlıkları koruması rantabl olmasa bile, işletmelerin başarısız olduğu şeklinde de yorumlanamaz.

5.3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAĞLI TOHURLAR VE BİTKİSEL YAĞLAR

5.3.1 Yağların Sınıflandırılması

İnsanların beslenmesinde önemli yeri olan temel ihtiyaç maddelerinden biri de yağlardır. Katı ve sıvı yağlar, gıdalarda bulunan çeşitli besin elementlerinin ve enerjinin en önemli kaynaklarındanidir. 1 gram yağın vücuda sağladığı enerjinin 9 kcal olduğu, aynı miktar proteinin 4 kcal, karbonhidratların 4,5 kcal enerji verdiği belirtilmektedir (Bahar, 1999). Ağlar, tüketim esnasında gıdaya tat ve aroma kattıkları gibi, doyunluk hissi oluşmasında, A, D, E ve K vitaminlerinin taşınmasında rol oynarlar (Kırmanlı, 2002).

Önemli kısmı insan gıdası olarak kullanılan yağlar, boya, sabun ve diğer bazı sanayi ürünlerinin üretiminde de kullanılmaktadır.

İnsan beslenmesinde kullanılan yağlar çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır.

Yağlar esas itibariyle iki sınıf altında toplanmaktadır. Bunlar;

- *Hayvansal Kökenli Yağlar*; Bu yağlar büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ve bunların sütleri ile çeşitli balıklardan elde edilen yağlardır.

- *Bitkisel Kökenli Yağlar*; Bunlar bitkilerin tohumları ve meyvelerinden elde edilen yağlardır.

Bitkisel yağlar ise katı ve sıvı yağlar olarak iki gruba ayrılmaktadır.

- Katı bitkisel yağlar, genellikle tropik bölgelerde yetişen, kakao, hindistan cevizi ve palm bitkilerinin meyvelerinden elde edilen bitkisel yağlardır. Bu bitkisel yağlar oda sıcaklığında katı halde bulunan, bileşimlerinde yüksek miktarda doymuş yağ asitleri ihtiva eden yağlardır.

Bitkisel sıvı yağların hidrojene edilmesi ve içinde emülsiyon halinde su ve/veya süt bulunan margarin yağlar da bu grup içinde yer almaktadır.

- Sıvı bitkisel yağlar ise kuruma özelliğine göre 3 tiptedir.

1- *Sikatif Yağlar*: Bu yağlar hava ile temasında oksijen alarak kurumakta ve esnek bir film (zar) meydana getirmektedir. Keten, kendir ve haşhaş bu grup yağ elde edilen bitkilerin başlıcalarıdır. Daha çok boya, vernik, mürekkep ve yumuşak sabun üretiminde kullanılmaktadır. Bunlardan keten yağı Türkiye'de bezir yağı adıyla ticari işlem görmektedir.

2- Yarı Sikatif Yağlar: Bu grupta yer alan yağlar havayla temasta okside olmamakta ancak 70-120 °C de ısıtıldıkları ve içlerinden hava geçtiği takdirde okside edilerek kalınlaştırılmış yağlara dönüştürülebilmektedir. Gerek sıvı olarak tüketilen gerekse margarin sanayinde kullanılan bitkisel yağlar yarı sikatif olup pamuk, ayçiçeği, soya, susam ve kolza yağları bu grubun başlıca örnekleridir.

3- Sikatif Olmayan Yağlar: Gerek hava temasında, gerekse ısıtma işleminde desidasyona uğramayan ve dolayısıyla kurumayan yağlardır. Sikatif olmayan yağların başlıcaları zeytinyağı, bademyağı, yer fıstığı yağı olup bunlardan zeytinyağı dünya ticaretinde önemli yer tutmaktadır (Aksoy ve Ark., 1996).

Bitkisel yağlar elde edildikleri bitki ve üretim özelliklerine göre sınıflandırılarak da incelenebilir.

1- Zeytin yağı: Natürel, rafine ve yemeklik olmak üzere 3 ana grupta piyasada yer almaktadır.

Natürel zeytin yağı olgun zeytin tanelerinde yalnız fiziki işlemlerle çıkarılan ve hiçbir kimyasal işlem görmeyen yağlardır

Rafine zeytinyağları, serbest yağ asitleri ve duyuşsal özellikleri nedeniyle doğal halinde gıda olarak tüketilmeyen natürel zeytinyağlarının, doğal trigliserid yapısında değişikliğe yol açmayan metodlarla rafine edilmeleri sonucunda elde edilen, berrak tortusuz ve serbest yağ asitleri % 0.3'ü geçmeyen zeytin yağlarıdır.

Yemeklik tip (rafine + natürel) zeytinyağları, içerdiği serbest yağ asitleri miktarına göre üç türe ayrılmaktadır. Riviyera tipinde serbest yağ asitleri % 1'i, A tipinde % 1,5'i ve B tipinde % 2,5'i geçmemektedir.

2- Prina Yağı: Zeytin küspesinin (prin) işlenmesiyle elde edilen ve genellikle yüksek oranda asit ihtiva eden zeytin yağıdır. Türkiye'de yemeklik olarak tüketilmesi yasaklanmış olup tamamen sanayide kullanılmaktadır.

3 - Rafine Likit Yağlı Tohum Yağları: Bazı yıllık bitkilerin tohumlarından elde edilen ve genelde oda sıcaklığında likit halde olan bileşiminde yüksek oranda doymamış yağ asidi ihtiva eden yağlardır. Bu gruba ayçiçeği yağı, pamuk yağı, soya yağı gibi sıvı yağlar girmektedir.

4 - Tropikal Yağlar: Genellikle tropikal bölgelerde yetişen kakao, hindistan cevizi, palm ağaçlarının meyvelerinden elde edilen oda sıcaklığında katı halde bulunan, bileşimlerinde yüksek miktarda yağ asidi ihtiva eden yağlardır. Genellikle çikolata, pasta ve bisküvi yapımında kullanılmaktadır.

5 - Margariner: Yemeklik bitkisel sıvı yağların hidrojene edilmesi sonucu elde edilen içerisinde enisyon halinde su ve/veya süt ihtiva edebilen ve oda sıcaklığında katı halde bulunan yağlardır. Kahvaltılık, mutfak margarini ve gıda sanayi margarini olmak üzere 3 tipte margarin üretilmektedir.

5.3.2. Dünya Yağlı Tohumlar Üretim ve Ticareti

Bitkisel yağ sektörünün hammaddesini oluşturan ve dünyada üretim miktarı açısından öneme sahip yağlı tohumlu bitkiler soya fasulyesi, pamuk (çiğit), kolza, ayçiçeği, yer fıstığı, hindistan cevizi, palmiye, keten, susam, hintyağı ve aspirdir. Mısır ve zeytin de yağından yararlanılan önemli bitkiler olmakla birlikte yağlı tohumlu bitkiler sınıfında yer almamaktadır.

Dünyada yağlı tohumların ekim alanı ve üretimine ilişkin veriler Çizelge 5.3.1 ve Çizelge 5.3.2'de görülmektedir. Çizelgelerde dünyada en çok üretimi yapılan 7 yağlı tohumlu bitkiye ait veriler yer almaktadır.

Çizelge 5.3.1. Dünya Yağlı Tohumlar Ekiliş Alanları (Milyon ha)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yağlı Tohumlar										
Soya Fasulyesi	59,44	60,00	61,88	61,34	62,70	66,95	70,98	71,90	74,10	75,54
Pamuk (Çiğit)	33,89	30,40	32,15	35,61	34,55	33,91	33,48	32,61	31,61	33,98
Kolza	20,15	19,84	22,71	23,81	21,65	23,42	25,80	27,62	25,72	23,96
Ayçiçeği	18,15	18,75	18,55	20,88	20,44	18,75	20,69	23,40	21,08	18,40
Hindistan Cevizi	10,42	10,39	10,61	10,62	10,73	10,83	11,12	11,49	11,56	10,83
Palmiye	6,79	7,15	7,50	7,96	8,39	8,70	9,01	9,34	6,69	9,71
Susam	6,50	6,68	6,40	6,62	7,06	6,45	6,00	6,87	7,16	7,78

Kaynak: Anonymous, 2002a, FAOSTAT Database Result, FAO Web Page .

Çizelgeler incelendiğinde dünyada en çok ekiliş alanına sahip ve en fazla üretimi yapılan yağlı tohum bitkisinin soya fasulyesi olduğu görülmektedir. Soya fasulyesini kolza ve çiğit izlemektedir. Ayçiçeği yağlı tohumlu bitkiler içerisinde ekim alanı ve üretim açısından 5. sırada yer almaktadır.

Çizelge 5.3.2. Dünya Yağlı Tohumlar Üretimi

(Milyon Ton)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yağlı Tohumlar										
Soya Fasulyesi	117,34	117,75	137,77	124,96	131,17	158,07	159,82	159,90	175,10	183,34
Pamuk (Çiğit)	31,59	29,49	32,90	35,91	34,32	34,35	33,62	32,93	33,59	36,74
Kolza	25,31	26,72	30,29	34,61	30,63	33,23	35,89	42,47	37,52	36,16
Ayçiçeği	21,28	20,77	23,42	25,76	23,71	23,24	26,63	27,22	23,22	21,33
Yer Fıstığı	23,08	25,06	27,70	27,63	28,18	27,30	29,77	28,99	31,18	33,23
Hindistan Cevizi	4,92	4,97	5,48	5,03	5,40	5,33	4,38	5,46	5,90	5,26
Palmye	4,00	4,25	4,61	4,97	5,34	5,05	5,62	6,41	6,94	7,31
Susam	2,46	2,27	2,25	2,51	2,70	2,56	2,56	2,64	2,81	3,15

Kaynak: Anonymous, Various Years; USDA-FAS , Oilseeds: World Market and Trade

Dünya yağlı tohum üretimi son 10 yıllık dönemde % 42,35 artmıştır. Yağlı tohumlar üretimi 1992 yılında 227,52 milyon ton iken 2001 yılında 323,87 milyon ton olmuştur.

Dünyada yağlı tohum ticaretine ilişkin veriler ise Çizelge 5.3.3 'te verilmiştir.

Çizelge incelendiğinde yağlı tohumlar ticaretinde de soya ilk sırayı almaktadır. Soya üretiminin % 90 gibi önemli oranı yalnızca 4 ülkede (ABD, Brezilya, Çin, Arjantin) gerçekleştirildiği için, önemli bir kısmı dış ticarete konu olmaktadır. Soyadan sonra dünya ticaretinde ayçiçeği ve kolza önemli iki yağlı tohumlu bitkisidir.

Çizelge 5.3.3. Dünya Yağlı Tohumlar Ticareti

(Milyon Ton)

İHRACAT										
Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yağlı Tohumlar										
Soya Fasulyesi	29,81	28,18	32,16	31,95	36,10	40,46	38,72	46,68	55,17	57,74
Pamuk (Çiğit)	0,91	0,91	1,03	0,94	0,80	0,99	1,02	1,33	1,42	1,23
Yer Fıstığı	1,34	1,49	1,60	1,78	1,52	1,41	1,31	1,65	1,41	1,54
Ayçiçeği	1,87	2,57	3,19	3,74	3,59	3,93	4,36	3,39	3,43	1,94
Kolza	4,02	5,28	5,85	5,84	5,52	6,90	9,31	11,17	9,81	7,80
Hindistan Cevizi	0,23	0,24	0,21	0,21	0,22	0,26	0,24	0,25	0,19	0,23
Palm	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,06	0,05
İTHALAT										
Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yağlı Tohumlar										
Soya Fasulyesi	30,42	28,37	32,81	32,33	36,26	39,92	40,72	47,97	55,26	57,74
Pamuk (Çiğit)	0,91	0,89	1,04	0,89	0,87	0,95	0,97	1,31	1,30	1,23
Yer Fıstığı	1,32	1,44	1,53	1,54	1,47	1,39	1,35	1,46	1,37	1,54
Ayçiçeği	1,97	2,51	3,14	3,65	3,42	4,05	4,39	3,52	3,22	1,94
Kolza	4,01	5,20	5,91	5,64	5,46	6,76	9,09	10,97	9,39	7,80
Hindistan Cevizi	0,25	0,26	0,24	0,22	0,24	0,20	0,25	0,23	0,18	0,23
Palm	0,08	0,04	0,05	0,05	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05

Kaynak: Anonymous, Various Years; USDA-FAS , Oilseeds: World Market and Trade

Yağlı tohumların on yıllık üretim artışına paralel olarak ithalat ve ihracat miktarlarında da artış olmuştur. Yağlı tohumlu bitkilerin ülkeler bazında üretim ve ticareti incelendiğinde;

Dünyada en fazla üretim yapılan yağlı tohum bitkisi soyadır. Soya tohumu % 18 gibi düşük bir yağ oranına sahip olmasına rağmen üretiminin fazla olması nedeniyle dünya yağ ihtiyacının karşılanmasında önemli payı vardır. Dünyada soya fasulyesinin en önemli üreticisi ABD'dir. ABD'yi Brezilya, Arjantin ve Çin izlemektedir. 2001-2002 döneminde 183,84 milyon tonluk soya üretiminin, 162,12 milyon ton yani % 90,90'lık kısmı bu dört ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. Önemli oranda dış ticarete konu olan soya fasulyesi ihracatında en büyük pay üretimde olduğu gibi ABD'nin dir. Dünya ihracatının yarısı ABD tarafından gerçekleştirilmektedir. 2001 yılı verilerine göre 57,74 ton olan dünya soya ithalatının 35,88 tonu AB ülkeleri tarafından yapılmaktadır. AB ülkeleri içinde Almanya, Hollanda ve İspanya en çok ithalat gerçekleştiren ülkelerdir.

AB'den sonra Japonya, Tayvan ve Meksika tarafından gerçekleştirilmektedir. AB ülkeleri soya ve soya yağı üretimi, tüketimi, ithalatı ve ihracatı açısından diğer ülkelere göre farklı bir özellik arz etmektedir. Topluluk ithal ettiği soya fasulyesini, kendi sanayisinde işleyerek hem bitkisel yağ ihtiyacını hem de insan ve hayvan gıdasında protein kaynağı olan soya küspesi ihtiyacını daha ucuza karşılamaktadır. Elde edilen ihtiyaç fazlası soya yağını da ihraç etmektedir. Böylece AB büyük bir katma değer girdisi sağlamakta, önemli bir yağlı tohum ithalatçısı iken bitkisel yağ ihracatçısı özelliği kazanmaktadır (Sever, 1994).

Dünya pamuk tohumu üretimi yıllara göre 30 ton civarında değişmekte olup, Çin, ABD, Hindistan ve Pakistan en büyük üreticilerdir. Bu dört ülke dünya çığit üretiminin % 65,09'unu gerçekleştirmektedir. Çığit genellikle pamuk üretici ülkelerin yağ ihtiyacı için kullanılmakta, dünya dış ticaretine çok fazla konu olmamaktadır. 2001 yılında 36,70 bin ton pamuk üretiminin yalnızca 1,45 tonu ihraç edilmiştir. Aynı yıl çığit ithalatı 1,29 tondur.

Soya fasulyesi ve pamuk tohumundan sonra dünyada en fazla üretimi yapılan yağlı tohum bitkisi kolzadır. Dünyada önemli kolza üreticisi ülkeler Çin, AB ülkeleri, (özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere) Hindistan ve Kanada'dır. 2001 yılında dünya kolza üretimi 36,16 milyon ton olup bu üretimin % 80'ini bu ülkeler gerçekleştirmektedir. Dünya kolza üretiminde çok önemli kısmı dış ticarete konu olmamaktadır. Ancak yine de dünya ticaretinde soya fasulyesinden sonra ikinci sırayı almaktadır. 2001 yılı itibariyle dünya kolza tohumu

ihracatı 7,78 milyon ton olup bu aynı yıl üretiminin % 21,52'sidir. Kolzanın en önemli ihracatının Kanada, en önemli ithalatçı ülkenin ise Japonya olduğu belirtilmektedir

Yer fıstığının 2001 yılı üretim tahmini 33,23 milyon tondur. En önemli iki üretici ülke Çin ve Hindistan'a ait veriler yer almaktadır. Bu iki ülke dünya yer fıstığı üretiminin % 66,42'sine sahiptir. Ayrıca ABD ve Nijerya'da en önemli oranda yer fıstığı üreticisidir. Dünya yer fıstığı üretiminin de çok az kısmı uluslar arası ticarete konu olmaktadır. 2001 yılı itibariyle 33,23 milyon ton üretimin yanında yalnızca 1,61 milyon ton ihracat, 1,54 milyon ton ithalat yapılmıştır. İhracatta ilk sırayı en önemli üretici Çin olmaktadır. ABD, Vietnam diğer ihracatçı ülkelerdir. Hollanda, Endonezya, Kanada, Almanya önemli yer fıstığı ithalatçılarıdır (Anonymous, çeşitli yıllar).

5.3.3. Dünya Ayçiçeği Üretimi ve Ticareti

Dünya yağlı tohumlar üretiminde soya fasulyesi, pamuk, kolza ve yer fıstığından sonra 5. sırada yer alan ayçiçeği, 2001 yılı itibariyle toplam 323,87 milyon ton olan dünya yağlı tohum üretiminin 21,33 milyon tonunu yani % 6,59'unu oluşturmaktadır.

Önemli üretici ülkeler ve dünya ayçiçeği üretimi Çizelge 5.3.10'da verilmiştir.

Çizelge 5.3.4'te yer alan 7 ülke ve AB ülkeleri (özellikle Fransa ve İspanya) dünya da ayçiçeğinin en önemli üreticileridir. 1992-2001 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde dünya ayçiçeği üretimi 20 milyon ton ile 26 milyon ton arasında gerçekleşmiştir. Arjantin, Rusya, Ukrayna, AB, ABD, Çin, Hindistan ve Türkiye dünya ayçiçeği üretiminin %79,51'inin gerçekleştirmektedir.

Çizelge 5.3.4. Başlıca Üretici Ülkelerde ve Dünyada Ayçiçeği Üretimi

(Milyon Ton)

Yıllar										
Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Arjantin	3,10	3,85	5,90	5,60	5,40	5,50	7,10	6,00	3,05	3,70
Rusya	3,07	2,77	2,55	4,20	3,00	2,83	3,00	4,15	3,92	2,70
Ukrayna	2,13	2,07	1,57	2,86	2,12	2,31	2,27	2,79	3,46	2,25
AB	4,06	3,51	4,03	3,21	3,90	4,04	3,40	3,21	3,31	3,01
ABD	1,16	1,17	2,19	1,82	1,61	1,67	2,39	1,97	1,16	1,58
Çin	1,47	1,32	1,37	1,27	1,22	1,18	1,47	1,80	1,95	1,77
Hindistan	1,19	1,25	1,20	1,25	1,20	1,15	1,20	1,30	1,25	1,45
Türkiye	0,95	0,82	0,74	0,90	0,78	0,90	0,86	0,95	0,83	0,50
DÜNYA	21,28	20,77	23,42	25,76	23,71	23,24	26,63	27,22	23,22	21,33

Kaynak: Anonymous, Various Years; USDA-FAS , Oilseeds: World Market and Trade

Genellikle 3-3,5 milyon ton civarında seyreden ayçiçeği ihracatında AB ülkeleri, Rusya ve Arjantin önemli oranda ihracat gerçekleştiren ülkelerdir. Ayçiçeğinde üretici ülkelerin ayçiçeği tohumundan ziyade ayçiçeği yağı ihraç ettikleri (katma değer kendilerine kalmasını istediklerinden) ve ayçiçeğinin tohumundan çok, yağının uluslararası ticarete konu olduğu belirtilmektedir.

Dünya ayçiçeği ithalatında ise AB ülkeleri ilk sırayı almaktadır. AB'yi izleyen diğer iki önemli ayçiçeği tohumu ithalatçısı Türkiye ve Meksika'dır. Önemli ayçiçeği tohumu üreticisi konumunda olan AB aynı zamanda en önemli ayçiçeği tohumu ithalatçısıdır. AB böylelikle aldığı ayçiçeği tohumlarını işleyerek en önemli bir ayçiçek yağı ve küspesi üreticisi konumuna yerleşmektedir (Anonymous, Çeşitli Yıllar; Anonim, 1999b).

5.3.4. Dünya Bitkisel Yağlar Üretim ve Ticareti

Dünyada üretimi yapılan ve çeşitli amaçlarla kullanılan 14 çeşit bitkisel yağdan söz edilmektedir. Bunlardan 12'si ,11 yağlı tohum bitkisinden elde edilen yağlardır. Palmiye bitkisinden palm yağı ve palm çekirdeği yağı olmak üzere iki ayrı çeşit yağ elde edilmektedir.

Bu şekilde 12 yağlı tohum yağının, üretimleri sınırlı olanları bir tarafa bırakılırsa 9 tanesine ilişkin üretim durumları Çizelge 5.3.5'te verilmiştir.

Çizelge 5.3.5. Dünya Bitkisel Yağ Üretimi

(Milyon Ton)

Yağlı Tohumlar	Yıllar										(%) 2001
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
Soya Yağı	17,20	18,25	19,70	20,18	20,74	22,57	24,68	24,77	26,95	28,64	31,96
Palm Yağı	13,01	13,76	14,91	16,07	17,28	17,97	19,25	21,80	24,07	25,08	27,99
Kolza Yağı	8,39	9,03	10,09	11,39	10,54	11,43	11,81	13,68	13,05	12,40	13,84
Ayçiçeği Yağı	7,35	7,08	8,20	8,92	8,41	8,30	9,24	9,65	8,42	7,68	8,57
Yer Fıstığı Yağı	3,60	3,74	4,20	4,18	4,38	4,18	4,44	4,15	4,30	4,76	5,31
Pamuk Yağı	3,67	3,38	3,73	4,13	3,86	3,70	3,57	3,57	3,51	3,79	4,23
Hind. Cevizi Yağı	3,10	3,09	3,43	3,09	3,35	3,29	2,71	3,34	3,63	3,27	3,65
Palm Çekirdeği Yağı	1,74	1,88	2,00	2,17	2,33	2,20	2,40	2,73	3,01	3,15	3,52
Susam Yağı	0,63	0,62	0,61	0,67	0,74	0,75	0,73	0,68	0,78	0,83	0,93
TOPLAM	58,69	60,83	66,87	70,80	71,63	74,39	78,83	84,37	87,72	89,60	100,00

Kaynak: Anonymous, various years; USDA-FAS , Oilseeds: World Market and Trade
Anonymous, 2002a, FAO, FAOSTAT Database Result, FAO Web Page .

Çizelge 5.3.5'ten de izlenebileceği gibi dünyada en fazla üretilen bitkisel yağlar sırasıyla soya, palm, kolza ve ayçiçeği yağlarıdır. 1992-2001 yılları arasında 10 yıllık üretim

seyri incelendiğinde toplam bitkisel yağ üretiminde % 52,67'lik artış olduğu gözlenmektedir. Bu artış daha çok soya, palm ve kolza yağlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Çizelge 5.3.6'da dünyada bitkisel yağ ticareti incelendiğinde aynı dönemdeki üretim artışının ticarete de yansıdığı görülmektedir. Özellikle üretimi artan soya ve palm yağlarının ticareti de artarken, üretimi daha az düzeyde olan yağlar ticaretlerinde genel durumlarını korumaktadırlar.

Çizelge 5.3.6. Dünya Bitkisel Yağ Ticareti

(Milyon Ton)

İHRACAT										
Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yağlı Tohumlar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Soya Yağı	4,21	4,85	5,92	5,29	5,95	7,21	8,17	7,28	7,93	8,68
Palm Yağı	8,60	9,93	9,71	9,89	10,72	11,16	12,74	14,34	16,78	17,67
Kolza Yağı	1,63	2,23	2,64	2,62	2,29	3,02	2,98	2,97	2,63	2,54
Ayçiçeği Yağı	2,15	2,33	3,45	3,08	3,29	3,58	3,81	3,77	2,98	2,66
Yer Fıstığı Yağı	0,23	0,29	0,24	0,29	0,20	0,26	0,26	0,31	0,31	0,31
Pamuk Yağı	0,50	0,50	0,59	0,53	0,49	0,25	0,16	0,18	0,17	0,16
Hind. Cevizi Yağı	1,70	1,50	1,83	1,62	1,70	1,97	1,35	1,68	1,96	1,74
Palm Çekirdeği Yağı	0,92	0,93	0,84	0,93	1,01	1,09	0,90	0,98	1,09	1,27
TOPLAM	19,94	22,56	25,22	24,25	25,65	28,54	30,37	31,51	33,85	35,03
İTHALAT										
Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yağlı Tohumlar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Soya Yağı	3,90	4,74	6,10	5,13	5,85	6,81	7,89	7,12	7,76	8,54
Palm Yağı	8,28	9,68	9,65	9,48	10,27	10,77	12,27	14,05	17,04	17,66
Kolza Yağı	1,72	2,21	2,77	2,36	2,40	2,69	2,61	2,69	2,60	2,46
Ayçiçeği Yağı	2,13	2,39	3,32	3,12	3,18	3,32	3,56	3,42	2,99	2,51
Yer Fıstığı Yağı	0,30	0,30	0,29	0,30	0,22	0,28	0,27	0,25	0,26	0,25
Pamuk Yağı	0,45	0,46	0,54	0,52	0,49	0,23	0,19	0,18	0,17	0,15
Hind. Cevizi Yağı	1,39	1,39	1,77	1,51	1,66	1,97	1,35	1,68	1,96	1,74
Palm Çekirdeği Yağı	0,94	0,94	0,82	0,83	0,94	0,92	1,04	1,02	1,07	1,10
TOPLAM	19,11	22,11	25,26	23,25	25,01	26,99	29,18	30,41	33,85	34,41

Kaynak: Anonymous, Various Years; USDA-FAS , Oilseeds: World Market and Trade.

İncelenen 10 yıllık dönemde bitkisel yağ ihracatı % 75,68'lik artışla 19,94 milyon tondan 35,03 milyon tona çıkmıştır. Bitkisel yağ ithalatı da bu dönemde % 80,06 oranında artmıştır. Dünya bitkisel yağ ticaretinde en önemli pay palm ve soya yağlarına aittir.

Toplam yağ tüketimi içinde bitkisel kaynaklı yağların oranının hayvansal kaynaklı yağların oranından daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Kolsarcı ve Ark., 1995). Dünya yağ tüketimi incelendiğinde tüketilen yağların %47 gibi yarıya yakın bir kısmının görünen yağlar olduğu ve bu yağların bilinçli olarak yemeklerle vb. şekillerde alındığı belirtilmektedir.

Kalan % 53'ü diğer besinler kanalıyla alınan ve görünmeyen yağlar olarak adlandırılan yağlardan meydana gelmektedir.

Çizelge 5.3.7. Dünyada Kaynaklarına Göre Yağ Tüketimi

Ülke	Toplam Yağ Kg / kişi / yıl	Toplam Yağın % 'si Olarak						
		Görünen Yağlar %		Görünmeyen Yağlar %				
		Bitkisel	Hayvansal	Et	Süt	Tahıl	Yağlı Toh,	Diğer
Dünya	24,9	36	11	23	9	8	5	8
Afrika	15,7	48	4	9	5	16	10	8
Uzak Doğu	16,3	35	6	24	6	13	9	7
Yakın Doğu	26,4	49	7	11	7	13	4	9
Latin Amerika	27,5	43	9	22	10	7	3	6
Eski SSCB	39,0	25	22	26	12	5	1	9
Avrupa	52,1	30	20	28	12	3	1	6
Kuzey Amerika	55,1	39	9	27	14	2	3	6

Kaynak: AKSOY, Ş.ve Ark., 1997. "Türkiye Bitkisel Yağ Raporu 1997", Bitkisel Yağ sanayicileri Deneği Yayınları No: 3, Ağustos- İstanbul.

Çizelge 5.3.7'de dünyada kaynaklarına göre yağ tüketimi verilmiştir. Dünyada kaynaklarına göre yağ tüketimi incelendiğinde kişi başına yağ tüketiminde 55,1 kg/yıl ile Kuzey Amerika ülkelerinin 52,1 kg/yıl ile Avrupa ülkelerinin ilk sırayı aldığı görülmektedir. Avrupa ülkelerinin hayvansal tüketimine ağırlık vermeleri. Eski SSCB 'de iklim koşullarından dolayı hayvansal kaynaklı yağlarla beslenmeleri haricinde genelde dünya ülkeleri bitkisel yağ tüketmeyi tercih etmektedir. Dünya ortalamasına göre insanlar kullandıkları toplam yağın görünen kısmının %36'sını bitkisel. %11'ini hayvansal yağlardan karşılamaktadır.

5.3.5. Türkiye'de Yağlı Tohumlar Üretimi, Ticareti ve Politikalar

5.3.5.1. Türkiye'de Yağlı Tohumlar Üretimi

Türkiye'de 10 farklı yağlı tohum bitkisinin tarımı yapılmaktadır. Bunlar ayçiçeği, çığıt, susam, soya fasulyesi, kolza, yer fıstığı, haşhaş, keten, kenevir ve aspirdir.

Ayrıca meyvelerinde önemli oranda yağ bulunan, zeytin, mısır ile fındık, ceviz, badem ve antep fıstığı gibi sert kabuklu meyvelerinde üretimi yapılmakta ve yağlarından faydalanılmaktadır.

Yağlı tohumlar üretim profilini genel olarak görebilmek amacıyla Türkiye’de yetiştirilen yağlı tohumlu bitkilere ilişkin ekim alanı, üretim ve verim değerleri toplu olarak Çizelge 5.3.8’de verilmiştir.

Çizelge 5.3.8. Türkiye’de Yağlı Tohumlar Ekim Alanları , Üretimi ve Verimi

Yıllar Yağlı Tohumlar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Türkiye’de Yağlı Tohumlar Ekim Alanları (000 ha)									
Pamuk (Çiğit)	637,48	576,85	581,49	756,69	743,78	721,72	756,57	719,29	654,18
Ayçiçeği	613,00	597,00	586,00	585,00	575,00	560,00	586,00	595,00	542,00
Haşhaş	16,39	6,94	25,32	60,05	11,94	29,68	49,21	87,19	27,56
Susam	83,00	80,00	85,00	73,00	74,00	68,00	69,00	51,00	50,90
Yer Fıstığı	28,80	30,00	30,00	29,00	34,00	32,00	35,00	28,00	28,30
Soya	46,00	26,75	29,00	31,00	20,50	19,00	23,00	24,00	15,00
Kenevir Toh,	3,37	3,03	2,50	1,60	2,45	1,60	0,80	0,54	0,88
Keten Toh,	1,18	0,75	1,34	0,65	0,36	0,36	0,32	0,39	0,32
Kolza	0,50	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,12	0,19	0,08
Aspir	0,16	0,14	0,10	0,13	0,08	1,07	0,07	0,05	0,03
TOPLAM	1429,88	1321,47	1340,76	1537,13	1462,12	1433,44	1520,09	1505,65	1319,25
Türkiye’de Yağlı Tohumlar Üretimi (000 Ton)									
Pamuk (Çiğit)	905,35	889,87	929,90	1287,53	1219,58	1193,29	1334,78	1157,58	1295,07
Ayçiçeği	950,00	815,00	740,00	900,00	780,00	900,00	860,00	950,00	800,00
Haşhaş	7,05	3,03	14,00	28,25	5,35	10,95	27,96	31,33	11,56
Susam	34,00	30,00	34,00	30,00	30,00	28,00	34,00	28,00	23,80
Yer Fıstığı	67,00	70,00	70,00	70,00	80,00	82,00	90,00	75,00	78,00
Soya	95,00	63,00	70,00	75,00	50,00	40,00	60,00	66,00	44,50
Kenevir Toh,	0,80	0,57	0,40	0,36	0,40	0,23	0,10	0,06	0,14
Keten Toh,	0,79	0,49	0,65	0,39	0,23	0,23	0,19	0,23	0,17
Kolza	1,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,30	0,33	0,19
Aspir	0,13	0,12	0,09	0,12	0,07	0,06	0,07	0,05	0,02
Türkiye’de Yağlı Tohumlar Verim Durumu (Kg/ha)									
Pamuk (Çiğit)	1420	1585	1599	1703	1690	1653	1764	1609	1980
Ayçiçeği	1550	1365	1263	1538	1537	1607	1468	1597	1476
Haşhaş	430	436	553	470	448	369	568	359	420
Susam	410	375	400	411	405	412	493	549	468
Yer Fıstığı	2326	2333	2333	2414	2353	2563	2571	2679	2759
Soya	2065	2355	2414	2419	2439	2105	2609	2750	2967
Kenevir Toh,	645	655	487	600	642	642	578	590	541
Keten Toh,	645	655	487	600	642	642	578	590	541
Kolza	2000	1800	1667	1286	2500	1000	2609	1765	2280
Aspir	797	897	900	933	914	878	960	1000	600

Kaynak: Anonim ,2002n; DİE , Tarım İstatistikleri Özeti (1981-2000),Yayın No:2527, Ankara.

2000 yılı değerlerine göre değerlendirildiğinde Türkiye’de toplam ekilen tarla alanları 18 207 ha dır ve bunun 1319,25 ha’ ında yani % 7,25’unda yağlı tohumlu bitkiler

yetiştirilmektedir. Mısır dahil edildiğinde bu oran %10,29'a çıkmaktadır ancak mısırın tamamı yağ sanayine gelmediği için bu oran içinde alınmamıştır.

Bu 1319,25 ha'lık alanın, % 41,08'i ayçiçeğine aittir. Ayçiçeğinden sonra en geniş ekim alanına sahip ürün pamuktur. Dünyada yağ bitkileri içerisinde ilk sırada yer alan soya fasulyesi ve kolza Türkiye'de üretilen yağlı tohumların alt sıralarında yer almaktadır.

2000 Yılı itibariyle Türkiye'de ayçiçeği verimi 1527,80 kg/ha, dünya ayçiçeği verimi 1241,30 kg/ha olup Türkiye ayçiçeği verimi dünya verim ortalamasının üstündedir. Bu değer önemli ayçiçeği üreticileri olan Arjantin'de 1745,60, Ukrayna'da 1216,40, Rusya'da 900,70'tir (**Anonymous, 2002a**).

5.3.5.2. Türkiye'de Ayçiçeği Üretimi ve Ticareti

Ayçiçeği, Türkiye genelinde ekiliş alanı ve üretim bakımından pamukla birlikte ilk sırayı paylaşması ve yağ sektörünün en önde gelen hammaddesi olması nedeniyle ülke tarımında önemli bir konuma sahiptir.

Ayçiçeği'nin (*Helianthus annuus L.*) (Türkiye'nin bazı yörelerinde günebakan olarak da adlandırılan) anavatanı Kuzey Amerika'dır (**Anonim, 1997a**). Ayçiçeği ile Türk çiftçisinin tanışması ikinci dünya savaşı olmuştur. Balkan göçmenleri tarafından Türkiye'ye getirildiği belirtilen bu ürün özellikle Trakya ve Marmara bölgelerinde yayılma göstermiştir (**Özkaya ve Talim, 1982**).

Ayçiçeği tarımı Türkiye'de bazı yerler hariç genelde kuru koşullarda yapılmaktadır. Ayçiçeği kuvvetli ve derinlere gidebilen kök sistemi ile nispeten kuraklığa dayanıklı bir bitkidir. Tek yıllık ve yazlık bir bitki olarak subtropik ve ılıman iklim bölgelerinde yetiştirilebilmektedir. Ayçiçeğinin çiçeklenme devresi sulamaya ihtiyaç duyduğu en kritik dönemdir. Bitkinin ihtiyacı olan suyun % 60'ını bu dönemde kullandığı belirtilmektedir.

Ayçiçeği topraktan fazla miktarda besin kaldırdığı için üst üste ekiminden kaçınılması gerekmektedir. Bundan dolayı çeşitli münavebe sistemleri önerilmektedir. Üretimin yoğun olduğu Trakya'da genel olarak buğday-ayçiçeği nöbeti uygulanmaktadır. Karadeniz bölgesinde de bu münavebe şekli ile şekerpancarı-buğday-ayçiçeği buğday (veya arpa) şeklindeki münavebe yaygındır.

Farklı ekolojik bölgelere uyum sağlaması nedeniyle Türkiye’de de büyük çeşitlilik gösteren da çerezlik tipteki yerel çeşitlerin halen ekimi yapılmaktadır. Tohumlarında % 45-50 oranında yağ bulunan ayçiçeği hem margarin hem sıvı yağ sanayinde kullanılırken. küspesinden de hayvan yemi olarak yararlanılmaktadır.

Türkiye’de 1955 yılından sonra istatistik bilgilerine rastlanılan ayçiçeğinde bu bilgiler incelendiğinde 1965 yılına kadar üretiminde fazla bir gelişmenin olmadığı belirtilmektedir. Söz konusu yıllarda dış kaynaklı materyallerle yapılan deneme ve gözlemler sonucunda geliştirilen çeşitlerle ekim alanı ve üretim düzeyinde artış olduğu belirtilmektedir.1970’li yıllarda kolzanın üretimden kalkması, haşhaş ekimlerinin asgari düzeyde sınırlandırılması ayçiçeği tarımının ekonomik önemi daha da artmıştır. Bu yıllardan sonra uygulanan tarım politikalarında ayçiçeği üretiminin artırılması yönünde teşvik ve desteklerin etkileri özellikle 1980’li yıllarda görülmüştür, 1981 yılından itibaren üretim alanlarının artması, 1985 yılından sonra da hibrit tohumların ekilmeye başlanması verimi artırmış ve ayçiçeği üretimi artmıştır (Anonim, 2001 b).

Çizelge 5.3.9. Türkiye’de Ayçiçeği Ekim Alanı, Üretim, Verim Durumu
(000 ha) (000 ton)

Yıllar	Ekim Alanı	İndeks	Üretim Miktarı	İndeks	Verim	İndeks
1981	500	100,00	575	100,00	1150	100,00
1982	530	106,00	600	104,35	1132	98,43
1983	550	110,00	715	124,35	1300	113,04
1984	565	113,00	710	123,48	1257	109,30
1985	643	128,60	800	139,13	1244	108,17
1986	689	137,80	940	163,48	1364	118,61
1987	775	155,00	110	191,30	1419	123,39
1988	750	150,00	1150	200,00	1533	133,30
1989	770	154,00	1250	217,39	1623	141,13
1990	716	143,20	860	149,57	1201	104,43
1991	567	113,40	800	139,13	1410	122,61
1992	613	122,60	950	165,22	1550	134,78
1993	597	119,40	815	141,74	1365	118,70
1994	586	117,20	740	128,70	1253	109,83
1995	585	117,00	900	156,52	1538	133,74
1996	575	115,00	780	135,65	1357	118,00
1997	560	112,00	900	156,52	1607	139,74
1998	586	117,20	860	149,57	1468	127,65
1999	595	119,00	950	165,22	1597	136,26
2000	542	108,40	800	139,13	1476	128,45

Kaynak: Anonim , 2002n ; DİE , Tarım İstatistikleri Özeti (1981-2000), Yayın No:2527, Ankara.

Türkiye'nin 1981 yılında 500 ha ayçiçeği ekim alanı, 575 bin ton ayçiçeği üretimi varken, 1989 yılında 770 ha alanda ayçiçeği ekilmiş ve 1250 bin kg ayçiçeği üretilmiştir. Daha sonra Türkiye'nin ayçiçeği ekim alanı ve üretimi giderek azalmış ve 2000 yılında 542 ha ekim alanından, 800 bin kg ürün alınmıştır.

1990'ların başlarından itibaren ayçiçeği ekim alanları ve üretimindeki gerilemenin İngilizce de broomrape adıyla anılan Türkiye'de orabanş, canavarotu, veremotu, yumucac, toparlak, tetra vb. değişik yöresel adlarla anılan *orabanche cernua* bitkisinin zararlarından, genelde sulanmayan alanlarda uygulanan ayçiçeği yetiştiriciliğinden, yetersiz fiyat politikaları yüzünden ekiliş alanlarında ortaya çıkan daralmalardan, bazı yıllarda yaşanan aşırı kuraklık ve verim düşüklüğünden, buğday/ayçiçeği fiyat paritesinin düşüklüğünden kaynaklandığı belirtilmektedir (**Bahar, 1999; Anonim, 2001 b**). Ayrıca ayçiçeği üretim girdileri fiyat pariteleri ile ayçiçeği reel fiyatlarında düşüş ayçiçeği üretiminin düşüşüne etken olmuştur.

Halen Türkiye'nin tüm bölgelerinde ayçiçeği tarımı yapılmakta ise de; toplam ayçiçeği ekim alanlarının önemli kısmı Trakya ve Marmara bölgesinde özellikle, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinde bulunmaktadır. Diğer önemli üretim bölgeleri Karadeniz ve İç Anadolu bölgeleridir. 1999 yılı itibariyle Türkiye ekim alanlarının %58,35'i, üretim miktarının %65,83'ü Edirne, Tekirdağ ve kırklareli illerindedir (**Semerci ve Meral, 2001**).

1994-2000 yılları arasında Karadenizbirlik bölgesinde ayçiçeği ekim alanı, üretim ve verim durumu çizelge 5.3.10'da verilmiştir.

Çizelge 5.3.10 incelendiğinde, Karadenizbirlik'in faaliyet gösterdiği 9 ilde 1994 yılından 2000 yılına kadar olan 7 yıllık dönemde ayçiçeği ekim alanı ve üretimleri önemli oranda azalmıştır. Bu 9 ilin toplam ayçiçeği ekim alanı 1994 yılında 81866 dekar iken % 50 oranında azalarak 2000 yılında 41071 dekar olmuştur. 1994 yılında bu 9 ilin Türkiye'nin ayçiçeği ekim alanı içindeki payı % 13,97 iken 2000 yılında % 7,58'dir.

Araştırma kapsamındaki 4 ilin (Amasya, Samsun, Çorum, Tokat) üretim alanlarında da daha öncede belirtildiği gibi önemli oranlarda azalmalar olmuştur. Bunun dışında Yozgat Karadenizbirlik bünyesinde ayçiçeği ekim alanı son 7 yılda önemli oranda azalan diğer ildir.

Çizelge 5.3.10. Karadenizbirlik Bölgesinde Ayçiçeği Ekim Alanı Üretim ve Verim Durumu

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Yağlı Tohumlar							
Karadenizbirlik Bölgesinde Ayçiçeği Ekim Alanları (dekar)							
Samsun	14020	12930	14350	9540	9460	9495	8445
Amasya	15115	15429	16589	8410	6835	5965	5505
Çorum	15192	13360	12320	10650	13135	14585	10833
Tokat	3975	4880	2830	1935	1503	1540	672
Yozgat	17250	15000	12200	13750	10958	9330	2486
Kırıkkale	6465	6570	6725	650	750	1084	422
Kırşehir	1640	5400	4370	2171	2278	4493	3805
Diyarbakır	6019	1830	7595	7780	7665	7915	6190
Muş	2200	4100	2800	2500	1000	1900	2513
Toplam Bölge	81866	79299	79779	57386	53584	56307	41071
Türkiye	586000	585000	575000	560000	586000	595000	542000
%	13,97	13,56	13,87	10,25	9,14	9,46	7,58
Karadenizbirlik Bölgesinde Ayçiçeği Üretimi (Ton)							
Samsun	18415	21147	33565	19645	20363	16495	16232
Amasya	21690	26529	26966	17165	14712	12582	11887
Çorum	14265	22641	17118	16412	20818	20514	15537
Tokat	6640	9200	4819	3472	3126	3054	1627
Yozgat	16234	14450	13075	14894	11466	9447	2708
Kırıkkale	5005	5460	5777	585	600	976	347
Kırşehir	1338	7032	4539	2757	2947	4659	4826
Diyarbakır	6061	1027	7668	7868	7153	6208	4030
Muş	2340	4110	2660	2500	1000	2125	1878
Toplam Bölge	91988	111596	116187	85298	82185	76060	61072
Türkiye	740000	900000	780000	900000	860000	950000	800000
%	12,43	12,40	14,90	9,48	9,56	8,01	7,63
Karadenizbirlik Bölgesinde Ayçiçeği Verim Durumu (Kg/da)							
Samsun	131	164	234	206	215	174	188
Amasya	144	172	163	204	215	211	216
Çorum	94	169	139	154	158	141	162
Tokat	167	197	170	179	208	198	242
Yozgat	94	96	107	108	105	101	109
Kırıkkale	77	83	86	90	80	90	82
Kırşehir	82	130	104	127	129	104	127
Diyarbakır	101	56	101	101	93	78	65
Muş	106	100	95	100	100	112	75
Türkiye	126	154	136	161	147	160	148

Kaynak: Anonim, 2002n; DİE, Tarım İstatistikleri Özeti (1981-2000), Yayın No:2527, Ankara.

Ekim alanlarına paralel olarak Karadenizbirlik bölgesindeki ayçiçeği üretiminde azalma göstermiştir. 1994 yılında 91 988 ton olan bölge ayçiçeği üretimi % 33,61 azalmıştır. 1994 yılında bölgenin Türkiye ayçiçeği üretimindeki payı % 12,43, 2000 yılında ise bu pay %7,63'tür.

Türkiye'nin ayçiçeği üretimine önemli oranda katkıda bulunacak 9 ilin yer aldığı bu potansiyel bölgede fiyat politikaları ayçiçeğini teşvik edici düzeyde uygulanırsa ayçiçeği tarımının yangınlaşacağı söylenebilir.

Ayçiçeğinin dış ticareti incelendiğinde üretimin tamamına yakın kısmı yurt içinde tüketilmekte bazı yıllarda hiç ayçiçeği tohumu ihracatı yapılmazken, bazı yıllarda yapılan ihracatta oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır. Türkiye'nin yağlı tohum üretiminin bitkisel yağ ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmamasından dolayı bu açığın ithalatla karşılanması yoluna gidilmektedir. Türkiye'nin ayçiçeği tohumu ithalatı Çizelge 5.3.11'de verilmiştir.

Çizelge 5.3.11. Türkiye'de Ayçiçeği Tohumu İthalatı (ton)

Yıllar	İthalat	Üretim
1995	507 000	900 000
1996	541 000	780 000
1997	612 000	900 000
1998	549 000	860 000
1999	484 000	950 000
2000	460 000	800 000
2001	480 000	668 000

Kaynak: Anonim , Çeşitli Yıllar, TEAE
Yağlı Tohumlar ve Bitkisel
Yağlar Durum ve Tahmin, Ankara.

Çizelge 5.3.11'den de izlenebileceği gibi Türkiye'nin toplam ayçiçeği tohumu üretiminin yarısı kadar da ithalat yapmaktadır. İthalatta görülen bir miktarlık azalmanın son yıllarda margarin, yem, boya ve sabun sektöründe ayçiçeğine olan talebin azalmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye ayçiçeği ithalatının yarısından fazlasını Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dan gerçekleştirmektedir. Uruguay, İspanya, Fransa, Moldova ithalat yapılan diğer ülkelerdir (Anonim, 1999b).

5.3.5.3 Türkiye'de Yağlı Tohumlarda Uygulanan Politikalar

Türkiye'de tarımdaki destekleme politikaları ilk olarak 1932 yılında ekonomik kriz yıllarında gündeme gelmiştir. Türkiye'de tarım ürünleri fiyatları üretiminin devamını tehlikeye sokacak şekilde düşmüştür. 1932 yılında buğdayla başlayan tarımsal ürün desteği yelpazesi sürekli genişlemiş ve birçok ürün tarımsal fiyat desteğine tabi olmuştur.

Planlı dönemin başlangıcında 11 ürün destekleme kapsamına alınmışken 70'li yılların sonunda desteklenen ürün sayısı 30'a ulaşmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri kararlarından sonra ürün sayısında azalma meydana gelmiş 1990 yılında 10'a düşmüştür. 1991 yılında (seçim yılı) desteklenen ürün sayısı 23'e yükselmiş 1992-1993 yıllarında ise 24-25 ürün destekleme kapsamına alınmıştır (**Kızılaslan ve Gürler, 1998, Anonim, 1995**).

Bu kapsam ve süreç içinde yağlı tohumların durumuna göz atıldığında; gerek tüm yağlı tohumlar arasında bitkisel yağ sanayinin en önemli hammadde kaynağını oluşturan ayçiçeği gerekse, diğer yağlı tohumlu bitkiler için bu önemli ürünlere yönelik bir üretim politikası bulunmamaktadır. Yağlı tohumlar ve ayçiçeği ilk defa 1969 yılında üreticinin korunması, yemeklik bitkisel yağ fiyatlarında istikrar sağlanması, ülkenin bitkisel yağ açığının kapatılabilmesi için yağlı tohumlar destekleme kapsamına alınmıştır (**Aksoy ve Ark. 1996**).

1969'dan 1994 yılına kadar birliklerce düzenli olarak devlet destekleme alımlarına tabi olan ürünler kütlü pamuk, fındık, ayçiçeği, soya fasulyesi, çekirdeksiz kuru üzüm ve kuru incirdir. Yağlık ayçiçeği alımları için T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Karadenizbirlik) ve Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Trakyabirlik) görevlendirilmiştir. Birlikler tarafından gerçekleştirilen devlet destekleme alımlarının Türkiye rekoltelerine oranları incelendiğinde ortalama olarak kütlü pamuğun % 26'sı, çekirdeksiz kuru üzümün % 33'üne , kuru incirin % 22'sini, kabuklu fındığın % 42'si, soya fasulyesinin % 41'i ve ayçiçeğinin % 38'ini birlikler tarafından mübayaa edilmektedir. Bazı yıllarda bu oranların daha yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. Örneğin fındık üretiminde % 80'i çekirdeksiz kuru üzüm üretiminin % 92'si, ayçiçeği üretiminin % 58'inin birliklerce alındığı dönemler söz konusudur (**Anonim, 1992**).

1990'lı yılların başından itibaren mevcut destekleme sisteminin etkin ve verimli olabilmesi, kaynak israfının önlenmesi ve üreticilere doğrudan destek sağlanabilmesi için bazı uygulamalar başlatılmıştır. Bu amaçla 1993 tarih ve 21686 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren, 4725 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile TSK Birliklerince çalışma konularına giren tarımsal ürünlerin gerek bu kuruluşlara gerekse diğer alıcılara satışında ürünlere göre hedef ve müdahale fiyatlarının saptanmasına ve bunda Yüksek Planlama Kurulunun yetkili olması kararlaştırılmıştır.

Buradaki hedef fiyat üretimin yönlendirilmesi, üreticinin korunması ve tarımsal üretimin yönlendirilmesi amacıyla üretim maliyetlerini de göz önüne alarak saptanan fiyattır. Müdahale fiyatı ise dünya fiyatı ile ürün özelliklerine bağlı olarak ithal ve ihraç maliyetlerine göre saptanan fiyat olarak ifade edilmektedir. Kararnameye göre saptanan hedef fiyat ile müdahale fiyat arasındaki farkın T.C. Ziraat Bankası aracılığıyla Destekleme Primi olarak doğrudan üreticilere ödenmesi öngörülmüştür. 1993 yılında pamuk, 1994 yılında hububat alımlarında üretici destekleme primi uygulamasına gidilmiştir. Bu uygulamaya göre ürünler için bir destekleme temel fiyatı ilan edilmiş ve bu fiyata bir de üretici destekleme eklenmiştir. Dolayısıyla destekleme alım fiyatı, temel fiyata prim miktarının toplamından oluşmuştur **(Anonim, 1994a)**.

5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Kararlarını takip eden dönemde ise tarımsal ürünlerin destekleme sisteminde, bütçeden aldıkları payın yüksek olduğu ileri sürülerek, köklü değişiklikler yapılmış ve TSK'nın aldıkları ürünler destekleme kapsam dışında bırakılmıştır. TSK'nın aldığı ürünlerin destekleme kapsamında çıkarılmasıyla birlikte, gerek üreticilerin gerekse kooperatiflerin karşılaştıkları sorunların telafi edilmesi amacıyla yönelik olarak TSK'nın hazineye olan borçları silinmiş, kooperatiflerin üreticilerden aldığı ürünlerin bedellerinin zamanında ve peşin ödenmesinde kullanılmak üzere düşük faizli kredi ile desteklenebilmesi için T.C. Ziraat Bankası kararıyla Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan kaynak aktarılması sistemine geçilmiştir **(Anonim, 1996)**. 1994 Yılından itibaren kooperatifler destekleme kapsamı dışında bırakılmasıyla destekleme alımı yapılmamışsa da fiyat en büyük ayçiçeği alıcısı kurum olan Trakyabirlik tarafından açıklanmıştır. birlikler kendi nam ve hesaplarına ürün mübaya etmişlerdir. Açıklanan bu fiyatlarda da, dünya fiyatları ve birliklerin maliyetlerinin gözetilmediği ve daha çok siyasi amaçlı olarak belirlendiği, dolayısıyla piyasa fiyatları ile birlik alım fiyatları arasında önemli farklılıklar oluştuğu, Birliklerin aldığı ürünlerin bedelini zamanında ödememesi nedeniyle esasen böyle bir farkın oluşmasının doğal olduğu belirtilmektedir.

İlk defa 1999 yılında dünya ayçiçeği fiyatları baz alınarak açıklanmış ve ayrıca ilave olarak 5 cent/kg destekleme primi verilmiştir **(Anonim, 2001 b)**. Bu uygulama 2000 ve 2001 yıllarında da devam etmiştir. 2000 yılı ürünü yağlık ayçiçeği, soya fasulyesi ve kanola üreticilerinin desteklenmesine ilişkin karar 5 Aralık 2000 tarih ve 24251 sayılı Resmi

Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş, prim tutarı kg başına 6 cent olarak belirlenmiştir (Anonim, 2002o). Ayrıca 2001 yılı ürünü için kütlü pamuk, yağlık ayçiçeği, soya fasulyesi, kanola ve zeytinyağı üreticilerine destekleme primi ödenmesine dair karar yürürlüğe konmuştur (Anonim, 2002ö) . 2002 yılında yapılacak prim ödemeleri içinde çalışmaların devam ettiği belirtilmektedir.

Prim sisteminin üretimi teşvik ettiği, desteklemenin doğrudan üreticiye yapılmasıyla üreticilerin gelirini yükselttiği, sanayicinin dünya fiyatlarından hammadde elde etmesini sağladığı için bundan sonra da devam edeceği belirtilmektedir (Anonim, 2002p).

Türkiye'de fiyatlara müdahale genellikle devletin bazı ürünlere satın alma garantisini yansıtan belirli bir asgari fiyat olan taban fiyat uygulaması tercih edilmiştir. Fiyat yoluyla desteklemenin bir amacı da ürünler arası fiyat dengesini (parite) korumaktır. Bu yollar üreticiler arasında daha adil ve dengeli bir gelir dağılımını sağlamak ve özellikle ülke gereksinmelerine uygun bir üretim desenini gerçekleştirmek mümkündür. Aynı bölgede yetişen ürünler arasında parite dengeleri kurulduğundan söz edilmekte ise de çoğu yıllar buna uyulmadığı belirtilmektedir. Özellikle araştırma konusunu oluşturan ayçiçeği ile rakip ürünler (buğday, arpa) arasında bu denge kurulamamıştır (Aksoy ve Ark., 1996).

Çizelge 5.3.12'de 1981-2000 yılları arasında yağlık ayçiçeği tohumu ve buğday destekleme alımı cari fiyatları ve fiyat paritesi verilmiştir. Çizelge 5.3.22'den de izlenebileceği gibi ayçiçeği fiyatları cari olarak bir artış trendi göstermektedir. Ancak aslında ayçiçeği destekleme alımı fiyatları bu 20 yıllık süreçte 1984, 1996, 1997 ve 1998 yılları haricinde reel olarak azalmıştır.

Ayçiçeği/buğday taban fiyat paritesinin 2'nin altına düşmesi ayçiçeği ekim alanlarının daralmasına yol açtığı, bu nedenle fiyatlar açıklanırken bu orana dikkat edilmesi, mevcut yağ açığının daha da artırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Anonim, 2001 b).

Ayçiçeği/buğday paritesinde ayçiçeği tohumu lehine olması gereken fiyat farkı azaldıkça, üretiminin kolay ve risksiz olması nedeniyle üreticiler, buğday yetiştirmeyi tercih etmekte ve yağlık ayçiçeği tohumu üretim miktarını ülke ihtiyacını karşılayacak düzeye ulaştırmayı amaçlayan destekleme alım fiyatları amacına ulaşmamaktadır.

1976-1980 yılları arasındaki dönemde buğday/ayçiçeği fiyat paritesinin ayçiçeği lehine seyretmesi (2,5-3,3 arasında) ile 1981-85 yılları arasında ayçiçeği ekim alanlarında artış

olmuştur. 1985'ten sonra hibrit tohumların devreye girmesi verimin yükselmesi ve üretim artışı çiftçi lehine düşünülmüş bu amaçla devlet pariteyi düşürmüştür. Ayrıca ürünün bol olduğu yıllarda parite yine buğday lehine kaymıştır.

Çizelge 5.3.12. Türkiye'de Buğday ve Ayçiçeği Tohumu Destekleme Alımları ve Ayçiçeği-Buğday Paritesi (1980-2000)

Yıllar	Ayçiçeği Fiyatı	Buğday Fiyatı	Ayçiçeği/Buğday Paritesi
1980	30,00	10,25	2,93
1981	40,00	18,75	2,13
1982	50,00	23,00	2,17
1983	61,00	29,00	2,10
1984	110,00	46,00	2,39
1985	135,00	73,00	1,85
1986	170,00	78,00	2,15
1987	215,00	97,00	2,22
1988	370,00	174,00	2,13
1989	668,00	312,00	2,08
1990	850,00	500,00	1,70
1991	1 500,00	770,00	1,95
1992	2 500,00	1 200,00	2,08
1993	4 000,00	1 900,00	2,10
1994	8 500,00	3 600,00	2,64
1995	18 000,00	8 000,00	2,25
1996	35 000,00	18 000,00	1,94
1997	65 000,00	33 000,00	1,97
1998	110 000,00	53 000,00	2,08
1999	130 000,00	80 000,00	1,63
2000	165 000,00	102 000,00	1,63

Kaynak: Anonim, 2002p; TC Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Web Sayfası Verileri (www.tarim.gov.tr).

Türkiye'de ciddi oranda bir yağ açığı bulunurken ve bu açığı kapatmak için milyonlarca döviz ödeyerek ithalat yapılırken düşük fiyat ve paritenin bozulması ekim planlarının azalmasına üretimin düşmesine yol açmaktadır. Bu nedenle fiyatlar açıklanırken bu orana dikkat edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Anonim, 2001 b).

Ayrıca hasat döneminden kısa bir dönem önce ilan edilen destekleme alım fiyatlarıyla, üretim deseninin belirlenen hedef doğrultusunda oluşmasının sağlanamadığı , bu amaca ulaşmak için ürünün fiyatının ekim sezonundan 1 ay önce belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Destekleme veya alım fiyatlarının belirlenmesinde karar organlarının, üretim maliyetlerini de dikkate alması gerekmektedir. İlan edilen taban fiyatların ayçiçeği

maliyetlerini ancak karşıladığı üreticiye pek kar bırakmadığı görülmektedir. Bu da ayçiçeği ekimini olumsuz etkilemektedir. Üretici emeğinin karşılığını alamadığı için rakip ürün olan buğday tarımına kaymakta, bir anlamda ayçiçeği tarımından soğumaktadır (Aksoy ve Ark., 1997).

Ayçiçeği üreticilerinin önemli girdilerinden olan gübre ve hemen her türlü faaliyetin yapılmasını sağlayan motorin fiyatları ile ayçiçeği fiyatlarının bir karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla çizelge 5.3.13 hazırlanmıştır.

Çizelge 5.3.13. Türkiye’de Ayçiçeği Tohumu, Mazot ve Gübre Fiyatları ve Pariteler (1980-2000)

Yıllar	Ayçiçeği Fiyatı (TL/Kg)	Mazot Fiyatı (TL/Kg)	Ayçiçeği/Mazot Paritesi	Amonyum Nitrat(%26) (TL/Kg)	Ayçiçeği/Gübre Paritesi
1980	30,00	26	0,87	7,00	4,41
1981	40,00	42	1,05	8,00	5,33
1982	50,00	56	1,12	12,00	4,18
1983	61,00	72	1,00	12,00	6,00
1984	110,00	105	0,95	19,00	5,79
1985	135,00	165	1,18	32,00	4,38
1986	170,00	202	1,20	44,00	3,82
1987	215,00	208	1,03	52,00	3,89
1988	370,00	417	1,12	113,00	3,27
1989	668,00	821	1,26	172,00	3,78
1990	850,00	1455	1,71	222,00	3,83
1991	1 500,00	2168	1,45	600,00	2,50
1992	2 500,00	3673	1,47	605,00	4,13
1993	4 000,00	5020	1,26	1280,00	3,13
1994	8 500,00	10115	1,19	4770,00	1,78
1995	18 000,00	18817	1,05	5740,00	3,14
1996	35 000,00	41360	1,18	7625,00	4,59
1997	65 000,00	79067	1,22	12000,00	5,42
1998	110 000,00	119450	1,07	23500,00	4,68
1999	130 000,00	257281	1,98	30000,00	4,33
2000	165 000,00	441500	2,68	60000,00	2,75

Kaynak: Anonim, 2002p ; TC Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı İnternet Sayfası Verileri (www.tarim.gov.tr).

İncelenen zaman diliminde ekonomik kriz dönemlerinden tüm sektörler gibi tarım sektörü de etkilenmiş, gübre fiyatlarında artışlar olmuş, pariteler düşmüştür. Mazot içinde aynı şeyler söz konusudur. Ayçiçeği üreticilerinin kullandığı zorunlu girdilerin fiyatlarının artışı ayçiçeği tarımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Ayçiçeğine yönelik krediler, tohumluk ve dış ticaret ilgili politikalar incelendiğinde ise ayçiçeği tarımında kullanılmak üzere üreticilere açılan özel bir tarımsal kredi bulunmadığı

görülmektedir. Ayçiçeği üreticilerine sağlanan kredilerin genel kredilerle değerlendirildiği belirtilmektedir. Sadece bazı yıllarda Trakya Birlik üye çiftçilere piyasa kredi faizine yakın maliyetli “çapalama kredisi” adı altında bir kredi açmaktadır. Genelde sermaye birikimi az olan ve çapalama zamanında nakit ihtiyacı olan üreticiler bu krediyi kullanmaktadır.

Tohumlukla ilgili ise devlet 1960'lı yılların ikinci yarısında görülmeye başlayan ve çiftçiyi ayçiçeği tarımından soğutan orabaş parazitine karşı Rusya'dan Vnimik-8931 çeşidi olan tohumluğu ithal etmiştir. Ancak 1980'li yılların ikinci yarısında farklı ırklar oluşturan orabaşa karşı soya ve kolzanın tarımı denenmiş ama kalıcı olmamıştır. Böyle olunca 1983 yılında yurtdışında özellikle Romanya ve ABD gibi ayçiçeği tarımında ileri gitmiş ülkelerden hastalıklara dayanıklı verimi yüksek olan hibrit ayçiçeği tohumluklarının ithal edilmesi yoluna gidilmiştir. 1985 yılında bir Hollanda firması olan Ünilever ile Amerikan İnterstale firması ortaklaşa Güneş tohumculuk adı verilen bir tohum şirketi kurmuşlardır. Daha sonra Pioneer ve Sandoz tohum firmaları da Türkiye'de yatırımlarda bulunarak tohumluk ithaline başlamışlardır. 1987 yılından sonra bu firmalar Türkiye'de hibrit tohumluk üretimine başlamışlardır. Bunun sonucunda hibrit ayçiçeğini teşvik politikaları etkisini göstermiş ve hibrit tohumluk kullanımı % 100'lere ulaşmıştır. Ayçiçeği hibrit tohumluğu devlet tarafından desteklenmekte olup tohumluk üreticisi şirketler fatura karşılığı sattığı miktarlarda kg başına destek almaktadır (Anonim, 2001 b). Halen Sandoz, Güneş, Pioneer, Cargill, May Tohumculuk, Sigma tohumculuk firmalarının Türkiye pazarında pay kapma çabaları sürmektedir (Aksoy ve Ark., 1996).

Ayçiçeğine ilişkin dış ticaret politikaları incelendiğinde; yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar her dönemde ithalatı çeşitli şekillerde korunan hassas ürünler arasında yer almışlardır. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulanmaya konulan ekonomik istikrar paketi ve şeffaf ithalat rejimi ile çeşitli tarım ürünlerinin ithalatı serbest bırakılırken bitkisel yağlar ithalat kotalarıyla korunmaya devam etmiştir. 1984 Yılında yeni dış ticaret rejimi ile birlikte ithalat kotaları kaldırılıp Türkiye'nin GATT'a olan yükümlülükleri ile paralel bitkisel yağ ithalatından ton başına 10 ile 200 dolar arasında değişen fon alımı uygulanmıştır. 1990 Yılında ithalata bağlı mallar listesi yürürlükten kaldırılarak dış ticaret rejiminin daha da serbestleşmesine rağmen ayçiçeği tohumu ve ham ayçiçeği yağı ithalatı için özel izin uygulaması getirilmiştir. Hatta bazı yıllarda yağ ithalatçılarında Trakyabirlik'ten eşdeğer düzeyde ayçiçeği tohumu veya ham

yağ almak mecburiyeti getirilmiştir. 1 Ocak 1996 da Gümrük Birliği ile birlikte yeni bir ithalat rejimi ve yönetmeliği paketi yürürlüğe konulmuş, yağlı tohumlar için %3, bitkisel yağlar için % 12 gümrük vergisi uygulaması başlamıştır. 21 Eylül 1996 ya kadar bitkisel yağlar için % 12 olarak uygulanan gümrük vergileri daha sonraki yıllarda yükseltilmiş ve bu oranlar 1999 yılında ayçiçeği tohumu için %28,5 , ayçiçeği ham yağında %38'e yükseltilmiştir. Bu uygulamadaki temel amaç 35 000 TL/Kg' lık alım fiyatını korumak olmuştur. Böylelikle ayçiçeği üreticilerini düşük fiyatlı ithal ürüne karşı daha yüksek bir yurtiçi fiyatla korumak hedeflenmiştir. Ancak bu uygulamaya Karadeniz ülkeleri ihracatçılarının fiyatları düşürerek karşılık vermeleri ile yıl sonuna kadar bu uygulamadan beklenen sonuç elde edilememiştir. Bu ülkelerin ürünlerinin tamamen satılmasından sonra yurt içi fiyatlar bir ay içinde % 50'ye varan oranda artmış ve Trakyabirlik fiyatlarına yaklaşmıştır. Rusya ve Ukrayna'nın düşük fiyatla ihracatının gelecekte de ayçiçeği üretimine ciddi bir rakip olacağı belirtilmektedir (Koç ve Ark., 1999). Ham yağ ithalatında da üretim durumuna göre üretimin nispeten yeterli olduğu yıllarda Trakyabirlik ve Karadenizbirlik'den belirli oranlarda ayçiçek yağı alım şartı getirilerek karşılanmakta, üretim yeterli olduğu yıllarda birliklerden alım şartı aranmadığından aynen karşılanmaktadır.

2001 Yılı'nın kurak geçmesi sebebiyle üretim ve verimliliğin düşmesi, ham yağ üreticilerinin fiyat artışı beklentisi ile ellerindeki ham yağı pazara arz etmemeleri, birliklerin ellerinde yeterli ham yağ bulunmaması, stok ayarlaması için satış yapmamaları veya yüksek fiyatlı satış yapmaları, Karadeniz ülkelerindeki geç hasattan dolayı ithal ham yağ tesliminin gecikmesi, ayçiçeği dışındaki yağlara düşük vergi uygulanması gibi nedenlerle 2001 yılında ayçiçek yağı fiyatları hızla artmıştır.

Ham yağ fiyatları ağustos başında 448 \$/ton iken eylül ayında % 38,4 oranında artarak 620 \$/ton 'a yükselmiştir. Bu artış kasım ayına kadar sürerek 900 \$/ton 'u bulmuştur. Bunda sanayici ve tüketici büyük oranda zarar görmüştür.

Bununla birlikte hükümet ithalattan alınan gümrük vergisi oranlarını yeniden düzenlemiştir. Bununla ayçiçeği tohumuna uygulanan gümrük vergisi sıfıra, ham ayçiçek yağı için uygulanan gümrük vergisi ise %12'ye indirilmiştir. Bu durum fiyatları yapay olarak artıran ve haksız kazanç sağlayan ham yağ stokçularının faaliyetini sona erdirmiştir (Güneş, 2001).

5.3.6. Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayinin ve Ayçiçek Yağı Sanayinin Mevcut Durumu

Bitkisel yağ sanayi bünyesinde yağ bulunduran yağlı tohumlar ve bazı bitkilerin danelerinden yağ ve yan ürünler elde edilen bir sanayi koludur. DPT’nin uluslararası standart endüstri sınıflandırmasına (ISIC) göre yaptığı sınıflandırmada bitkisel yağ ve mamulleri sanayi kapsamına ayçiçeği, pamuk, soya, fıstık, susam, keten, kenevir, kolza, mısır, zeytin gibi yağ bitkilerinden elde edilen ham ve rafine kolza yağlar, margarin ile yağlı tohum küspeleri dahil edilmektedir.

Türkiye’de diğer gıda sanayi sektörleri gibi bitkisel yağ sanayinin de başlangıcı Cumhuriyet ve öncesi imalathanelere dayanmaktadır. Planlı dönemin başlangıcı 1963 yılından itibaren sektörde gelişmeler olmuştur. Ancak planlı dönem boyunca bitkisel yağ sanayi üretiminde hammadde potansiyeline, yüksek kapasiteye rağmen dalgalanmalar olduğu, bazı yıllar önemli yağ açıklarının yaşandığı sorunlu bir sanayi olmuştur (Gülse, 1996).

5.3.6.1. Türkiye Bitkisel Yağ ve Ayçiçek Yağı Sanayinde Sanayi İşyeri Sayısı

Türkiye’de çeşitli teknolojik yöntemlerle çalışan ve değişik ölçeklerde üretim yapan pek çok yağ işletmesi mevcuttur. Bunların bazıları sadece yağ, bazıları sadece tohum işleyerek çalışırken bazı işletmeler hem yağlı tohum hem de yağ işlemektedirler ve bu 3. grup işletmelerin daha yaygın olduğu belirtilmektedir .

Bitkisel yağ sanayi içinde mülkiyeti özel sektöre ait işletmeler çoğunlukta iken Trakyabirlik, Marmarabirlik, Tariş, Karadenizbirlik, Güneydoğubirlik, Çukobirlik gibi kooperatif işletmeler de bulunmaktadır.

Bu işletmelerin % 44’ü Trakya, % 19’u Marmara, % 20’si Ege bölgesinde % 12’si Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde, % 5’i İç Anadolu ve Orta Karadeniz bölgesinde bulunmaktadır (Anonim, 1994b).

DİE’nin son verilerine göre devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran iş yerlerine göre bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin sayısı toplam 128’dir.

Yine DİE’nin verilerine göre Türkiye’de yıllara göre ayçiçek yağı üreten işyerleri sayısı çizelge 5.3.14’te verilmiştir.

Çizelge 5.3.14. Türkiye’de Ayçiçek Yağı Üreten İş Yeri Sayısı

Yıllar	Ham Yağ Üreten İşyeri Sayısı			Rafine yağ üreten İşyeri Sayısı			Toplam İşyeri Sayısı (Ham Yağ + Rafine Yağ)		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
1990	----	16	16	1	39	40	1	55	56
1991	----	17	17	1	45	46	1	62	63
1992	----	17	17	1	37	38	1	54	55
1993	----	17	17	1	38	39	1	55	56
1994	----	15	15	----	42	42	----	57	57
1995	----	18	18	2	39	41	2	57	59
1996	----	18	18	1	39	40	1	57	58
1997	----	17	17	1	38	39	1	55	56

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran iş yerlerine göre

Kaynak: Anonim 1997b, DİE, Seçilmiş İmalat Sanayi Yıllık Üretim ve Satış Bilgileri, Ankara.

Çizelge 5.3.14 incelendiğinde 1997 yılı itibariyle ayçiçek yağı sektöründe 56 işletme faaliyet göstermekte, bu Türkiye’deki toplam 128 adet bitkisel yağ işletmesinin % 43,75’ini oluşturmaktadır. 2000 yılı sonunda yaşanan ekonomik krizle birlikte bazı firmaların kapandığı bazılarının üretimlerine ara verdiği belirtilmektedir.

DİE verilerine göre işyerleri sayısı böyle iken T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü verilerine göre 1998 yılı itibariyle işyeri sayısı, kurulu kapasite ve kapasite kullanım oranı çizelge 5.3.25’te verilmiştir.

T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinde herhangi bir kritere göre işletme büyüklük sınırlamasına gidilmediği ve faaliyet gösteren tüm işletmeler verildiği, DİE ‘nin verilerinde ise 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerleri ve daha büyük işletmeler alındığı için iki kaynak arasında işyeri sayısı açısından farklılık gözlenmektedir. Bu sektörde teknolojik durumu iyi fabrikalar yanında primitif işletmelerin çoğunlukta olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı her iki kaynağın verilerinden de yararlanarak mevcut durum ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çizelge 5.3.15’e göre bitkisel yağ sanayinde 4 milyona yakın bir kapasite söz konusudur. İşletmelerin ortalama kapasite kullanım oranı % 56,3 iken, rafine ayçiçek yağındaki yüksek kapasite kullanımını kapasite kullanım oranını artırmaktadır.

Çizelge 5.3.15. Türkiye Bitkisel Yağ Sanayinde İşyeri Sayısı ve Kapasite Kullanımı (1998)

Ürünler	İşyeri Sayısı	Kurulu Kapasite (ton/yıl)	Kapasite Kullanım Oranı (%)
H.Fındık Yağı	----	-----	-----
H.Ayçiçeği Yağı	1747	746 198	12.0
H.Pamuk Yağı	29	614 174	9.3
H. Soya Yağı	4	82 300	11.8
H. Zeytin Yağı	213	101 931	30.6
H. Mısırozü Yağı	5	24 156	11.8
R. Ayçiçeği Yağı	86	351 911	331.1
R. Pamuk Yağı	11	105 186	33.7
R. Yağı Fındık	2	50 000	25.0
R. Soya Yağı	2	22 000	19.4
R. Zeytin Yağı	67	568 961	5.2
R. Mısırozü Yağı	12	141 000	45.2
Prina Yağı	2	3 500	78.9
Tahin	118	29 716	39.3
Susam	5	5 400	60.9
Margarin	12	1 010 064	64.8
Haşhaş	----	-----	-----
TOPLAM	2315	3 856 497	56.3

Kaynak: Anonim, 2001c; TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü Gıda Sanayi Envanteri Kayıtları, Ankara

5.3.6.2. Türkiye’de Bitkisel Yağ ve Ayçiçek Yağı Arz ve Kullanımı

Türkiye’nin yağ kullanım düzeyi dikkate alındığında bitkisel yağ üretiminin bu talebi karşılamaya yetmediği ve yıllardır devam eden bir yağ açığının olduğu görülmektedir. Bu açığın kapatılması için başta ayçiçeği, soya ve palm yağları olmak üzere çeşitli yağların ithalatı yapılmakta ve yurt dışına önemli bir döviz akışına neden olmaktadır.

Çizelge 5.3.16’da Türkiye’nin toplam bitkisel yağ arzı ve kullanım durumu verilmiştir. Buna göre Türkiye’nin rafine yağ arzının yaklaşık % 50’si sıvı yağ, % 30’u margarin, % 10’u yem, boya, sabun sanayinde kullanılmaktadır. Toplam bitkisel yağ kullanımı içinde ihracatın payı ise % 10 civarındadır.

Çizelge 5.3.16. Türkiye Genel Bitkisel Yağ Arzı ve Kullanımı (000 Ton)

	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01 *	2001/02 **
ARZ							
Rafine Yağ Üretimi	1351	1537	1312	1570	1419	1467	1337
1 Eylül Stokları	230	212	231	139	237	197	236
Toplam Arz	1581	1749	1604	1709	1656	1664	1541
KULLANIM							
Yem,Boya,Sabun	140	163	150	117	133	132	101
Margarin	370	406	415	457	507	444	424
Sıvı Yağ	560	597	607	748	742	740	741
İhracat	300	352	293	149	77	123	99
Toplam Kullanım	1370	1518	1465	1472	1459	1479	1381
31 Ağustos Stokları	211	231	139	238	197	185	119

Kaynak: Anonim , Çeşitli Yıllar, TEAE Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin, Ankara.

1999-2000 döneminde, üretimi yapılan bitkisel yağlar itibariyle bitkisel yağ arzı ise çizelge 5.3.17’de verilmiştir. Çizelge 5.3.17’de bitkisel yağ kullanım ve arzındaki oranlar incelendiğinde Türkiye’nin toplam bitkisel ham yağ arzında % 44,55 ile en önemli pay ayçiçeğine aittir. Ayçiçeğini % 17,23’lük payı ile pamuk izlemektedir. Rafine yağ kullanımında da yine en önemli payı ayçiçeği almaktadır.

Çizelge 5.3.17. Türkiye’nin Yağlı Tohumlu Bitkiler İtibariyle Bitkisel Yağ Arzı ve Kullanımı (1999/2000) (000 Ton)

	Ayçiçeği Yağı	Pamuk Yağı	Soya Yağı	Mısırözü Yağı	Palm Yağı	Palm Çek Yağı	Zeytin Yağı	Diğer Sıvı Yağlar	Toplam
Ham Yağ									
Üretim	496	166	8	4	----	----	----	----	674
İthalat	109	22	226	88	191	48	----	----	684
Ham Yağ	605	188	234	92	191	48	----	----	1358
Rafine Yağ									
Üretim	575	184	227	86	187	47	54	59	1419
İthalat	----	4,5	----	----	----	----	----	----	----
1 Eylül Stokları	73	17	17	6,5	7	8	116	5	237
Toplam Arz	648	188,5	244	92,5	194	55	170	64	1656
Kullanım									
Yem,Boya,Sabun	----	42	74	----	4	----	----	13	133
Margarin	11	101	148	----	184	49	----	14	507
Sıvı Yağ	532	32	12	80	----	----	60	26	742
İhracat	44	4	2	10	----	----	16	1	77
Toplam Kullanım	587	179	236	90	188	49	76	54	1459
31 Ağustos Stokları	60	9,5	8	2,5	6	6	94	11	197

Kaynak: Anonim , Çeşitli Yıllar, TEAE Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır, Ankara.

Türkiye 1358 bin ton olan toplam ham yağ kullanımının % 50,37 sini ithal etmiştir. Buna toplam yağlı tohumlar ithalatı da eklendiğinde sektörün durumunu oldukça iyi açıklamaktadır. Türkiye en çok palm ve soya yağlarını ithal etmekte ve bu yağlar ağırlıklı olarak yem, boya, sabun ve margarin sanayilerinde kullanılmaktadır. Ayçiçeği ham yağının % 82,10'u sıvı yağ sanayinde kullanılmaktadır. Türkiye'de toplam sıvı yağ kullanımının % 71,70'ini ayçiçeği karşılamaktadır. Ayçiçeğinin ardından tercihler mısırözü ve zeytinyağı şeklindedir

5.3.6.3 Türkiye'de Bitkisel Yağ Tüketimi

Tüketici tercihleri giderek doymamış yağlara yönelmekte ve bilindiği gibi doymamış yağlara da bütün sıvı yağlarda bol miktarda bulunmaktadır.

Türkiye'nin yağ çeşitleri itibariyle, kişi başına bitkisel yağ tüketimi çizelge 5.3.28'de verilmiştir. Çizelge 5.3.28'e göre 1999-2000 dönemi itibariyle Türkiye'de kişi başına yıllık bitkisel yağ tüketimi 18,75 kg'dır. Bunun 12,47 kg'ını yani % 66,51'ini sıvı yağlar oluşturmaktadır. Sıvı yağlar tüketiminde en önemli pay ayçiçeğininidir. Ayçiçeği yağlı tohumlu bitkilerin yağları içinde % 79,93 tüketim payına sahipken tüm sıvı yağlar içinde payı % 72,49'dur.

Çizelge 5.3.18. Türkiye'nin Bitkisel Yağ Tüketimi (Kg/Kişi/Yıl)

	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01*	2001/02**
Ayçiçeği Yağı	7,34	7,59	7,38	7,24	9,04	8,70	8,01
Soya Yağı	0,07	0,05	0,04	0,04	0,19	0,37	0,30
Pamuk Yağı	0,29	0,31	0,27	0,24	0,48	0,37	0,36
Mısırözü Yağı	0,48	0,65	0,75	0,78	1,22	1,25	1,17
Kolza Yağı	----	----	0,05	0,10	0,38	0,61	0,51
Zeytin Yağı	1,04	1,05	1,20	1,26	1,16	1,11	1,17
TOPLAM SIVI YAĞ	9,21	9,67	9,69	9,66	12,47	12,41	11,52
Kahvaltılık Margarin	3,10	3,24	2,95	2,83	2,73	2,49	2,37
Yemlik Margarin	1,39	1,34	1,21	1,02	1,05	0,97	0,91
Endüstriyel Margarin	2,18	2,59	3,03	2,87	2,50	2,36	2,17
TOPLAM MARGARİN	6,67	7,18	7,19	6,72	6,28	5,82	5,45
TOPLAM BİTKİSEL MARGARİN	15,89	16,85	16,88	16,38	18,75	18,23	16,97

* Tahmin

** Öngörü

Kaynak: Anonim , Çeşitli Yıllar, TEAE Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin, Ankara.

5.3.6.4. Türkiye Bitkisel Yağ Sektörünün Üretim ve Ticareti İle Türkiye Gıda Sanayi İçindeki Konumu

Türkiye'nin bitkisel yağ sanayi sektörünün bitkisel yağ arz ve kullanımına ilişkin bu bilgilerden sonra sektörü bir bütün olarak değerlendirmek ve sektörün gıda sanayi sektörü içindeki konumunu belirleyebilmek amacıyla incelenmesi doğru bulunmuştur.

Çalışmanın verileri ve yorumlarında tutarlılık sağlayabilmek amacıyla aynı konu başlıkları altında aynı kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu konu geniş zaman aralığı ve sektörel kapsamı açısından Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) verilerine dayalı olarak değerlendirilmiştir.

Bitkisel yağ ve mamülleri sanayi üretim ve iç talebinin 20 yıllık değişim seyri çizelge 5.3.19'da verilmiştir.

Çizelge 5.3.19. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamülleri Sanayi Üretim ve İç Talebi (1980-2000)

1981=100 Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	85 802	100,00	78 302	100,00
1982	83 524	97,35	81 345	103,89
1983	121 689	141,83	101 173	129,21
1984	106 313	123,91	103 233	131,84
1985	118 681	138,32	114 693	146,48
1986	126 081	146,94	117 609	150,20
1987	151 008	176,00	125 884	160,77
1988	156 223	182,08	141 221	180,35
1989	167 532	195,25	144 311	184,30
1990	178 135	207,61	149 802	191,31
1991	190 154	221,62	159 714	203,97
1992	198 328	231,15	173 995	222,21
1993	197 973	230,73	211 424	270,01
1994	226 956	264,51	251 323	320,97
1995	199 637	232,67	199 554	254,85
1996	180 333	210,17	199 271	254,49
1997	231 986	270,37	214 428	273,85
1998	211 055	245,98	225 249	287,67
1999	241 119	281,02	231 415	295,54
2000	215 731	251,43	239 161	305,43

Kaynak: Anonim, Çeşitli Yıllar ; DPT Yıllık Programlar (1983-2002), Ankara.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi üretim değeri yıldan yıla ufak dalgalanmalarla birlikte 1981 yılından 2000 yılına kadar reel fiyatlarla % 151,43 artarak 2000 yılında 215 731 milyon TL'lik bir üretim değeri gerçekleştirmiştir. İç talepte yine aynı şekilde 20 yıllık süreçte % 205,43 artarak 2000 yılında 239 161 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda iç talep değerinin üretim değerini aştığı gözlenmektedir.

Çizelge 5.3.20. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Sektörel Dağılımı (2000)

1998 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL

Yıllar	ÜRETİM			İÇ TALEP		
	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%
Zeytinyağı	54	25 920	4,53	95	45 600	7,26
Prina	108	3 229	0,56	320	9 568	1,52
Prina Yağı	11	1 071	0,19	22	2 182	0,35
Bitkisel Ham Yağlar	851	136 160	23,77	1127	180 320	28,70
Sıvı Rafine Yağlar	635	165 074	28,82	460	119 600	19,04
Margarin	556	152 900	26,69	477	131 175	20,88
Yağlı Tohum Küspeleri	1308	85 220	14,88	2140	139 447	22,20
Diğerleri	----	3 210	4,53	----	340	7,26
TOPLAM	----	572 785	100,00	----	628 233	100,00

Kaynak: Anonim, 2002r ; DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi üretim ve iç talebinin alt sektörler itibariyle dağılımı çizelge 5.3.20'de verilmiştir. Çizelgeden de görülebileceği gibi yağlı tohum küspeleri hariç tutulduğunda bitkisel ham yağlar, zeytinyağı ve prinada üretim iç talebi karşılayamamaktadır.

Çizelge 5.3.21. Gıda Sanayi Üretim ve İç Talebinin Sektörel Dağılımı (2000)

1998 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL

	Üretim		İç Talep	
	Değer	%	Değer	%
Et ve Et Mamulleri Sanayi	1 023 042	14,47	1 166 084	16,94
Süt ve Süt Mamulleri Sanayi	906 593	12,82	922 989	13,41
Su Ürünleri Sanayi	67 375	0,95	98 818	1,44
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	431 897	6,11	215 899	3,14
Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi	572 785	8,10	628 233	9,13
Un ve Unlu Mamuller Sanayi	2593 462	36,67	2 545 408	36,99
Şeker ve Şekerli Mamuller Sanayi	870 334	12,31	725 480	10,54
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi	291 971	4,13	265 431	3,86
Yem Sanayi	314 273	4,44	313 396	4,55
TOPLAM GIDA SANAYİ	7 071 732	100,00	6 881 738	100,00

Kaynak: Anonim, 2002r ; DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin gıda sanayi üretim ve iç talebindeki payı çizelge 5.3.21'de verilmiştir. Çizelgeye göre bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin gıda sanayi üretim değerindeki payı % 8,10, iç talep değerindeki payı % 9,13'tür.

Sektörün dış ticaret değerleri ise çizelge 5.3.22'de yer almaktadır. Çizelge 5.3.22'de 1981 yılı reel fiyatlarıyla verilen bitkisel yağ sanayi ithalat ve ihracat değerlerinde üretim ve iç talepte olduğu gibi dalgalanmalarla birlikte sürekli bir artış söz konusudur. Ancak bu artış ihracatta 2000 yılında % 165,25 iken ithalatta % 602,76'dır.

Çizelge 5.3.22. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri
Sanayi İhracat ve İthalatı (1980-2000)

1981=100 Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İhracat		İthalat	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	10 007	100,00	9 128	100,00
1982	4 967	49,64	1 084	11,88
1983	13 429	134,20	17 904	196,14
1984	9 146	91,40	16 622	182,10
1985	9 275	92,69	20 367	223,13
1986	12 846	128,37	19 143	209,72
1987	16 683	166,71	21 716	237,91
1988	15 976	159,65	28 667	314,06
1989	24 924	249,07	39 064	427,96
1990	22 557	225,41	42 302	463,43
1991	29 303	292,83	58 183	637,41
1992	25 290	252,72	55 130	603,97
1993	25 289	252,71	42 595	466,64
1994	31 917	318,95	56 302	616,81
1995	38 363	383,36	60 630	664,22
1996	29 672	296,51	52 633	576,61
1997	39 607	395,79	67 407	738,46
1998	35 685	356,60	55 343	606,30
1999	32 907	328,84	59 431	651,08
2000	26 544	265,25	64 148	702,76

Kaynak: Anonim, Çeşitli Yıllar; DPT Yıllık Programlar (1983-2002), Ankara.

Çizelge 5.3.23'te de görüldüğü gibi toplam ithalat değerinin % 63,89 önemli kısmını bitkisel ham yağlar oluşturmakta, ihracat ise daha çok rafine bitkisel yağ ve margarin olarak yapılmaktadır

Çizelge 5.3.23. Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İhracat ve İthalatının Sektörel Dağılımı(2000)

1998 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL

Yıllar	İHRACAT			İTHALAT		
	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%
Zeytinyağı	14,9	6060	12,42	1,7	756	0,44
Prina Yağı	1,5	224	0,46	----	----	----
Bitkisel Ham Yağlar	3,3	587	1,20	633,0	108 639	63,89
Sıvı Rafine Yağlar	88,3	21 216	43,47	----	----	----
Margarin	73,9	17 680	36,23	0,3	108	0,06
Yağlı Tohum Küspeleri	13,0	622	1,27	845,3	46 160	27,15
Diğerleri	----	2 415	4,95	----	14 371	8,45
TOPLAM	----	48 804	100,00	----	170 034	100,00

Kaynak: Anonim, 2002r ; DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.

Mevcut durumu ile bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin gıda mamulleri sanayi dış ticareti içindeki konumu çizelge 5.3.24³'te verilmiştir.

Çizelge 5.3.24. Gıda Sanayi İhracat ve İthalatının Sektörel Dağılımı (2000)

1998 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL

	İHRACAT		İTHALAT	
	Değer	%	Değer	%
Et ve Et Mamulleri Sanayi	22 010	4,65	153 511	31,51
Süt ve Süt Mamulleri Sanayi	6 042	1,28	14 202	2,91
Su Ürünleri Sanayi	2 818	0,60	1 613	0,33
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	181 907	38,44	7 572	1,55
Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi	48 804	10,31	170 034	34,90
Un ve Unlu Mamuller Sanayi	55 864	11,80	24 032	4,93
Şeker ve Şekerli Mamuller Sanayi	122 316	25,85	61 281	12,58
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi	29 120	6,15	51 574	10,58
Yem Sanayi	4 378	0,93	3 435	0,70
TOPLAM GIDA SANAYİ	473 259	10,00	487 254	100,00

Kaynak: Anonim, 2002r ; DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.

Çizelgeye göre gıda sanayi sektörleri ihracat değeri içinde bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin payı % 10,31'dir, bu oran ile sebze meyve işleme sanayi, şeker ve şekerli mamuller sanayi ile un ve unlu mamuller sanayinden sonra 4. sırada yer almaktadır. Toplam gıda sanayi ithalat değeri içindeki payı ise % 34,90'dır. Bu oran ile gıda sanayi sektörleri içinde en çok ithalat gerçekleştiren sektör konumundadır.

Daha önce de belirtildiği gibi bitkisel yağ üretimindeki açık nedeniyle Türkiye'nin yağlık ayçiçeği tohumu ithalatı neredeyse yıllık üretim rakamına ulaşmıştır. Bunun yanı sıra

Türkiye, verilen çizelgelerden de anlaşılacağı üzere önemli bir yağ ithalatçısıdır. Türkiye rafine yağ ithalatı yapmayıp yalnızca ham yağ ithal etmektedir. Rafine yağ da yalnızca bazı yıllarda ABD'den mısırözü yağı ithal edilmiştir.

Ham yağ ithalatı çoğunlukla soya palm ve ayçiçeği yağı ithalatı şeklinde gerçekleşmektedir. Mısırözü, palm çekirdeği ve pamuk yağı ithalatı daha az orandadır.

Türkiye soya ham yağ ithalatının çoğunluğunu İspanya, Brezilya, Arjantin ve Fransa'dan gerçekleştirmektedir.

Palm yağı ithalatının % 90'a yakını Malezya'dan olmak üzere Malezya ve Endonezya'dan palm çekirdeği, ham yağı ithalatı yine yoğun olarak Malezya'dan olmak üzere, Endonezya ve Singapur'dan yapılmaktadır.

Ayçiçeği ham yağ ithalatı ise Romanya ilk sırayı almak üzere Arjantin ve Ukrayna'dan yapılmaktadır. Fransa ve Bulgaristan bu ülkelere sonra önemli oranda ithalat yapılan diğer ülkelerdir.

Türkiye mısırözü ham yağ ithalatının tamamına yakını ABD'den gerçekleştirmektedir.

Türkiye'nin bitkisel yağ ihracatının ülkelere göre durumuna göz atacak olursak rafine likit yağlardan yapılan sınırlı ihracatın önemli kısmı ayçiçek yağı ihracatı oluşturmaktadır. Ayçiçeği yağı az miktarda çok çeşitli ülkelere satılmakla birlikte önemli alıcıları Suriye, Rusya Federasyonu, İran başta olmak üzere Türkmenistan ve Kazakistan'dır. İhracatta önemli payı olan margarinin en önemli ihracatçıları yine Suriye, İran, Azerbaycan gibi doğu ülkeleri ve Türki Cumhuriyetleridir (**Anonymous, Çeşitli Yıllar**).

5.4. ENTEGRASYON KAVRAMI VE TARIM SANAYİ ENTEGRASYONU

5.4.1. Entegrasyon Kavramı

Ekonomide, bir malın pazara arzı birbirine benzeyen ve birbirini tamamlayan çeşitli faaliyet basamaklarından geçerek mümkün olmaktadır. Modern tarımda yalnızca bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinden oluşmamakta aynı zamanda endüstriyel ve ticari bir özellik de taşımaktadır.

Entegrasyon (bütünleşme) kavramı, nitelikleri birbirinden farklı olmakla beraber birbirlerini tamamlayıcı işleve sahip bulunan ekonomik birimlerin birleşerek bir gövde haline gelmeleridir (Çıkın, ve Karacan, 1994).

Genel olarak entegrasyon yatay ve dikey entegrasyon olarak iki bölüme ayrılmaktadır.

Yatay bütünleşme aynı alanda faaliyet gösteren birimlerin ekonomik ve hukuki olarak birleşmelerini ifade eder. Bu bütünleşmede küçük işletmeler yönetim giderlerinin, alım-satım giderlerinin düşmesiyle önemli kazanımlar sağlamakta, büyük girişimcilerin avantajlarına kavuşabilmektedirler.

Dikey entegrasyon ise, farklı alanlarda faaliyet gösteren çeşitli birimlerin bir araya gelmeleridir. Dikey bütünleşme kavramı ile dikey piyasa kanallarında birbirini izleyen ve birbirleri arasında ekonomik ve teknik anlamda tamamlayıcılık ilişkileri bulunan sektörler arasında, girdi – çıktı ilişkilerinin ileri ve geri bağlantı etkileri ile ortaya çıkarılarak organize edilmesi ifade edilmektedir (Çıkın, ve Karacan, 1994).

Bu süreç içinde sektörlerin birbiri için Pazar ve kaynak yaratmaları söz konusudur. Bu süreç içinde birbirlerini izleyen üretim aşamalarının birbirlerini itme ve çekmeleri, sürüklenme veya beslemeleri gibi etkiler yer almaktadır. Kısaca bütünleşme ile, sektörlerin birbirini izleyen üretim kademelerinde arz ve talep yönünden karşılıklı ihtiyaçlarına yönelmeleri ve birbirleri ile kaynaşmaları ifade edilmek istenmektedir.

Genel olarak bu entegrasyon olgusu içinde tarım-sanayi entegrasyonu incelendiğinde bu entegrasyonun agribusiness (agrindustry), kırsal sanayiler, iç büyüme, devralma, iştirakler, sözleşmeli tarım ve kooperatif gibi kavramlarla birlikte anıldığı ve bu birleşme şekillerinden biri ile tarım sanayi entegrasyonunun sağlandığı görülmektedir.

Agribusiness (Agrindustry), kavramı tarım, sanayi ve ticaret kesimlerinin dikey pazar kanalları çerçevesinde tamamlanmasını ifade eden dikey bir bütünleşme örneğidir (**Olalı ve Duymaz, 1987**).

Kırsal sanayi ise; özünde kır kent arasındaki kültürel ve ekonomik farklılıkların bir dengeye kavuşturulmasını, kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı, göç ve istihdam sorunlarını yerinde çözmeyi amaçlayan bir uygulamadır.

Bir yörede var olan ekonomik, sosyal ve kültürel yapının iyileştirilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla kırsal sayılan ortamlarda kurulan ve kurulacak olan işletmeler kırsal sanayi işletmeleri olarak tanımlanmaktadır (**Anonim, 1994d**).

Sözleşmeli tarım, çiftçi, sanayi ve ticari firmalar arasında sözlü veya yazılı olarak gerçekleştirilen, ürünlerin üretimi ve pazarlamasını düzenleyen ve genellikle başkalarına devredilmeyen anlaşmalara dayalı bir üretim ve pazarlama modeli olarak tanımlanmaktadır (**Özçelik vd., 1999**).

Sözleşmeli üretim herhangi bir ürün değerlendirme kooperatifi ile üretici ortaklar arasında veya birim kooperatiflerle üst örgütler ve diğer işlemler arasında olabildiği gibi, münferit üreticiler ile sanayi ve ticaret kesimleri arasında yapılabilmektedir.

Sözleşmeli üretimde hem tarım hem sanayi kesimlerinde üretim, pazarlama, hammadde garantisi gibi konular önemli ölçüde çözüme kavuşmaktadır. Sanayi hammadde temini, hammaddeyi üreten çiftçi ise malın satışını garanti altına alarak geleceğin belirsizliğinden kurtulabilmektedir.

İç büyüme yoluyla dikey entegrasyon, işletmelerin faaliyet alanlarını üretim ve pazarlama sürecindeki birkaç aşamayı içerecek yeni yatırımlara gitmesidir.

İştirakler yoluyla dikey entegrasyon ise , işletmelerin kendi faaliyet alanı veya faaliyet alanı dışındaki sanayi tesislerine ticari ve mali kuruluşlara sermaye ile katılmasıdır.

Devralmalar yoluyla dikey entegrasyonların ise başka bir piyasa basamağında bulunana başka birimlerin satın alınması ile sağlandığı belirtilmektedir (**Demirci ve Ark., 1994**).

Dikey entegrasyonda üreticiler, doğrudan sanayici veya ticaret işletmeleri ile anlaşarak ürününü pazarlayabilmektedir ya da üreticilerin birleşerek kooperatif kurmaları ve ürünlerini kooperatif tesislerinde işlemeleri, kooperatif olmaksızın bağımsız sanayi işletmelerini

kurmaları veya iştirak etmeleri söz konusu olabilmektedir. Kooperatifler aracılığı ile faaliyet alanında kurulacak olan sanayi tesisleri veya ticari ve mali kuruluşlarla yapılacak iştirakler ile dikey pazarlama kanalında ürün alışverişi ilişkilerinin yanı sıra sermaye transferi de gerçekleştirilebilecektir.

5.4.2. Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatifler

Ekonomilerinde tarım önemli yer tutan ve tarımsal yapılarında küçük işletmeler hakim olan ülkelerde küçük üreticilerin refah seviyelerinin yükseltilebilmesi için üreticilerin ürünlerin işlenmesi, değerlendirilmesi, girdilerin temini, aşamalarında etkili olmaları gerekmektedir. Bunun da tarım sanayi entegrasyonunun sağlanması, tarıma dayalı sanayinin gelişmesi ile olacağı belirtilmektedir. Tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesinde ise tarımsal hammadde üreticilerinin ve aynı zamanda sanayi mamulü üreten grubun katılımıyla oluşturulan veya oluşturulacak olan kooperatiflerin rolü büyüktür. Nitekim sanayi toplumları denilen, gelişmiş batı toplumlarında tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde ve sanayi toplumuna geçiş sürecinin hızlanmasında kooperatiflerin etkisi bilinmektedir.

a- Üretim ekonomisi açısından kooperatifler ve tarım sanayi entegrasyonu

Üreticiler kooperatif işletmenin hem müşterisi hem de ortağı yani sahibi konumundadırlar. Endüstriyel yatırımların kooperatifler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda üreticiler bu endüstriyel yatırımlarında ortağı durumuna gelmekte ve tarım ve sanayi-ticaret işletmeleri arasındaki çıkar çatışması ortadan kalkmaktadır. Üretim için gerekli olan girdileri kaliteli ve ucuza temin etme imkanı olduğundan tarımda ve tarım dışı kesimde etkinliğin ve verimliliğin artmasına katkı sağlanabilmektedir. Ayrıca ürünlerin işleme ve pazarlaması da teminat altına alındığından üretim artışı ve maliyet düşüklüğü de sağlanabileceğinden gelir artışı ve refah seviyesinin yükselmesi de söz konusu olabilecektir (Çıkin,1990).

b- Sermaye birikimi ve sermayenin tabana yayılması açısından kooperatifler ve tarım sanayi entegrasyonu

Tarım sanayi entegrasyonunda tarımsal girdi üreten ve tarım ürünlerini işleyen ve pazarlayan endüstrilerin kooperatifler aracılığı ile kurulması, tarımsal faaliyetlerin ve bunun sonucunda da yaratılan katma değer artırılmasını sağlayacaktır. Ayrıca endüstriyel üretim ve

pazarlama neticesinde yaratılacak katma değeri de dikkate aldığında, kırsal kesimde önemli bir sermaye birikimi sağlanabilecektir. Bu birikim kooperatifler tarafından temin edilip orada toplanacağından, yeni verimli yatırım alanlarına (tarıma ve sanayiye) yönetilmesi daha kolay olacaktır (**Çıkmın 1990**). Yaratılan fazlanın ortaklara dağıtılan kısmı da gelir dağılımı açısından olumlu bir durum yaratacaktır. Ayrıca kooperatif yatırımlarında ortakların da katkısı olduğundan sermayenin tabana yayılması da söz konusu olabilecektir.

c- Gelir dağılımı ve istihdam açısından kooperatifler ve tarım sanayi entegrasyonu

Kooperatifler, kırsal kesimde üreticiler açısından ortaya çıkardıkları katma değer bir kısmının üreticilere gitmesi ve tarım ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi, yeni iş imkanları aracılığıyla gelir artışı yaratarak, kesimler arası gelir dağılımının dengelenmesine ve sosyal adaletin teminine yardımcı olabilecektir. Yeni yatırımlarla kırsal kesimde yarattığı yeni istihdam imkanları ile işsizlik sorununun yerinde çözülmesine, tarımdan sanayiye işgücü transferine yardımcı olabilecektir. Ayrıca kırsal kesimde yaşayanlar için ek gelir imkanı yaratacağından kırdan kente göç olayı yavaşlayabilecektir. Kırsal kesimde endüstriyel yatırımlar sonucu insan ve sermaye kaynaklarının ülke düzeyinde dengeli dağılmasına yardımcı olacaktır.

d- Yerleşim düzeni ve çevre koruma açısından kooperatifler ve tarım sanayi entegrasyonu

Kooperatiflerin tarım sanayi kapsamındaki faaliyetleri yatırımların kentlerde veya belli merkezlerde yoğunlaşmasını da önleyerek kentlerde ortaya çıkabilecek çeşitli sorunları engelleyebilecektir. Ayrıca kırsal yerleşim merkezlerine temel altyapı ve hizmetlerin götürülmesi çabuklaşabilecek, kentsel ve kırsal kesimde sağlıklı bir yerleşim için elverişli ortam yaratılabilecektir. Bu şekilde insan ve sermaye kaynaklarının ülke düzeyinde dengeli dağılımının sağlanmasının yanında ülke savunması açısından da avantajlı bir yapı ortaya konulabilecektir (**Çıkmın, 1990; Rehber ve Ark., 1999**). Ayrıca kırdan kente olan hızlı göç ile şehirlerdeki yapı bozukluğu engellenebilecek, köy görünümlü şehirler yaratılmayacaktır. Doğal kaynakların verimli kullanılma imkanı da yaratılabilecektir. Tarımsal girdi kullanımında çevre kirliliği yaratılmaması konusunda da yardımcı olabilecektir.

5.4.3. Dünyada ve Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayi Alanında Kooperatiflerin Faaliyetleri

Bugün gelişmiş sanayi toplumlarında sanayinin gelişmesinde kooperatiflerin büyük etkisi olmuştur. Kooperatiflerin tarımsal sanayi konularında etkinlik göstermesi, toplumların tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecini de hızlandırmıştır. Dünyada özellikle kırsal kesimde kooperatiflerin sanayi ve ticari yatırımlarının artırılarak az gelişmiş ülkelerin bu yolla sanayileşme ve kalkınma çabaları dikkat çekmektedir.

Kooperatifler, entegrasyon konusunda ileriye doğru bütünleşmek suretiyle kendi ürünlerine talep yaratan ve işleyen sanayi tesisleri kurmaktadır. Ayrıca üretici ortaklarının ihtiyacı olan girdilerin üretimi içinde sanayi tesisleri kurarak geriye doğru bağlantıyı da temin etmektedirler. Özellikle batı ülkelerinde bunun yaygın örnekleri vardır. Kırsal kalkınmasını kırsal sanayileşme yolu ile tamamlamış olan ve bunu da kooperatifler vasıtasıyla gerçekleştiren İsrail’de kooperatifler (Kibutz ve Moşavlar) tarıma dayalı sanayi yatırımlarının yanında tarım dışı alanlara da faaliyetlerini kaydırmışlardır

Tarıma dayalı sanayide kooperatiflerin büyük etkinlikle sahip olduğu AB Ülkelerinde, devletin kooperatif tesis ve yatırımlarını subvansane ettiği, tesis ve işletme kredilerinin uzun vadeli ve düşük faizli olduğu belirtilmektedir. Devletin kooperatifçiliği bu şekilde desteklediği ve teşvik ettiği AB ülkelerinde özellikle tarımsal ürünleri işleyen tarıma dayalı sanayide kooperatiflerin payının yüzde 30-100 arasında olduğu belirtilmektedir. Kooperatifler faaliyette buldukları sektörler itibariyle de istihdama ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadırlar. AB ülkelerinde 3 247 440 kişinin istihdamı kooperatif işletmelerde sağlandığı belirtilirken , kooperatiflerin iş hacimlerinin GSYİH ya oranının Fransa’da yüzde 54,5, Hollanda’da yüzde 42,5, Almanya’da yüzde 41,2, İtalya’da yüzde 19,3, Danimarka’da yüzde 15,0 olması kooperatiflerin ekonomideki önemini açıkça ortaya koymaktadır **(Turan,2001).**

Tarım sanayi konusunda faaliyet gösteren kooperatifler, yatay ve dikey entegrasyona giderek daha güçlü yapıya kavuşmuşlar ve faaliyette buldukları sektörlerde etkili bir konuma gelmişlerdir. Örneğin gelişmiş ülkelerde kooperatiflerin payları tarıma dayalı sanayide hayli yüksektir.

Süt ve mamulleri sanayinde kooperatiflerin payı Almanya'da % 98,5, Yunanistan'da %60, İtalya'da %65, Fransa'da %62, İrlanda da %100, Hollanda'da %90, Danimarka'da %92, ABD'de % 82 ,

Et ve mamulleri sanayinde Fransa'da domuz etinde %80, sığır etinde %30, Danimarka'da domuz etinde %97, sığır etinde %53, Almanya'da domuz etinde %23, sığır etinde %25,

Alkollü içki sanayinde kooperatiflerin payları, şarapta Fransa'da %61, Almanya'da %35, Yunanistan'da %50, İtalya'da %52, İspanya'da %60,

Meyve ve sebze işleme sanayinde İtalya'da %22, Fransa'da %42-45, dondurulmuş sebze Fransa'da %40, dondurulmuş meyve de %60,

Zeytinyağı sanayinde Yunanistan'da %55, İtalya'da %12, İspanya' %60,

Un ve unlu mamuller sanayinde Fransa'da %25'dir. Şeker sanayinde Fransa'da %18 (pancar şekeri), Hollanda'da %63, İspanya'da %20 İngiltere'de %0,4 'tür.

Yem sanayinde ise kooperatifler Almanya'da %50, Norveç'te %67, İngiltere'de %16, Hollanda da %55, Belçika'da %20 pay almaktadır (**Turan,2001**).

Türkiye'deki durum incelendiğinde tarım sanayi ticaret kesimlerinin entegrasyonu konusunda Tarım Satış Kooperatifleri, Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin faaliyet gösterdiklerini görülmektedir. Özellikle üst örgütlenmelerini tamamlayan kooperatiflerin tarım ürünlerinin işlenmesi, pazarlaması ve işletmelerin girdi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda büyük ölçekli faaliyet yürütmektedirler.

Tarımsal sanayi ve ticaret kesimlerinde faaliyetleri bulunan 9 161 kooperatifin toplam 514 işletmesi (Tarım satışlar 157, Tarımsal Kalkınma 338, Tarım Kredi 12, Pancar Eki.7) ve 119 iştiraki (Tarım Satışlar 52, Tarım Kredi 20, Pancar Koop.47) bulunmaktadır.

Tarımsal kooperatiflerin tarıma dayalı sanayi dallarındaki payları, şu şekildedir.

Süt ve Mamulleri sanayinde kooperatifler Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri ve Tarım Satış fabrika ve mandıra düzeyinde tesisleri ile sektörde yaklaşık ile sektörde % 3'lük paya sahiptir.

Et ve mamulleri sanayinde %0,54, su ürünleri sektöründe %1'lik payı olan kooperatifler, un ve unlu mamuller sanayinde %0,51 paya sahiptir.

Meyve ve sebze işleme sanayinde tarım satış ve tarımsal kalkınma kooperatiflerinin payı toplam % 7,73'tür.

Zeytin işleme sanayinde tarım satış ve tarımsal kalkınma kooperatiflerinin payı %52,66'dır. Zeytinyağı işleme kapasitesinin % 81'ine sahip olunmasına rağmen işlemedeki pay %6,8 olarak belirtilmiştir.

Fındık işlemede % 78, çekirdeksiz kuru üzümde %30, konservecilikte %1, salçada %6,5 kooperatiflerin payı vardır.

Bitkisel yağ ve margarin sanayinde , ayçiçek yağında %7, margarinde %5,6, pay kooperatifleridir. Bitkisel yağ sanayinde tarımsal kalkınma, tarım satış, tarım kredi kooperatifi ve Pankobirlik'in faaliyetinde bulunduğu belirtilmektedir.

Dokuma ve giyim sanayinde kooperatiflerin payının, pamuk ipliğinde %6,19, pamuklu dokumada %4-5 oranında olduğu belirtilmektedir (Turan,2001).

5.4.4. Yağlı Tohumlar (Ayçiçeği) Tarım Satış Kooperatifleri

Modern tarım yalnızca bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinden oluşmamakta aynı zamanda endüstriyel ve ticari bir özellik de taşımaktadır. Türkiye'deki mevcut kooperatiflerin bu entegrasyonu sağlayıp hem bölgesel hem ülkesel bazda bu entegrasyonun ortaya koyduğu avantajları sağlayabilmesi için kooperatiflerdeki çeşitli problemlerin çözülmesi gerekmektedir.

Türkiye'de bunun en önemli koşullarından biri de Tarım Satış Kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerine göre çalıştırılması ve geliştirilmesidir. Tarım satış kooperatiflerinin finansman yönünden büyük sorunlarla karşı karşıya oldukları, yetersiz öz sermaye ve işletme sermayesi nedeniyle yatırım ve işletme faaliyetleri için sürekli dış finansmana gereksinim duydukları belirtilmektedir.

Tarım kesiminin ülke kalkınmasına katkı sağlaması, tarım kesiminde üretimin artırılması, kalitenin yükseltilmesi ve ürünlerin tam ve uygun fiyatlarla pazarlamasının sağlanabilmesine, bu da üreticinin örgütlenmesine bağlıdır.

Çiftlik avlusu fiyatları ile tüketici fiyatları arasında ürün çeşidine göre değişiklik gösteren bir pay vardır. Tüketicinin ödediği fiyattan daha çok pay almak isteyen üreticiler bir araya gelerek teşkilatlanmak kooperatifleşmeye gitmek zorundadır.

Tarım ürünleri pazarlamasının tarım satış kooperatifleri vasıtasıyla yürütülmesi ile ortakların pazarlama fonksiyonlarından sağlayacağı katkı artacak, çiftçi gelir ve refah düzeyi yükseltilebilecek, tarım ürünlerinin beklenen manâda pazarlanabilecek, kalite yükseltilebilecektir.

Türkiye’de ilk tarım satış kooperatifi 1891 yılında “Aydın İncir Himaye-i Zürra A.Ş.” adı altında kurulmuştur. Bu kooperatifin kuruluşu ihracatçı tüccarların, komisyoncularla kurdukları iki ayrı şirketin tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesini önlemek yönünde, çiftçilere baskılamaları ve buna karşı üreticilerin biraraya gelmeleri ile olmuştur. Ancak bu kooperatif kısa bir süre sonra piyasadan çekilmiştir.

Bugünkü tarım satış kooperatiflerinin temeli 1914 yılında atılmıştır. İncir üreticilerine ve kurulması düşünülen satış kooperatiflerine mali yardım da bulunmak için oluşturulan “Milli Aydın Bankası” na destek olmak amacıyla 1914 yılında “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı” kurulmuştur. Faaliyet alanının genişliği nedeniyle bağımsız satış kooperatifleri halini almıştır.

Türkiye’nin ilk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ise 1933 yılında “Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihakı” adını taşıyan Aydın çevresindeki 5 incir kooperatifi ile Ödemiş İncir Üreticileri Kooperatifi ve Alaşehir Salihli Üzüm Üreticileri Kooperatiflerinin bir araya gelmeleriyle oluşmuştur.

Türkiye’de tarım satış kooperatiflerinin asıl hüviyetini 1935 yılında kabul edilen 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun çıkarılması ile kazanmıştır **(Mülayim, 1992)**.

Tarım satış kooperatiflerinin yasal durumu, 1984 yılında çıkarılan 238 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile değişikliğe uğramıştır. Daha sonra söz konusu kanun hükmünde kararname 1985 yılında çıkarılan 3186 sayılı kanun haline dönüştürülmüştür **(Anonim,1994a)**. Daha sonra da 1993 yılında 3947 sayılı kanun ile bazı maddeleri değiştirilmiştir **(Anonim, 1999c)**.

3186 sayılı yasanın 5. maddesinde Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin çalışma konuları ise şu şekilde belirtilmiştir.

a- Ortakların ürünlerinin daha iyi şartlarda değerlendirilmesine çalışmak, bu konuda gerekli her türlü tedbiri almak

b- Ortakların ve ortak olmayan üyelerin tarımsal üretim faaliyeti ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak

c- Bakanlar Kurulu veya yetki vereceği bakanlık ya da kurularca görevlendirildiğinde, üreticilerden devlet adına destekleme alımında bulunmak.

Tarım Satış Kooperatifleri bir normal alımlar, bir de destekleme alımları olmak üzere iki türlü alım yapmaktadır. Normal alımlar sırasında birlikler ya da bağımsız kooperatifler kampanya başlangıcından önce ürünün çeşitli kalitelerini hangi fiyattan teslim alacaklarını belirlemekte ve ilan etmektedir. İç ve dış piyasa ile stok ve rekolte durumları göz önünde bulundurularak saptanan bu fiyatlara barem fiyat denilmektedir (Anonim, 1999c). Birlik ve kooperatiflerce alınan ürünler işlenerek iç ve dış piyasalara satılmakta ve kampanya sonunda herhangi bir kar elde edilirse, bu kar teslimatları oranında ortaklara dağıtılmaktadır.

Destekleme alımları ise 3186 sayılı yasanın 27. maddesinde “Kooperatif ve Birlikleri, Bakanlar Kurulu veya yetki vereceği Bakanlık ya da kurul tarafından, ortak ve ortak olmayan üreticilerden devlet adına ürün satın alınması görevi verilebilir” ifadesi yer almıştır. Bakanlar Kurulu destekleme alımı yapacağı zamanlarda hasattan önce taban fiyatları denen, ürün alım fiyatlarını kararname ile açıklamakta ve o ürünle ilgili birlik ya da birliklere alım görevi verebilmektedir. Bu işin finansman görevi de Ziraat Bankasına bırakılmıştır. Bu alımlarda zarar olduğu takdirde gelecek bütçe yılında bu zararların devletçe ödeneceği, kar olduğu takdirde ise bunun nasıl kullanılacağına hükümetçe saptanacağı belirtilmiştir.

Yine 1993 yılında çıkarılan 3947 sayılı kanunda çalışma konularıyla ilgili olarak; kooperatifler ve birliklerin, ürünlerin daha iyi muhafaza edilebilmesi, toptan ve perakende satış için piyasa alışkanlıklarına uygun hale getirilmesine yönelik depo ve ilk işleme hüviyetindeki işletmeler ile ambalajlama gibi tesisleri, ancak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan izin almak kaydıyla kurabileceği belirtilmiştir (Anonim, 1999c).

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri bu durumlarıyla bürokratik bir yapıya sahip olup, Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlıdırlar. Oysa kooperatifçiliğin demokratik yönetim

ilkesi, kooperatif kuruluşların ödün verilmeyecek temel değerlerinden biri olup bu kuruluşların, verimli, yenilikçi ve rekabetçi bir piyasa ortamına çekilebilmeleri için demokratik bir yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Tarım Satış Kooperatiflerinin demokratikleşmesinde etken olan sorunlardan en önemlisi olan bu hukuksal sorunların yanı sıra, eğitim, finansman, üst örgütlenme ve denetim gibi sorunlarının da en kısa sürede çözülmesi gerektiği sürekli belirtilmiştir (Mülayim, 1996).

Tarım Satış Kooperatiflerinin ve Birliklerinin yapacakları seçimler ve verecekleri kararlar ancak ilgili bakanlığın onayı ile kesinleşmektedir. Demokratik kooperatifçiliğin temeli olan genel kurul önemsenmeyerek, karar verilmesi, atamaların yapılması gibi konular bakanlığa bırakılarak kooperatiflerin ve birliklerin atamalarla yönetilmesine imkan tanımaktadır. Bu nedenle ilk olarak Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin demokratikleştirilmesi ve devlet güdümüne son verilmesi gerektiği hep üzerinde durulan bir konu olmuştur (Anonim, 1999c).

Devletin kooperatiflere katkısı, yardım şeklinden çok, kooperatifin yönetimine müdahale şeklinde olmuş, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri sisteminde demokratik yönetim biçimi şeklen geçerli ise de özde büyük bir sapmaya sahip olduğu kooperatifçilik ilkelerinin gereğince uygulanamamıştır. Demokratik bir düzen içinde üretici ve ortaklarca sahiplenilmeyen kooperatiflerde kurulan düzende demokrasi değil bürokrasi hakimdir. Sistemde bürokratik yönetim biçiminden dolayı devlet müdahale ve nüfusu zamanla gelişmiştir. Kooperatif yönetimi ile siyaset iç içe girdiği için belirli bir sistem kurmak zorlaşmıştır. Siyasi tercihlere dayalı personel ve işletme politikaları birliklerin ekonomik davranışlarını etkilemiştir (Tekeli, 1994).

Destekleme alımları sebebiyle devlet doğrudan kooperatifçilik hareketinin içinde olmuştur. Devlet Birlikleri destekleme alımlarının aracı yaparak, alımlarının finansmanı nedeniyle devlet ile birlikler arasında sıkı bir bağ oluşmuştur. Devlet destekleme alımları için kaynak aktarmıştır ve bu kaynağın denetimi için sistem içinde devamlı kalarak sistemin ilerlemesine engel olmuştur (Aksoy ve Ark.,1996).

Tarım Satış Kooperatiflerinin ve Birliklerinin sürekli sorunları ve ilgili soruların tartışılarak ve çözüm yollarının belirlenmesi amacı 24-25 Ocak 1995 tarihinde ilk kez üretici kurultayın toplanmasına sebep olmuştur.

- Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin ekonominin koşullarına ve kooperatifçilik anlayışına uygun bağımsız demokratik faaliyet gösterecek şekilde yeniden yapılandırılması ve yasal düzenlemelerin yapılması,

- Birliklerin geçmişten gelen borç yükü, istihdam fazlası, sermaye yetersizliği gibi sorunlarının çözüme kavuşturulması, özerk birer kuruluş olarak varlıklarını sürdürebilmesi için hukuksal ve finansal altyapının sağlanması,

- Bu finansman ihtiyaçlarının bir kooperatif bankası aracılığı ile sağlanması gibi önemli kararlar alınmıştır.

Ne yazık ki ilk kez toplanan üretici kurultayında demokratik kooperatifçiliğin vazgeçilmez ilkelerinden olan kooperatif üyelerinin eğitilmesi gibi önemli bir konuya hiç yer verilmemiştir.

Ayrıca kurultayda kooperatiflerin etkili denetimlerinin sağlanabilmesi için bağımsız üst örgütlerinin geliştirilmesi gereği belirtilmiştir. Böylece bu üst örgütle sistem kendi kendine demokratik olarak ayakta duracaktır denilmiştir.

Üretici kurultayla bir Merkez Birliğinin oluşturulması yanında bu kuruluşların katılacakları Türkiye Milli Kooperatifler Birliğinin de oluşturulması şeklinde bir kararda alınmıştır.

Böylece kurulacak olan bu Türkiye Milli Kooperatifler Birliği (TMKB)'den Türk Kooperatifçilik hareketinin üst örgütlenme, eğitim ve araştırma, denetim finansman ve mevzuat sorunlarının çözümüne etkin bir biçimde katkıda bulunarak Türk Kooperatifçilik politikasının oluşturulmasında birinci derecede rol oynaması beklenmektedir.

Bu gelişmelerden sonra 2000 yılında reform mahiyetinde bir adım atılmış 16.6.2000 tarihinde 4572 Sayılı Kanun ile Tarım satış Kooperatif ve Birliklerinin yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır.

Yeniden yapılanma ile;

Mali yönden bağımsız, ekonomik olarak sürdürülebilir, piyasa koşullarında rekabet edebilir, üreticiye daha iyi hizmet götürebilir, üreticinin söz sahibi olduğu, tabandan tavana bir örgütlenmenin gerçekleştirildiği bir yapıya kavuşturulmaları amaçlanmıştır.

Kooperatif ve birliklerin yeniden yapılandırılmasının kendi yetkili organlarınca hazırlanan yeniden yapılanma planı çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda

kooperatiflere çalışmak, incelemek ve öneride bulunmak üzere 4 yıllık süre için yeniden yapılandırma kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul birliklerin üstünde ve onları yöneten bir kurul olmayıp yol gösterici ve destekleyici faaliyetlerde bulunacaktır.

4572 Sayılı kanun'un getirdiği temel değişiklikler,

- Personel işlemlerinde kooperatif ve birlikler tamamen yetkili kılınmıştır,
- Üreticilerin demokratik kooperatifçilik doğrultusunda daha fazla söz sahibi olması amaçlanmıştır,

- Ortakları kooperatif ve birliklerin hesap ve işlemleri hakkında bilgilendirmek, hesap ve işlemlerde açıklık ve doğruluğu sağlamak amacıyla bağımsız denetim kuruluşlarınca denetlenmesi imkanı getirilmiştir,

- Kooperatif ve birliklerin 16.6.2000 tarihinden sonra kuracakları ilk işletme hüviyeti dışında kalan sanayi tesislerini, anonim şirket statüsünde ayrı birer tüzel kişilik olarak örgütlenmelerine olanak sağlamıştır. Mevcut tesislerinde anonim şirket haline dönüştürülmesini özendirmek amacıyla 2003 yılı sonuna kadar vergi muafiyeti getirilmiştir.

24.12.2000 Tarih ve 24270 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren yeni örnek ana sözleşmelerle, 4572 Sayılı Kanun amaçları doğrultusunda ;

- Kooperatif ve birliklerin yapacakları her türlü yatırım, iştiraklere girme, iştiraklerdeki sermaye paylarını artırma işlemlerinde bakanlığın izni kaldırılmıştır. Bu konuda ticari esaslar ve piyasa koşulları çerçevesinde hareket etme imkanı getirilmiştir.

- Bakanlığın birlik genel kurul kararlarını, birliğinde bağlı kooperatiflerin genel kurul kararlarını onaylama yetkisi kaldırılmıştır.

- Kooperatif ve birliklerin TC Ziraat Bankası dışındaki bankalarla çalışabilmesi için bakanlıktan izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır.

Kooperatif ve birliklerin ticari esaslar ve piyasa koşullarının gerektirdiği esneklik ve çabukluk içerisinde çalışmalarını sağlamak üzere Bakanlığın birçok konuda talimat verme yetkisi kaldırılmıştır. Kooperatif ve birlikler özerk bir yapıya kavuşturulmuştur.

Dört yıllık yeniden yapılandırma sürecinde Yeniden Yapılandırma Kurulu 'nun önerileri doğrultusunda;

- Kooperatif ve birliklerin 1.5.2000 tarihi itibariyle mevcut özel bünye borçları hazinece üstlenilebilecek, personel kadrolarında yapılacak düzenlemeler için gerekli tazminat bedelleri hazine tarafından karşılanacaktır,

- Danışmanlık desteği sağlanacak ,

- Mevcut sanayi tesislerinin teknolojilerinin yenilenmesi ve kapasite artırımı için gerekli teknik destek verilecektir,

- Kooperatif ve birliklerin ihtiyaç duydukları işletme kredilerinin karşılanmasına çalışılacaktır,

- Mali yükü hafifletilen kooperatif ve birliklerin dah güçlü bir yapı ile piyasa koşullarında faaliyet göstermeleri mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri birer ticari organizasyondur. Serbest tüccarlarla rekabet ettikleri ve ortaklarına tüccarlardan daha yüksek fayda sağladıkları sürece yararlıdırlar. Bunun içinde Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine yapılan devlet müdahalesinin en düşük düzeye indirilmesi, politik düşünceden kaçınılması ve yönetiminin çiftçilere bırakılması gerekmektedir ve bu yöndeki çalışmalar doğru yönde atılmış adımlardır (Anonim,1999c).

Kooperatiflerin sosyo-ekonomik amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için, onların önce bir işletme olarak ekonomik anlamda, pozitif bir sonuç ortaya koymaları ve başarıyı ortaklarına fiilen yansıtmaları gerekir. Ekonomik performans olmayan kuruluşlar yeni devlet müdahalelerini ortaya çıkarabilmektedirler (Demirci, 1996).

Türkiye’de temel konusu ayçiçeği olan ve bitkisel yağ sanayinde faaliyette bulunan tarım satış kooperatifleri Trakyabirlik (Trakya Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) ve Karadenizbirliktir (Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği).

5.5. Karadenizbirlik

Kısa adı Karadenizbirlik olan Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 807 sayılı Merzifon, 808 sayılı Amasya, 809 sayılı Vezirköprü ve 810 sayılı Havza Kooperatifleri tarafından 1978 tarihinde kurulmuş ve birliğin merkezi olarak Samsun ili seçilmiştir (Anonim, 2001d).

İç Anadolu'nun doğusu ile Orta Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yağlı tohumlar ekimini yaygınlaştırmak, bölge çiftçisinin üretimini en iyi şekilde değerlendirmek amacındaki birliğin 1978 yılında kooperatif sayısı 4, ortak sayısı 49'dur. 1999-2000 döneminde ise 21 kooperatif ve 68 897 ortak ile faaliyetini sürdürmüştür (Anonim, 2001d). Şu anda 22 kooperatifi ve 71 883 ortağı bulunmaktadır (Anonim 2002ş).

5.5.1. Karadenizbirlik Tarafından Ortaklara Verilen Hizmetler ve Ortak Sayısı

Karadenizbirlik kooperatif ortaklarının ve diğer çiftçilerin ürettiği ayçiçeği (büyük oranda), soya ve kanola ürününü değerlendirmek amacıyla ürün alımları yapmak, ayçiçeği ekim alanlarının artırılması ve verimin yükseltilmesi ile ilgili çalışmak, çeşitli tarımsal girdilerin temini ile ilgili çalışmak, söz konusu ürünlerin üretimiyle ilgili teknik sorunların çözümü ile ilgili çalışmak, , hem üretici hem tüketicinin korunmasında regüle edici rol oynamak, üye kooperatiflerin ve iştiraklerin ulusal ve uluslar arası platformlarda temsil edilmesi yağlı tohumların sanayi ürünlerine dönüştürülmesi, ülke açığının kapatılmasına katkı sağlamak gibi amaçları doğrultusunda hizmet vermektedir.

Buna göre birliğin faaliyetleri 5 bölümde toplanmaktadır.

- 1- Tarımsal faaliyetler
- 2- Ürün mübayaaları
- 3- Çok amaçlı kooperatifçilik faaliyetleri
- 4- Üretim faaliyetleri
- 5- Pazarlama ve satış faaliyetleri

Karadenizbirlik ayçiçeği tarım alanlarının yaygınlaştırılması verimin artırılması amacıyla kuruluşundan bugüne yoğun çaba göstermiştir. Karadeniz, İç Anadolu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini kapsayan geniş çalışma alanında iyi bir münavebe bitkisi olarak ayçiçeğine gereken önemin verilmesi için çalışmaktadır.

Karadenizbirliğe bağlı kooperatiflerin illere göre dağılımı, ortak sayıları ve sermaye durumu çizelge 5.5.1'de verilmiştir

2000 yılında Samsun, Amasya, Çorum, Tokat, Kırıkkale, Yozgat, Diyarbakır, Kırşehir olmak üzere 8 ilde 2000-2001 yılında Aksaray'da da bir birim kooperatif açılmıştır.

Çizelge 5.5.1. Karadenizbirliğe Bağlı Kooperatiflerin İllere Göre Dağılımı, Ortak Sayıları ve Sermaye Durumu (Adet, % ve Milyon TL)

İL	Kooperatif İsmi	Ortak Sayısı	Ort. Sayı Genele Oranı	Ort. Sayı İle Oranı	Yüklenilen Sermaye
SAMSUN	809 Sayılı Vezirköprü	4 067	5,90	23,29	219 620
	810 Sayılı Havza	5 391	7,82	30,87	207 915
	865 Sayılı Bafra	3 788	5,50	21,69	18 575
	888 Sayılı Çarşamba	2 430	3,53	13,92	12 220
	973 Sayılı Terme	1 787	2,59	10,23	8 960
Toplam		17 463	25,35	100,00	467 290
AMASYA	807 Sayılı Merzifon	3 639	5,28	38,81	258 000
	808 Sayılı Amasya	2 978	4,32	31,76	14 890
	830 Sayılı Gümtüşhacıköy	2 759	4,00	29,43	13 508
Toplam		9 376	13,62	100,00	286 695
ÇORUM	864 Sayılı Sungurlu	2 119	3,08	16,16	10 595
	982 Sayılı Çorum	4 067	5,90	31,02	28 407
	984 Sayılı Mecitözü	3 821	5,55	29,15	19 190
	1069 Sayılı Alaca	1 621	2,35	12,37	8 105
	1071 Sayılı İskilip	1 481	2,15	11,30	740 500
Toplam		13 109	19,03	100,00	860 797
TOKAT	866 Sayılı Turhal	3 396	4,93	27,06	95 392
	961 Sayılı Zile	5 312	7,71	42,32	26 295
	993 Sayılı Erbaa	3 843	5,58	30,62	5 898
Toplam		12 551	18,22	100,00	127 585
KIRIKKALE	971 Sayılı Kırıkkale	5 173	7,51	100,00	25 865
YOZGAT	906 Sayılı Yerköy	3 377	4,90	69,73	16 885
	990 Sayılı Boğazlıyan	1 466	2,13	30,27	7 330
Toplam		4 843	7,03	100,00	24 215
DIYARBAKIR	988 Sayılı Diyarbakır	3 875	5,62	100,00	20 574
KIRŞEHİR	995 Sayılı Kırşehir	2 507	3,64	100,00	139 338
GENEL TOPLAM	Toplam 21 Kooperatif	68 897	100,00	---	1 898 359

Kaynak: Anonim, 2001d; Karadenizbirlik 2000 İstatistik Yıllığı, Samsun.

Karadenizbirliğe bağlı 21 birim kooperatif sözkonusu iller arasında ortak sayısı bakımından % 25,35'lik payla Samsun, % 19,08 payla Çorum, % 18,22 payla Tokat ilk sırayı almaktadırlar. Bu noktada Karadenizbirliğin kuruluş bölgesi olan Karadeniz'de daha geniş bir üretici kesimine hizmet götürdüğü, kuruluştan sonraki yıllarda faaliyet gösterdiği İç Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'da ise etkinliğinin aynı derecede olmadığı söylenebilir.

1999 yılında 76 060 ton Karadenizbirlik'in faaliyetin olduğu illerde 950 000 ton Türkiye'de ayçiçeği üretilmiştir. Bu durumda söz konusu yılda bölge üretimi Türkiye'de %8,01'lik bir paya sahiptir. Karadenizbirlik ile yapılan anket sonucunda birliğin ortaklarından

1999 yılında yaklaşık 50 bin ton ürün aldığı bunun bölge üretiminin % 65,74'ü Türkiye üretiminin ise %5,26'sı olduğu tespit edilmiştir.

Karadenizbirlik'in Elazığ'da kurulu fabrikasının hammadde ihtiyacının yüksek nakliye maliyeti nedeniyle bölgeden karşılanması zorunluluğu nedeniyle Karadenizbirlik'in, Elazığ, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya, Muş illerinde ayçiçeği ekiminin yapılması ve yaygınlaştırılması için çalışmalarının sürdüğü belirtilmektedir.

Kooperatiflerin sermayesi ortakların ödemeyi taahhüt ettikleri paylardan meydana gelmektedir. Bu ilk ortaklık yılı için teslimini taahhüt ettikleri ürün değerinin , sonraki yıllarda teslimini gerçekleştirdikleri sermaye taahhüdünde bulunurlar. 1999'da Karadenizbirlik'te yüklenilen sermaye 1 898 359 365 600 TL iken ödenmiş sermaye 310 979 338 412'dir (Anonim, 2001d).

5.5.2. Karadenizbirlik'in Yatırım ve İştirakleri

Karadenizbirlik'in daha öncede bahsedildiği gibi tarımsal faaliyetler ve ürün alımları yanında bu aldığı ürünleri değerlendirmeye ve ortaklarına fayda sağlama yönünde pazarlama ve satış faaliyetleri sözkonusudur. Bu faaliyetlerini ise yaptığı yatırımlar ve iştirakleri sayesinde gerçekleştirmektedir.

Karadenizbirlik'in Elazığ ilinde 1986 yılında satın aldığı 33 000 ton/yıl ayçiçeği, 12 000 ton/yıl ham yağ işleme kapasitesine sahip Doğan Erdil Yağ Sanayi adıyla faaliyet gösteren bir bitkisel yağ üretim fabrikası bulunmaktadır.

Ayrıca çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 6 adet şirket ile iştirakleri bulunmaktadır. Bu iştirakleri aşağıda çizelge 5.5.2'de verilmiştir.

Çizelge 5.5.2. Karadenizbirlik'in Yatırım ve İştirakleri

Adı ve Ünvanı	Şirketin Sermayesi	Hisse Tutarı	Hisse Oranı	Çalışma Konusu
Meray AŞ	10 200 000 000	76 26 457 000	74,77	Bitkisel Yağ Üretimi
Ordu Soya Sanayi AŞ	602 783 002 902	224 428 532 237	37,23	Bitkisel Yağ Üretimi
Orsan AŞ	28 434 000 000	48 39 170 000	17,02	Un ve Yem Üretimi
Advanta Tohum AŞ	249 000 000 000	19 24 830 000	4,50	Tohumluk Üretimi
Pancar Motor AŞ	395 000 000 000	4 93 750 000	1,25	Motor, Motopomp Üret.
Bafay AŞ	507 000 000 000	1 84 285 000	0,04	Bitkisel Yağ Üretimi

Kaynak: Anonim, 2001d; Karadenizbirlik 2000 İstatistik Yılı, Samsun.

Bu şirketlerden Meray A.Ş., Ordu Soya Sanayi A.Ş., Bafay A.Ş. bitkisel yağ üretimi alanında, faaliyet göstermektedirler. Karadenizlilik'in en fazla fason üretim yaptırılan Meray A.Ş. haricinde diğer iştirakleri sermaye ortaklığı dışında alış verişinin olmadığı belirtilmiştir.

Birlikçe alınan ürünlerin Elazığ Doğan Erdil ve Meray A.Ş. Yağ fabrikalarında işlenmekte, fabrikaların kapasitesini aşan fazla ürün olduğu dönemlerde ise ya başka fabrikada fason olarak işletilmekte ya da hammadde olarak satılmaktadır.

5.5.3. Karadenizbirlik'in Bitkisel Yağ ve Mamulleri Üretimi

Karadenizbirlik ile yapılan anket görüşmesinden elde edilen bilgilere göre 1995-1999 yılları arasında birlikçe alınan ürünlerin tümü birliğin sanayi tesislerinde işlenerek değerlendirilmiştir (Soya ve Kanola işlenmeden satılmıştır, bahsedilen ürün ayçiçeğidir).

Ayçiçeğinin çoğunun Meray A.Ş.'de işlendiği belirtilmiştir. Bunun sebebi ise tamamı kendisine ait olan Doğan Erdil Yağ Fabrikasının kapasitesinin düşük, mesafesinin uzak olmasıdır. Meray A.Ş alım merkezlerine yakınlığı ve yüksek kapasitesi ile daha fazla ürün işlemektedir.

Karadenizbirlik'in sanayi tesislerinin teknik açıdan ayçiçeğini tüm aşamalardan geçirecek mamul durumuna getirecek yapıda olduğu belirtilmektedir. Ancak Elazığ Doğan Erdil Yağ Fabrikasının hammadde ihtiyacını Karadeniz ve iç bölgelerden karşılamak zorunda oluşu maliyetlerini artırmaktadır. Güney Doğu Anadolu'da bölge üreticilerinin borç ödeme alışkanlığının olmayışı, eğitim eksikliği, GAP'ın uygulama aşamasında yaşanan eksiklikler, bölgenin kendine özel sosyal yapısı vb. sebeplerin Karadenizbirlik'in faaliyetlerini göçleştirdiği ifade edilmektedir. Elazığ'da kurulu olan Doğan Erdil Yağ Fabrikasının hammadde ihtiyacının mutlaka Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden karşılanamadığı takdirde nakliyenin pahalılığı maliyetleri artıracak, diğer yağ satıcılarına oranla piyasadaki rekabet şansı azalacak bu da pazarlamada darboğaz yaratacağı denilmektedir (Anonim, 2001d).

Bitkisel yağ üretim teknolojisinin gereği ayçiçeğinin işlenmesinden ham yağ ve küspe elde edilir. Ham yağın rafinasyonu aşamasında ise elde edilen yan ürünler soap-stock, yağ asidi ve steanindir. 1 birim ayçiçeğinin % 40-45'inden ham yağ, % 38-43'ünden küspe elde edildiği, % 15 civarında da kabuk çıktığı, ham yağın rafinasyonunda ise % 5 zayıt olduğu bu

zayıfın % 3-4 'ünün' soap-stock ve yağ asidi, % 2,1'inin ise stearin + tortudan oluştuğu belirtilmektedir.

Küspe yem fabrikalarına satılırken kabuk kazanlarda yakıt olarak değerlendirilmektedir. Soap-stock yağ asidi ve stearin ise ilaç, kozmetik ve sabun-sanayileri için önemli birer hammaddedir ve bu sanayilere satışlarının yapıldığı belirtilmektedir.

Anket sonucuna göre tesislerdeki üretim miktarının sırasıyla ürün alımlarına, Pazar ihtiyaçlarına, birliğin sanayi işlem kapasitesine ve önceden belirlenmiş program hedeflerine göre belirlenerek gerçekleştiği belirlenmiştir. Buna göre Karadenizbirlik'in yağ üretimi, kapasitesi ve kapasite kullanım oranları çizelge 5.5.3'te verilmiştir.

Çizelge 5.5.3. Karadenizbirlik'in Ham Yağ ve Kuspe Üretimi

Yıllar	Kapasite (Ton/Yıl)	İşlenen ürün (Kg)	Kapasite Kullanım Oranı(%)	Üretilen Ham Yağ(Kg)	Üretilen Kuspe (Kg)
Doğan Erdil Yağ Sanayi					
1994/95	33 000	3 720 000	11,27	1 377 292	2 211 550
1995/96	33 000	13 157 575	39,87	5 104 511	7 518 885
1996/97	33 000	10 855 790	32,90	4 324 898	6 032 915
1997/98	33 000	14 584 740	44,20	5 798 326	8 313 492
1998/99	33 000	15 474 710	46,89	6 105 716	9 267 310
Meray AŞ					
1994/95	60 000	20 430 521	34,05	8 587 911	8 387 142
1995/96	60 000	23 675 030	39,46	9 526 678	10 253 623
1996/97	60 000	28 798 099	48,00	11 980 243	12 591 359
1997/98	60 000	24 845 818	41,41	9 868 524	10 778 368
1998/99	60 000	35 363 394	58,94	14 213 646	15 575 078

Not:1994/1995 döneminde Meray A.Ş. tarafından ayçiçeği ithal edilmiş ve bu çizelgedeki rakamlara dahil edilmemiştir.

Kaynak: Anonim, 2001d; Karadenizbirlik 2000 İstatistik Yıllığı, Samsun.

Çizelgeden de izleneceği gibi birliğin tesislerinin ham yağ kapasite kullanım oranları düşüktür ancak, 1998/99 döneminde ham yağdaki % 49,89'luk kapasite kullanım oranı Türkiye'nin söz konusu dönemde ayçiçek yağındaki ortalama kapasite kullanım oranı olan %12' ye göre oldukça yüksek bir orandır. Doğan Erdil Yağ Fabrikasında 1999 yılı itibarıyla 15 474 ton ürün işlenmiş, 6 105 ton ham yağ, 9 267 ton kuspe üretilmiştir. Meray A.Ş.'de ise 35 363 ton ayçiçeği işlenmiş, 14 234 ton yağ, 15 575 ton kuspe elde edilmiştir. Bu iki tesisin likit mamul yağ üretimi, kapasite ve kapasite kullanım oranları ise çizelge 5.5.4'te verilmiştir.

Çizelge 5.5.4. Karadenizbirlik'in Mamul Yağ Üretimi

Yıllar	Kapasite (Ton/Yıl)	İşlenen Ham Yağ (Kg)	Üretilen Likit Yağ(Kg)	Kapasite Kullanım Oranı(%)
<i>Doğan Erdil Yağ Sanayi</i>				
1994/95	12 000	4 522 915	4 748 130	39,57
1995/96	12 000	4 481 383	4 535 196	37,79
1996/97	12 000	5 252 699	5 356 516	44,64
1997/98	12 000	3 299 160	3 000 787	25,01
1998/99	12 000	4 298 579	3 169 550	26,41
<i>Meray AŞ</i>				
1994/95	23 280	7 228 990	8 303 818	35,67
1995/96	23 280	4 746 843	5 006 645	21,51
1996/97	23 280	7 194 411	8 839 615	37,97
1997/98	23 280	10 328 962	9 734 181	41,81
1998/99	23 280	5 767 041	5 525 918	23,74

Kaynak: Anonim, 2001d; Karadenizbirlik 2000 İstatistik Yıllığı, Samsun.

Çizelge 5.5.4'te de görüldüğü gibi mamul yağ üretiminde de birlik işletmeleri oldukça düşük kapasite ile çalışmaktadırlar. Eksik kapasite kullanımının sebebi yetkililerce önem sırasına göre sözleşmeli tarım ve üretim planlamasının olmaması, hammaddenin kalite ve kantite olarak yetersizliği, ithalat yapılmaması olarak belirtilmiştir. Karadenizbirlik'in ürettiği ürünlerin satış miktar ve değerleri de çizelge 5.5.5' te verilmiştir.

Çizelge 5.5.5. Karadenizbirlik'in Bitkisel Yağ ve Mamullerinin Satış Miktar ve Değerleri (Ton – Milyon TL)

	Mamul Yağ		Ham Yağ		Küspe		Toplam Değer
	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	
1994/95	14 662	678 225	424	13 399	10 717	42 178	735 200
1995/96	10 351	726 732	4 004	206 088	21 347	174 167	1 110 359
1996/97	14 630	1 776 450	606	40 986	18 846	265 758	2 088 243
1997/98	12 452	3 139 504	938	135 235	18 454	514 501	3 804 978
1998/99	12 379	5 397 749	12 851	2 868 864	25 692	849 728	9 137 559

Not: Bu yıl aralığında yan ürün olarak elde edilen yağ asidi ve stearin değeri ayrıca gösterilmemiş toplam değer içinde verilmiştir

Kaynak: Anonim, 2001d; Karadenizbirlik 2000 İstatistik Yıllığı, Samsun.

Karadenizbirlik 1999 yılı itibariyle yaklaşık 9 trilyonluk ürün satmıştır ve bu değer en önemli kısmını mamul yağ oluşturmaktadır. Karadenizbirlik yetkililerine satış fiyatlarının aynı ürünü piyasaya sunan diğer firmalarla karşılaştırıldığında yaptıkları değerlendirme hammadde alımından dolayı maliyetlerinin yüksek, kalitenin yüksek olduğunu, bundan dolayı

bazılarına göre fiyatlarının yüksek, kar amacı gütmeyen tüketiciyi korumayı hedeflediklerinden de bazılarına göre fiyatlarının daha düşük olduğu şeklindedir.

Satış fiyatlarını sırasıyla maliyetlere, diğer üreticilerin satış fiyatlarına, genel ekonomik konjoktüre ve ürünün pazarlandığı yere göre belirlediklerini belirtmişlerdir.

5.5.4. Karadenizbirlikce Üretilen Ürünlerin Pazarlanması

Karadenizbirlik hammadde alımlarına ve yurtiçi pazar koşullarına göre bir planlama yaparak üretimde bulunmaktadır. Ürettiği ürünlerinde marketlerinde ve bayiler aracılığı ile pazarlamaktadır.

Pazar araştırması ve ihracat yapmadıklarını belirten birlik yetkilileri üretilen ürünlerin önemli kısmı da bölge içinde pazarladıklarını üretilen yalnızca likit yağın % 2'si, ham yağın % 10'u, küspenin % 40'ının bölge dışına satıldığını belirtmişlerdir.

5.5.5. Sorunlar

Karadenizbirlik tüm bu faaliyetlerini gerçekleştirirken birtakım sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar finansal sorunlar, depolamadaki yetersizlikler, pazarlamadaki sorunlar, sanayi işleme safhasındaki yetersizlikler, alımlardaki yetersizlikler olarak belirtilmiştir.

Bu sorunların çözümü içinde istikrarlı bir politika izlenmesi, alternatif yağ bitkileri üretilmesi, ödemelerin zamanında yapılması, ihtiyaca cevap verecek nitelikte kapalı depoların yapılması, kooperatifçilik ve tarımsal konularda eğitim verilmesi önerilmektedir.

Genelde zararda olan Karadenizbirlik'e, T.C. Ziraat Bankasının aktardığı kaynağın yeterli olmadığı, geç ödendiği içinde tam amacına ulaşmadığı belirtilmiştir. Birim kooperatiflerle yapılan anketlerde de aynı sorun belirtilmiştir.

5.6. Araştırma Bölgesinde Kooperatifler Açısından Kooperatif-Ortak İlişkilerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde birim kooperatiflerle yapılan anketlerden elde edilen bilgiler ışığında kooperatiflerin ortaklarına bakışları, ortaklarına yönelik gözlem ve değerlendirmeleri ve kendilerine yönelik değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Kooperatiflerden ortakları ile yürütülen ürün alım satımı konusunda karşılaştıkları sorunları önem sırasına göre belirtmeleri istendiğinde çizelge 5.6.1 'deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Çizelge 5.6.1. Birim Kooperatiflerinin Ortakları ile Ürün Alım Satımı Konusunda Karşılaştığı Sorunlar (Öncelik Sırasına Göre)

Kooperatiflerin Sorunları	1. Öncelik	2. Öncelik	3. ve + Önc.	İşl. Ort.
Üyelerin fiyat düzeyi konusunda hassas davranarak Diğer ürünlere yönelmeleri	61,54	15,38	----	100,00
Üyelerin fiyat düzeyi konusunda hassas davranarak Diğer alıcılara yönelmeleri	30,77	38,46	----	84,62
Hammadde sorunu	7,69	----	30,77	84,62
Ortaklarla iletişim kopukluğu sorunu	----	7,69	15,38	69,23
Ürün çeşidi itibarıyla çalışma sahasının genişliği	----	23,08	15,38	84,62
Üyelerin kooperatife uzaklığı	----	----	7,69	61,54
Kooperatif dışı kuruluşların daha cazip olması	----	15,38	23,08	76,92
Diğer	----	----	7,69	30,77
	100,00	----	----	----

Kooperatiflerin % 61,54'ünün ilk sırada belirttiği sorun fiyat düzeyi ve ödeme koşulları karşısında üreticilerin hassas davranarak diğer ürünlere yönelmeleridir. Kooperatiflerin % 30,77'sinin birinci sırada, % 38,46'sının ikinci sırada belirttikleri en önemli sorunlar ise ortakların fiyat düzeyi ve ödeme koşulları karşısında hassas davranarak başka alıcılara yönelmeleridir. Bu sonuç Türkiye'de makro bazda bu üründe izlenen politikalardaki aksamaları, problemleri ve üreticilerin davranış şekillerini destekleyen bir sonuçtur.

Burada kooperatifler açısından bakıldığında, entegrasyonun birbirlerini tamamlaması gereken iki tarafının menfaatleri çakışmaktadır. Kooperatiflerle üreticiler arasında iyi bir entegrasyon sağlanamadığı, ayçiçeği üreticisi ortakların kooperatifi kendi kuruluşları olarak görmedikleri, sıradan birer alıcı gibi davrandıkları gözlenmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde belirtilen tüm sorunların kooperatiflerin hepsinde yoğun olarak yaşandığı gözlenmektedir.

Kooperatifler ortaklarının karşılaştıkları en önemli sorunların ise finansman sorunu (1. öncelikli diyenler % 53,86), üretim planlaması sorunu (2. öncelikli % 46,15) ve piyasa hakkında bilgi yetersizliği (3. öncelikli % 30,77) sorunu olduğunu belirtmişlerdir (Çizelge 5.6.2.) Çizelge 5.6.2 incelendiğinde üreticilerin en önemli sorununun finansman sorunu, ikinci sıradaki sorunlarının ise üretim planlaması sorunu olduğu görülmektedir. Kooperatiflerin ortaklarının en önemli üçüncü sorunu olarak gördüğü piyasa hakkındaki bilgi yetersizliği

sorunu aslında üretim planlamasını körükleyen bir sorun olarak da önem taşımaktadır. Sürekli vurgulanan ayçiçeği fiyatlarının ekim zamanından önce ilan edilmesi gereği de bu sonuçlarla desteklenmektedir. Ekim zamanında ürüne verilecek iyi bir fiyat ile ekim alanları ve üretim arttırılabilecektir.

Çizelge 5.6.2. Birim Kooperatiflerinin Ortaklarının Karşılaştığı Sorunlar
(Öncelik Sırasına Göre)

Ortakların Sorunları	1. Öncelik	2. Öncelik	3. ve + Önc.	İşl. Ort.
Finansman sorunu	53,86	30,77	7,69	100,00
Üretim planlaması sorunu	23,07	46,15	15,38	92,31
Tarımsal üretim aşamasındaki sorunlar	7,69	7,69	15,38	53,85
Piyasa hakkındaki bilgi yetersizliği	7,69	7,69	30,77	84,62
Kooperatif konusunda bilgi yetersizliği	7,69	----	7,69	76,92
Kooperatifi güvensizlik	----	----	15,38	69,73
Diğer	----	----	----	----
	100,00	----	----	----

Kooperatiflerin ayçiçeği üreticisi ortaklarının bilinçli birer çiftçi olup olmadıkları konusundaki değerlendirmeleri çizelge 5.6.3'de verilmiştir. Çizelge 5.6.3'e göre kooperatiflerin tamamı ortaklarının hepsinin kooperatifte çalışma konusunda bilinçli olduklarını ama bunun farklı konularda farklı oranlarda olduğunu belirtmişlerdir. Ortakların % 68,61'inin kooperatifin onlara sağladığı fayda ve olanaklardan haberdar olduklarını ve bundan faydalandıklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 5.6.3. Birim Kooperatiflerin Ayçiçeği Üreticisi Ortaklarının Bilinçli Birer Çiftçi Olup Olmadıkları Konusundaki Değerlendirmeleri

Bilinçlilik Durumları	%
Kooperatifle çalışma konusunda	100,00
<i>Kooperatifin fayda ve imkanlarından haberdardırlar ve bundan yararlanırlar</i>	68,61
<i>Kooperatifin fayda ve imkanlarından haberdardırlar ve bundan yararlanmazlar</i>	22,00
<i>Kooperatifin fayda ve imkanlarından haberdar değiller</i>	12,75
<i>Kooperatife karşı sorumluluklarından haberdardırlar ve bunları yerine getirirler</i>	52,13
<i>Kooperatife karşı sorumluluklarından haberdardırlar ve bunları yerine getirmezler</i>	4,70
Tohum kullanımında	84,62
Gübre kullanımında	69,23
Ürünlerini pazarlama konusunda	69,23
İlaç kullanımında	53,85
Kendi çıkarlarını korumada organize olmak konusunda	38,46
Diğer	----

Kooperatiflerin % 84,62 si ortaklarının tohum kullanımında bilinçli olduğunu belirtirken % 69,23'ü ortaklarının gübre kullanımı ve ürünlerin pazarlanması konusunda bilinçli olduğunu belirtmişlerdir. İlaç kullanımı ve kendi çıkarlarını koruma konusunda ise kooperatiflerin çoğu ortaklarının daha az bilinçli olduğunu düşünmektedir.

Kooperatife üye olan ve üye olmayan üreticilerin avantaj ve dezavantajlarına ilişkin kooperatiflerin yaptığı değerlendirmelerde ise üyelerinin avantajlarını;

- Pazar garantisine sahip olmaları
- Girdileri öncelikli ve kredili alabilmeleri
- Mamullerden faydalanabilmeleri
- Ürün tesliminde kesintilerin daha az olması şeklinde belirtirken, üye olmayanların hiçbir avantajı olmadığını belirtmişlerdir.

Üyelerinin dezavantajlarının ürün bedelinin vadeli ve geç ödenmesi olduğunu, üye olmayanların dezavantajlarının ise;

- Üyelerden sonra gelmeleri
- Kredili olarak kooperatif imkanlarından yararlanamamaları
- Ürün tesliminde kesintilerinin çok olması olduğunu belirtmişlerdir.

Karadenizbirlik'in çok amaçlı kooperatifçilik faaliyetleri sonucunda ortaklarına sağladığı girdiler çizelge 5.6.4'de verilmiştir.

Çizelge 5.6.4. Karadenizbirlik'in Çok Amaçlı Kooperatifçilik Faaliyetleri Sonucunda Ortaklarına Sağladığı Girdiler

Dağıtılan Girdiler	Miktar (Kg)	Değer (Milyon TL)
Ayçiçeği Tohumu	170 761	613 617
Soya Tohumu	45 374	21 294
Kanola tohumu	613	1 726
Kimyasal Gübre	21 606 550	1 049 546
Tarımsal Ekipman	----	25 623
Tarımsal İlaç	----	32 943
Yağ	3 130 480	1 292 803
TOPLAM	----	3 037 551

Kaynak : Anonim, 2001d; Karadenizbirlik 2000 İstatistik Yılı, Samsun.

Karadenizbirlik kooperatif ortaklarının ve diğer üreticilerin üretmiş oldukları ayçiçeği ürününü değerlendirmek üzere yaptığı alımlar yanında ortaklarının ekonomik yönden menfaatlerinin korunması çerçevesinde tohumluk, gübre, ilaç, tarımsal araç ve gereçleri ilk elden tedarik ederek ortaklarına uygun koşullarda ve kredili olarak vermektedir (Anonim, 2001d).

Kooperatiflere kendilerinin en zayıf oldukları konular sorularak çizelge 5.6.5 hazırlanmıştır.

Çizelge 5.6.5. Birim Kooperatiflerin Kendilerine Göre En Zayıf Olduklarını Düşündükleri Konular (Öncelik Sırasına Göre)

Zayıf Olduklarını Düşündükleri Konular	1. Öncelik	2. Öncelik	3. ve + Önc.	İşl. Ort.
Finansman güçlükleri	100,00	----	----	100,00
Ürün alımlarındaki yetersizlik ve aksaklıklar	----	7,69	7,69	30,76
Depolamadaki yetersizlikler	----	7,69	7,69	30,76
Üreticilerle iletişim kopukluğu	----	7,69	15,38	30,76
Diğer	----	7,69	----	15,38
	100,00	----	----	----

Çizelge 5.6.5'e göre kooperatiflerin tamamında finansman sorunu söz konusudur ve tamamı bu sorunu en önemli sorunları olarak belirtmişlerdir. Belirlenen diğer sorunlarla da düşük oranlarda karşılaşmaktadırlar.

Kooperatiflerin % 84,62'si bu alanda faaliyet gösteren özel sektör ve diğer kamu kuruluşları ile rekabet edebilecek durumda olduklarını belirtmişlerdir.

Üyelerinize en iyi hizmeti verdiğinizde inanıyor musunuz? sorusuna ise % 69,23'ü evet, % 30,77'si hayır cevabını vermiştir. Hayır diyen kooperatifler girdilerde zaman zaman yetersiz kaldıklarını ve ödemelerde geçikmeleri olduğunu belirtmişlerdir.

Kooperatiflere göre eksikliklerinin giderilmesi ve üyelerine en iyi hizmeti verebilmeleri konusunda yapılması gerekenler ise şu şekilde sıralanmıştır;

- Ürüne daha iyi fiyat verilmesi, fiyatların ekimden önce açıklanması
- Ürün ödemelerinin peşin ve zamanında yapılması
- Üreticilerin bilinçlendirilmesi ve bilgi alış verişinin artırılması
- İstikrarlı bir fiyat politikası izlenmesi
- Üreticilere düşük faizli ve yeterli miktarda ayni ve nakdi kredi sağlanabilmesi
- Birliklerin kaynak yönünden güçlendirilmesi

- Kooperatifçilikte gelişmiş ülkelerin uygulamalarının izlenmesi

Karadenizbirlik birim kooperatiflerinin faaliyet gösterdikleri bölgedeki ayçiçeği alımlarında piyasa payları oldukça yüksektir.

Kooperatifler 1999 yılında bir önceki yıla göre ayçiçeği üretiminde hem artış hem azalış olan bölgeler olduğunu belirtmişlerdir. Havaaların iyi gittiği, şekerpancarı ve tütüne kota uygulanan ve ürün çeşidi az olan bölgelerde üretimin ya arttığını ya aynı kaldığını belirtmiş, ancak alternatif ürünlere kayma şansı olan yerlerde, yetersiz fiyat ve vadeli ödeme yüzünden üretimin azaldığı belirtilmiştir.

Ayçiçeği fiyatları genelde Ağustos-Eylül döneminde açıklanmakta olup kooperatiflerin tamamı bu açıklanan zamanı ve ürüne verilen fiyatı yetersiz bulmaktadır.

Kooperatifler ayçiçeğinin destekleme kapsamından çıkarılmasıyla kendi imkanlarıyla ve faizli kredi ile ayakta durabildiklerini belirtmektedirler. Ayrıca hazinenin T.C. Ziraat Bankası kanalıyla sağladığı kredideki tespit edilen ödeme takvimi ve ürün fiyatı yüzünden üretimin daha da düşebileceği bunun belki ödenecek primlerle biraz düzeltilebileceğini ifade etmektedirler.

5.7. Araştırma Bölgesinde Ayçiçeği Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştiriciliğine, Kooperatif ve Entegrasyona Bakışlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında ilk olarak üreticilerin ayçiçeği yetiştiriciliği ile ilgili düşünce davranış ve sorunları anketler sonucunda elde edilen verilere dayalı olarak ortaya konmuş ve yorumlamaya çalışılmıştır.

Daha sonra araştırmada ayçiçeği üreticisi işletmelerle ilgili değerlendirmelerin ikinci yönünü oluşturan ayçiçeği üreticilerinin entegrasyon konusundaki düşünceleri incelenmiştir. Üretici-kooperatif-işleyici entegrasyonunun ilk ayağı olan ve sanayinin ihtiyacı olan hammaddeyi üreterek üretim sürecini başlatan ayçiçeği üreticilerini kooperatife bağlayan, kooperatif faaliyeti cazip kılan ya da onları başka kanallara yönelten fiyat, hizmet ve alım satıma yönelik düşünce ve davranışları incelenmiştir.

Sürekli faydaları vurgulanan örgütlenmenin araştırma bölgesi için uygulanan şekli Karadenizbirlik ile üreticiler arasındaki ilişkilerden ortaya koyulurken, arzulanan, olması

gereken entegrasyon şekillerinin ayçiçeği üreticisi çiftçiler açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Tarımsal yapılarında küçük işletmeler hakim olan ülkelerde, küçük üreticilerin refah seviyesinin yükseltilmesi için tarımsal hammadde üreticileri ve sanayi mamul tüketicilerinin katılımıyla oluşturulacak kooperatiflerin büyük rolü olduğu belirtilmektedir.

Üreticilerin girdi temini, ürünlerinin değerlendirilmesi, işlenmesi aşamalarında etkin olabilmeleri ve tarım sanayi entegrasyonunun sağlanması için çözümün kooperatifleşmek olduğu vurgulanmaktadır (Çıkin, 1990).

Teorikte olumlulukları sıralanan ve birçok ülkede tarım ve tarıma dayalı sanayi sektöründe başarıyla işleyen kooperatiflerin Türkiye’de aynı şekilde başarılı çalışmadıkları bilinmektedir. Bu alandaki olumlu düşünce ve öneriler çeşitli sebeplerden dolayı istenilen düzeyde somutlaştırılmamaktadır.

5.7.1. Araştırma Bölgesinde Ayçiçeği Üreticilerinin, Ayçiçeği Yetiştiriciliğiyle İlgili Düşünce ve Davranışlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşülen çiftçiler uzun yıllardır ayçiçeği üreticisi olan çiftçilerdir. Onların ayçiçeği üreticiliğinde bu uzun döneme yayılan tecrübelerine dayanan cevaplarıyla bölgede ayçiçeği yetiştiriciliği irdelenmeye çalışılmıştır. Üreticilere neden ayçiçeği yetiştirdikleri sorulduğunda çizelge 5.7.1’deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Çizelge 5.7.1. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri

Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort.(107)	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Münavebe için Zorunlu	19	61,29	24	68,57	31	75,61	74	69,16
Arazi ve iklim bu ürüne uygun	19	61,29	27	77,14	16	45,71	62	57,94
Alışkanlık	4	12,90	2	5,71	1	2,4	7	6,54
Karlı	8	25,81	6	17,14	9	21,95	23	21,49
Kooperatife üyeyim	3	9,68	4	11,43	3	8,57	10	9,34
Diğer	4	12,90	2	5,71	5	16,13	11	10,28

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100’ü aşmaktadır.

Çizelge 5.7.1. incelendiğinde her üç grup için de üreticilerin ayçiçeği yetiştirmelerinde en önemli etken münavebedir. İşletme geneli itibarıyla üreticilerin % 69,16’sı münavebeden

dolayı ayçiçeği yetiştirdiklerini belirtmişlerdir. Daha sonrada % 57,94'lük kısmı arazi ve iklime uygun olduğu için ayçiçeği yetiştirdiğini ifade etmiştir.

Çizelge 5.7.2 incelendiğinde ise münavebe için ayçiçeği yetiştirdiğini söyleyen 74 (% 69,16) ayçiçeği üreticisinin 44'ünün bu tercihi 1. tercihtir. Arazi ve iklime uygun olduğu için ayçiçeği yetiştiren 62 ayçiçeği üreticisinin 32'si (% 29,91) bunu ikinci tercih olarak belirtmiştir. Kooperatife üye olduğu için ayçiçeği üretenlerin oranı %9,35'tir. Bu ayçiçeği üreticilerinin entegrasyona ve ortağı oldukları kooperatife bakışlarını yansıtan önemli bir sonuçtur.

Çizelge 5.7.2. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri (Öncelik Sırasına Göre)

Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri	1. Öncelik		2. Öncelik		3. ve + Önc.		İşl. Ort.	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Münavebe için Zorunlu	44	41,12	28	16,17	2	1,87	74	69,16
Arazi ve iklim bu ürüne uygun	32	29,91	28	26,17	2	1,87	62	57,94
Karlı	16	46,95	5	4,67	2	1,87	23	21,50
Kooperatife üyeyim	7	6,54	2	1,87	1	0,93	10	9,35
Ahşkanlık	4	3,74	2	1,87	1	0,93	7	6,54
Diğer	4	3,74	7	6,54	----	----	11	10,28
Toplam	107	100,00	----	----	----	----	----	----

Ayçiçeği üreticileri bölgede çoğunlukla başka alıcı olmadığı ve kooperatif üyesi oldukları için münavebeye uygun düşen arazileri kadar kooperatife taahhütte bulunmakta ve o kadar alanda ayçiçeği yetiştirmektedirler. 1999 yılı için de üreticilerin hepsi taahhüt ettikleri kadar alanda ayçiçeği yetiştirdiklerini belirtmişlerdir.

Ayçiçeği kuvvetli ve derine gidebilen kök sistemi nedeniyle kurağa nispeten dayanıklı bir bitki olarak bilinmektedir. Tabla teşekkülü ve çiçeklenme devresi en kritik dönem olup ihtiyacı olan suyun % 60'ını bu dönemde kullanmaktadır. Toprakta fazla miktarda bezin maddesi kaldırdığı belirtilen ayçiçeğinin üst üste ekimden kaçınılması belirtilerek aşağıdaki münavebe sistemlerinden biri önerilmektedir (Anonim, 2001b).

Buğday-Ayçiçeği-Buğday

Buğday-Pancar-Buğday-Ayçiçeği

Buğday-Arpa-Ayçiçeği-Soğan

Buğday-Ayçiçeği-Arpa-Nohut

Ayçiçeği-Buğday-Arpa-Ayçiçeği

Buğday-Ayçiçeği-Arpa

Buğday-Ayçiçeği-Kavun

Araştırma bölgesinde de çiftçilerin tamamı münavebeli ekim yaptıklarını bu münavebe sistemlerinin aynı veya benzeri münavebe şekillerini (yörelere, arazilerine, iklime göre) uyguladıklarını belirtmişlerdir.

1999 yılı ve bu yıla gelene kadar ki son dönem ayçiçeği üreticileri açısından pek iç açıcı olmamış ve daha öncede belirtildiği gibi üreticilerin ayçiçeği üretiminden caydırmıştır. 1999 yılında başlayan prim ödemeleri üreticiler için bir umut olmuştur.

Araştırma bölgesinde üreticilerin önümüzdeki yıllarda ayçiçeği yetiştirip yetiştirmeyecekleri konusundaki düşüncelerini belirleyebilmek amacıyla gelecek yıllarda da ayçiçeği yetiştirmek konusundaki düşünceleri çizelge 5.7.3'te yansıtılmıştır.

Çizelge 5.7.3. İncelenen İşletmelerde Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerinin Gelecekte Ayçiçeği Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri

	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort.(107)	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet	25	80,65	32	91,43	32	78,05	89	83,18
Hayır	6	19,35	3	8,57	9	21,95	18	16,82
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelge 5.7.3'e göre bölgedeki ayçiçeği üreticilerinin % 83,18'i ileri yıllarda yine ayçiçeği yetiştireceklerini, % 16,82'si ise ayçiçeği yetiştirmekten vazgeçeceklerini belirtmişlerdir. Ayçiçeği yetiştireceğini belirten üreticilerin çoğu münavebeden dolayı yetiştirmek zorunda olduklarını belirtmişlerdir. Önemli bir kısmı da arazilerinin ve iklimin bu ürünü yetiştirmeye uygun olduğu için ayçiçeği yetiştirmeye devam edeceklerini ifade etmişlerdir.

Çizelge 5.7.4'te ise bir sonraki yıl için ayçiçeği yetiştirecek üreticilerin 2000 yılı için ekecekleri ayçiçeği miktarı konusundaki sonuçlar verilmiştir.

Çizelge 5.7.4'te görüldüğü gibi ayçiçeği yetiştirecek üreticilerin önemli kısmı daha önceki yetiştirdikleri miktardan daha az yetiştireceklerini belirtmişlerdir. % 54,20 oranında üretici ya ayçiçeği yetiştirmeyeceklerini ya da daha az yetiştireceklerini belirtmişlerdir. Üreticiler bu davranışlarını fiyatları düşük buldukları, emeklerini karşılamadığı şeklinde açıklamışlardır.

Çizelge 5.7.4. İncelenen İşletmelerde Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerinin 2000 Yılı İçin Ayçiçeği Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri

	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort.(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Aynı	12	38,71	6	17,14	4	9,76	22	20,56
Çok	10	32,26	10	28,57	7	17,07	27	25,24
Az	3	9,68	16	45,72	21	51,22	40	37,38
Ayçiçeği Ekecek Üretici	25	80,65	32	91,43	32	78,05	89	83,18
Ayçiçeği Ekmeyecek Üretici	6	19,35	3	8,57	9	21,95	18	16,82
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Üreticilerin bu tepkilerinin işletme büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Birinci grup işletmelerde 2000 yılında ayçiçeği ekmeyeceğini veya az ekeceğim diyen üreticilerin oranı % 29,03 iken, bu oran ikinci grupta % 54,29, üçüncü grupta ise % 73,17'dir. Bu durum birinci gruptaki işletmeler sınırlı arazileri ve münavebe için böyle davranmak zorunda kaldıkları, ancak orta büyüklükteki ve büyük işletmeler diğer ürünlere kayarak tepkilerini gösterebildikleri şeklinde yorumlanabilir.

Ayçiçeği üretimi aşamasında üreticilerin karşılaştıkları sorunlar sorularak çizelge 5.7.5 hazırlanmıştır.

Çizelge 5.7.5. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl.Ort.(107)	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Emeğimizin karşılığını alamıyoruz	20	64,52	25	80,65	29	70,73	74	69,16
Finansman sıkıntısı	22	70,97	19	54,27	24	58,54	65	60,75
Pazar alternatifimiz yok	17	54,84	15	42,86	17	41,46	49	45,79
Piyasa belirsizliği	11	35,48	9	25,71	12	29,27	32	29,91
Kooperatiften umduğumuzu bulamıyoruz	7	6,54	13	37,14	12	29,27	32	29,91
İstedimiz kadar girdi temin edemiyoruz	1	3,23	----	----	3	7,32	4	3,74
Girdileri zamanında temin edemiyoruz	----	----	1	2,86	1	2,44	2	1,87
Diğer	5	16,13	9	25,71	5	12,20	19	17,76

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Ayçiçeği üreticilerine ayçiçeği yetiştiriciliğindeki sorunları sorulduğunda % 69,16'sı en önemli sorunlarının ayçiçeği üretimindeki emeklerinin karşılığını alamadıkları olduğunu belirlemiştir. Ayçiçeği üreticileri finansman sorunu ve pazar alternatifleri olmamasını diğer

önemli sorunları olarak belirtmişlerdir. Bu sorunlar özellikle küçük işletmelerde daha yoğun yaşanmaktadır.

Çizelge 5.7.6. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar (Öncelik Sırasına Göre)

Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştığı Sorunlar	1. Öncelik		2. Öncelik		3. ve + Önc.		İşl. Ort.	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Emeğimizin karşılığını alamıyoruz	37	34,58	23	21,50	14	13,08	74	69,16
Finansman sıkıntısı	33	30,84	27	25,23	5	4,67	65	60,75
Pazar alternatifimiz yok	6	5,61	14	13,08	29	27,10	49	45,79
Piyasa belirsizliği	15	14,02	8	7,48	9	8,41	32	29,91
Kooperatiften umduğumuzu bulamıyoruz	8	7,48	8	7,48	16	14,95	32	29,91
İstedığımız kadar girdi temin edemiyoruz	----	----	3	2,80	1	0,93	4	3,74
Girdileri zamanında temin edemiyoruz	1	0,93	1	0,93	----	----	2	1,87
Diğer	7	6,54	4	3,74	8	7,48	19	17,76
TOPLAM	107	100,00	----	----	----	----	----	----

Çizelge 5.7.6'da ayçiçeği üreticilerinin büyük çoğunluğunun emeğimizin karşılığını alamıyoruz sorununu 1. tercih olarak belirttikleri görülmektedir. Bu sorunu 1. tercihleri olarak belirten üreticilerin oranı % 34,58'dir. Bunun yanı sıra üreticilerin % 30,84'ü finansman sorununu 1. tercih olarak belirtmişlerdir.

Ayçiçeği üreticilerine tohumlarını seçerken neye dikkat ettikleri sorulduğunda çizelge 5.7.7'deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Çizelge 5.7.7. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Unsurlar

Üreticilerin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Unsurlar	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Verim Durumuna	24	77,42	25	71,43	28	68,29	77	71,96
Yöreye Uygun Olmasına	17	54,84	21	60,00	29	70,73	67	62,62
Sertifikalı olmasına	10	32,26	20	57,14	19	46,34	49	45,79
Kooperatifin Verdiğini Ekerim	9	29,03	4	11,43	4	9,76	17	15,89
Tohum Çeşidine	1	3,23	4	11,43	3	7,32	8	7,48
Ucuz Olmasına	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93
Pahalı Olmasına	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93
Diğer	4	12,90	6	17,14	9	21,95	19	17,76

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar ,normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Ayçiçeği yetiştiriciliği ve üretimde önemli etkisi olan tohumluk kullanımında üreticilerin % 71,96'sı tohum seçerken tohumun verim durumuna dikkat ettiklerini

belirtmişlerdir. Bunu destekleyen ve üreticilerin % 62,62'sinin de belirttiği 2. seçenekte tohumluğun yöreye uygun olmasıdır. Üreticilerin % 45,79'u da sertifikalı tohum olmasına dikkat ettiğini belirtmiştir.

Üreticilerin tohumluk kullanımındaki bu seçimlerindeki öncelikleri çizelge 5.7.8'de verilmiştir.

Çizelge 5.7.8. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Unsurlar (Öncelik Sırasına Göre)

Üreticilerin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Unsurlar	1. Öncelik		2. Öncelik		3. ve + Önc.		İşl. Ort.	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	Sayı	%
Verim Durumuna	36	33,65	24	22,43	17	15,89	77	71,96
Yöreye Uygun Olmasına	23	21,50	31	28,97	13	12,15	67	62,62
Sertifikalı olmasına	31	28,97	11	10,28	7	6,54	49	45,79
Kooperatifin Verdiğini Ekerim	13	12,15	2	1,87	2	1,87	17	15,89
Tohum Çeşidine	1	0,93	4	3,74	3	2,80	8	7,48
Ucuz Olmasına	----	----	1	0,93	----	----	1	0,93
Pahalı Olmasına	----	----	1	0,93	----	----	1	0,93
Diğer	3	2,80	11	10,28	5	4,67	19	17,76
TOPLAM	107	----	----	----	----	----	----	----

Çoğunun verim durumuna göre tohum seçim dediği üreticilerin % 33,65 bunu 1. tercih olarak belirtmiştir. Daha sonra üreticilerin 1. tercihleri % 28,97'lik bir oranla sertifikalı tohumluk, % 21,50'lik bir oranla da tohumluğun yöreye uygun olması şeklide olmuştur.

Üreticilerin tohumlukları aldıkları yer konusundaki tercihleri incelendiğinde üreticilerin tamamı sertifikalı tohumluk kullanmakta olup genel olarak bunların %88,79'u tohumluğunu kooperatifler, % 11,21'i ise tohum firmasından aldıkları saptanmıştır.

Ayçiçeği üreticilerinin % 66,67'si tohumluğa ilişkin en önemli sorunlarının tohumun pahalılığı olduğunu ifade etmişlerdir.

Üreticilerin % 98,13'ü ayçiçeği ekimini mibzerle yapmakta, nisan ayı sonu ile mayıs ayı başı arasında ekim yapılırken, hasat ağustos sonu ve eylülde olmaktadır.

Ayçiçeği üreticilerinin tamamı hasat ettikleri ürünü kooperatife teslim etmişlerdir. Niçin kooperatifi tercih ettiklerini ise, Karadenizbirlik'in tekel olduğu, başka alternatiflerinin olmadığını, olsa bile tüccara göre daha güvenilir olduğunu ve daha iyi fiyat verdiğini, devlet güvencesi olduğu ve girdi alabildikleri şeklinde açıklamışlardır.

Üreticilerin % 100'ü ürünlerini zamanında satabildiklerini belirtirken % 6,54'ünün ürününü hasattan sonra bekletecek deposu olduğu belirlenmiştir. Deposu olan üreticiler ise ürünlerini bekletmeden sattıklarını söylemişlerdir.

Üreticiler ürünlerini özel sektör alıcılarına satmanın avantajlarını ;

Ürünlerine peşin para ödenmesi, pazarlık şanslarının olması ve bir rekabet ortamı olabilmesi için gerekli olduğu şeklinde belirtirken; dezavantajlarını;

Bu alıcıların güvenilir olmaması ve ürüne düşük fiyat vermeleri şeklinde belirtmişlerdir.

Kooperatife satmanın avantaj ve dezavantajlarını ise aşağıdaki şekilde belirtmişlerdir.

Kooperatif tüccara göre daha iyi fiyat vermesi, hazır alıcı olması, güvenilir olması açısından üreticiler açısından avantajlı görülürken, geç ve vadeli ödemeler , tüccara göre iyi olmakla birlikte aslında düşük fiyat ve tekel konumunda olmasından dolayı dezavantajlı görülmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi üretici kooperatifi kendisinin ortak olduğu avantajlı ve kendine faydalı bir örgüt olarak görmemektedir.

Üreticiler belirtilen avantajlardan dolayı ürünlerini kooperatife satmakta ancak, kooperatifin dezavantajlarını da önemle vurgulamaktadırlar. Böyle olunca üreticilere ürünlerini daha iyi şartlarda satmaları için önerileri sorulmuş ve genel olarak aşağıdaki öneriler alınmıştır.

- Kendi kooperatifleri, üretici birliği ve sendika şeklinde örgütlenme
- Rekabet ortamı yaratılması
- Düzenli bir ürün politikasının uygulanması
- Sözleşmeli çalışılması

Üreticilere ürünlerinin bedeli 3 taksitle ödenmiştir, hiçbiri bu ödeme şeklinden memnun olmadıklarını, ürün bedellerinin peşin ödenmesini istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca çok geç açıklanan fiyatların ekim zamanı açıklanması gerektiğini düşünmektedirler.

1999 yılında 130 bin TL olan ayçiçeği tohum fiyatının söz konusu yıl için ancak 180-200 bin TL arasında olması durumunda ayçiçeği üretimimin karlı olabileceği vurgulayan üreticilerin mevcut durumu ile ayçiçeği üretiminin karlı olup olmadığı konusundaki düşünceleri çizelge 5.5.9'da verilmiştir.

Çizelge 5.7.9. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerin Mevcut Durumu İle Ayçiçeği Üretiminin Karlılığı Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Karlı	12	38,71	19	54,29	16	39,02	47	43,93
Hayır Karlı Değil	19	61,29	16	45,71	25	60,98	60	56,07
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Üreticilerin % 56,07'si ayçiçeği üretiminin karlı olmadığını düşünürken, % 43,93'ü karlı olduğunu belirtmişlerdir. Ancak karlı olduğunu söyleyenler önceden daha karlı olduğunu vurgulamışlardır.

Destek verilirse daha fazla ayçiçeği üretmeyi ister misiniz ? sorusuna üreticiler çizelge 5.7.10'daki gibi cevap vermişlerdir.

Çizelge 5.7.10. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Verilecek Herhangi Bir Destekle Bağlantılı Olarak Üretecekleri Ayçiçeği Miktarı Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Üretim	29	93,55	27	77,14	35	85,37	91	85,05
Hayır Üretmem	2	6,45	8	22,86	6	14,63	16	14,95
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Ayçiçeği üreticilerinin % 85,05 gibi önemli oranı destekleme şartları iyi olursa üretimlerini artıracaklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre uygulanacak iyi bir politika ile üretimin artırılması ve hammadde darboğazının giderilmesi mümkün olabilecektir.

Ayrıca çizelge 5.7.11'de verilen ve araştırma bölgesindeki ayçiçeği üreticilerinin diğer yağ bitkilerini yetiştirip yetiştirmeme konusundaki düşüncelerini yansıtan sonuçta, çizelge 5.7.12'deki sonucu desteklemektedir.

Çizelge 5.7.11'de üreticilere destek verilirse soya ve kanola gibi yağ bitkilerini yetiştirme konusundaki düşünceleri yer almaktadır. Buna göre üreticilerin %41,12'si buna evet cevabını verirken, % 58,88'i hayır demiştir. Ancak hayır diyen üreticilerin büyük çoğunluğunun bu ürünleri tanımadığı tespit edilmiştir. Bu ürünlerin deneme ve yayımları yapıldığında üreticiler tarafından benimseneceği ve üretilme olasılığının artacağı söylenebilir.

Çizelge 5.7.11. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Destek Verildiği Takdirde Soya ve Kanola Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Yetiştiririm	13	41,94	18	51,43	13	31,71	44	41,12
Hayır Yetiştirmem	18	58,06	17	48,57	28	68,29	63	58,88
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Araştırma bölgesi ayçiçeği üreticilerinin kredi kullanım durumlarına ilişkin veriler çizelge 5.7.12 ve 5.7.13'te verilmiştir.

107 ayçiçeği üreticisinin 46 tanesi yani % 42,99'u ayçiçeği üretiminde kredi kullanmışlardır. Kredi kullanan 46 üreticinin 41'i yani % 89,13'ü aldığı kredinin ihtiyacını karşıladığını belirtmiştir .

Çizelge 5.7.12. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kredi Kullanım Durumu

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet	17	54,84	14	40,00	15	35,59	46	42,99
Hayır	14	45,16	21	60,00	26	63,41	61	57,01
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelge 5.7.13. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kullandıkları Kredinin İhtiyaçlarını Karşılama Durumu

Sorunlar	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Karşıladi	16	94,12	13	92,86	12	80,00	41	89,13
Hayır Karşılamadı	1	5,88	1	7,14	3	20,00	5	10,87
TOPLAM	17	100,00	14	100,00	15	100,00	46	100,00

Aldığı kredinin yetmediğini belirten 5 üretici ise halen ihtiyacını bankalar, akrabalar ve tefecilerden karşıladıklarını ya da mallarını sattıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmada ayçiçeği üreticilerinin kredi temininde karşılaştıkları sorunlar ise çizelge 5.7.14'de yansıdığı gibi tespit edilmiştir.

Çizelge 5.7.14. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kredi Kullanımında Karşılaştıkları Sorunlar

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Faizler yüksek	27	79,41	13	76,47	13	54,17	53	70,67
Geri ödemek zor	5	14,71	2	11,76	7	29,17	14	18,17
Kredi miktarı düşük	----	----	2	11,76	4	16,67	6	8,00
Teminat göstermek zor	2	5,88	----	----	----	----	2	2,67

Not: Kredi kullanan üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü tutmamaktadır.

Üreticilerin % 70,67 gibi önemli bir oranının kredi teminindeki sorunları faizlerin yüksek oluşudur. Ayrıca bunu devamı olan bir sorunda geri ödemedeki zorluk olarak belirtilmiştir.

Ayçiçeği üreticileri uzun yıllardır bu ürünün üreticisi olmalarına rağmen eksiklik duydukları bilgiler ve bu bilgileri edindiği kaynaklar çizelge 5.7.15 ve çizelge 5.7.16'da verilmiştir.

Ayçiçeği yetiştiriciliği ile ilgili bilgi eksikliği incelendiğinde üreticilerin % 44,86'sı bir eksikliklerinin olmadığı, % 55,14'ü ise çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Üreticilerin ekim, gübreleme ve ilaçlamada daha fazla sorun yaşadıkları çizelge 5.7.16'dan izlenebilmektedir.

Çizelge 5.7.15. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Yetiştiricilerinin Eksiklik Duydukları Bilgiler

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Ekimde	8	25,81	9	25,72	6	14,63	23	21,50
Gübrelemede	4	12,90	3	8,57	5	12,19	12	11,21
Hasatta	2	6,45	2	5,71	4	9,76	8	7,48
İlaçlamada	3	9,68	4	11,43	3	7,32	10	9,35
Pazarlamada	1	3,23	2	5,71	3	7,32	6	5,61
Sorunu olan	18	58,07	20	57,14	21	51,22	59	55,14
Sorunu olmayan	13	41,93	15	42,86	20	48,78	48	44,86
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,000

Ayçiçeği üreticilerinin eksikliğini duydukları bu bilgileri hangi kaynaklardan edindiklerine ilişkin seçenekler ise çizelge 5.4.16'da görülmektedir.

Çizelge 5.7.16. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Bilgi Kaynakları

Üreticilerin Bilgi Kaynakları	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Karadenizbirlik	13	41,94	17	48,57	26	63,42	56	52,33
Diğer Çiftçiler	9	29,03	11	31,43	6	14,63	26	24,30
Tarım İlçe Müdürlüğü	5	16,13	5	14,28	5	12,19	15	14,02
Tarım Firmaları	1	3,23	1	2,86	2	4,88	4	3,74
Diğer	3	9,67	1	2,86	2	4,88	6	5,61
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelgeye göre üreticilerin % 52,33'ü ihtiyaç duydukları bilgiyi Karadenizbirlik'ten almaktadırlar. Bunun yanı sıra %24,30 diğer çiftçilerden bilgi edindiklerini belirtmişlerdir. Genel için böyle olan sonuç, gruplar itibariyle incelendiğinde küçük işletmelerin asıl bilgi kaynakları olması gereken Karadenizbirlik'ten bilgi alanlarının oranı % 41,94 iken büyük işletmelerde bu oran % 63,42'dir. Buradan büyük işletmelerin daha teknik ve yeniklere açık, ancak küçük işletmelerin geleneksel çalıştıkları sonucu çıkartılabilir.

5.7.2. Araştırma Bölgesinde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatif ve Entegrasyon Konusundaki Düşünce ve Davranışlarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında araştırma bölgesinde hali hazır bir entegrasyon olan Karadenizbirlik ve ayçiçeği üreticisi ortakları arasındaki entegrasyonun üreticiler açısından değerlendirmesi yapılarak, hepsi ayçiçeği üreticisi ve bundan dolayı da Karadenizbirlik üyesi olan çiftçilerin mevcut ve olması gereken haliyle Karadenizbirlik ve birim kooperatifler hakkındaki düşünceleri, olası başka seçeneklere bakışları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çizelge 5.7.17 İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olma Sebepleri

Üreticilerin Kooperatife Üye Olma Sebepleri	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Ürüne Pazar garantisi olduğu için	28	90,32	29	82,86	28	68,29	85	79,44
Ürünü daha iyi bir fiyattan satmak için	14	45,16	13	37,14	13	31,71	40	37,88
Girdileri kolay temin etmek için	12	38,71	11	31,43	14	34,15	37	34,58
Kooperatiften teknik bilgi alınabilmek	1	3,23	----	----	1	2,44	2	1,87
Koop. üretilen ürünlerden faydalanmak	2	6,45	2	5,71	1	2,44	5	4,67
Diğer	11	35,48	9	25,71	14	34,15	34	31,78

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar , normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Anket yoluyla görüşülen çiftçilerin kooperatiflerin kurulduğu ilk yıllarından bugüne kadar çeşitli zamanlarda kooperatife üye olmuşlardır. Kooperatife üye olma sebeplerini ise çizelge 5.7.17'deki gibi açıklamışlardır.

Üreticilerin % 79,4'ünü kooperatif üyesi yapan sebep kooperatifin ürünlerine pazar garantisi sağlamasıdır. İkinci sebep ise % 37,38 ise ürünü daha iyi fiyattan satabilmesi şeklinde tespit edilmiştir.

Çizelge 5.7.18. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olma Sebepleri (Öncelik Sırasına Göre)

Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olma Sebepleri	1. Öncelik		2. Öncelik		3. ve + Önc.		İşl. Ort.	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Ürüne Pazar garantisi olduğu için	64	59,81	15	42,86	6	14,63	85	79,44
Ürünü daha iyi bir fiyattan satmak için	8	7,48	22	62,86	10	9,36	40	37,38
Girdileri kolay temin etmek için	17	15,89	13	37,14	7	17,07	37	34,58
Kooperatiften teknik bilgi alınabilmek	----	----	----	----	2	4,88	2	1,87
Kooperatifte üretilen ürünlerden faydalanmak	2	1,87	1	2,86	2	4,88	5	4,67
Diğer	16	14,95	13	37,14	5	12,20	34	31,78
TOPLAM	107	100,00	----	----	----	----	----	----

Üreticilerin büyük çoğunluğunun çizelge 5.7.18'de kooperatife üye olmalarına sebep olarak gösterdikleri kooperatifin ürünlerine pazar garantisi yaratması çizelge 5.7.18'den görülebileceği gibi % 59,81'lik oranı üreticilerin 1. öncelikli tercihidir. Ayrıca üreticilerin %62,86'sı 2. tercih olarak ürünün iyi fiyattan satılmasından dolayı kooperatife üye olduklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 5.7.19. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Üye Olurken Etkilendikleri Kişi veya Kurumlar

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Kendisi	24	77,42	18	51,43	32	78,05	74	69,16
Arkadaşlarımdan	3	9,68	10	28,58	7	17,07	20	18,69
Kooperatifin Elemanlarından	4	12,90	3	8,57	1	2,44	8	7,48
Kooperatifin Elemanlarından	4	12,90	3	8,57	1	2,44	8	7,48
Akrabalardan	----	----	----	----	----	----	----	----
Köy öğretmeninden	----	----	----	----	----	----	----	----
Köy Muhtarından	----	----	2	5,71	----	----	2	1,87
Teknik elemanlardan	----	----	2	5,71	----	----	2	1,87
Koop.Daha Önce Üye Olanlardan	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Kooperatife üye olma sebeplerini böyle açıklayan üreticiler kooperatife üye olurken kimden etkilendikleri sorusuna çizelge 5.7.19'daki gibi cevap vermişlerdir. Buna göre ayçiçeği üreticilerinin % 69,16'sı kendi kararıyla, ürününü satabilmek için Karadenizbirlik'e üye olduklarını belirtmiştir. Bu üreticilerin büyük çoğunluğu kuruluş aşamasında toplu olarak üye olmuşlardır. Üreticilerin % 18,69'luk kısmı kooperatife üye olurken arkadaşlarından etkilendiklerini % 7,48'i ise kooperatif elemanlarından etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

Çizelge 5.7.20. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatifin Onların Beklentilerini Karşılama Durumu Konusunda Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Hiçbirini Karşılamıyor	11	35,48	8	22,86	17	41,46	36	33,64
Çok Azını Karşılıyor	9	29,03	16	45,71	11	26,83	36	33,64
Çoğunu Karşılıyor	10	32,26	10	28,57	12	29,27	32	29,91
Tamamını Karşılıyor	1	3,23	1	2,86	1	2,44	3	2,81
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Kooperatife üye olduktan sonra kooperatiften beklentilerinizin ne kadarını buldukları konusunda üreticilerin düşünceleri çizelge 5.7.20'de verilmiştir.

Çizelge 5.7.20'de görüldüğü gibi üreticilerin % 67,28'si kooperatiften beklentilerinin ya hiçbirinin bulamadıklarını ya da çok azını bulduklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan belki de kooperatiften beklentileri sınırlı olan % 29,91 oranındaki üretici beklentilerinin çoğunu %2,81 oranındaki üretici ise tamamını bulduklarını ifade etmişlerdir.

Ayçiçeği üreticileri ihtiyaç duydukları girdileri alma, ürün teslim etmek, çeşitli konularda bilgi almak, ürün parasını almak vb. amaçlarla kooperatife uğradıklarını belirtmişlerdir. Üreticiler kooperatife yakınlıklarına göre bu ziyaretlerini sıklaştırabilmektedirler.

Bu noktada üreticilerin kooperatife uzaklıklarının kooperatiften faydalanmalarını etkileyip etkilenmediği konusundaki düşünceleri çizelge 5.7.21'de verilmiştir.

Çizelge 5.7.21'e göre üreticilerin % 71,03'ü kooperatifle aralarındaki coğrafi mesafenin kooperatiften faydalanmada etkili olmadığını belirtirken, % 12,15'i kooperatiften uzakta olduklarını ve bunun ilişkilerini azalttığını, % 16,82'si ise yakında olduklarını ve ilişkilerini artırdığını belirtmişlerdir.

Çizelge 5.7.21. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Uzaklıklarının Kooperatiften Faydalanmalarına Etkileri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Etkili olmuyor	26	74,19	24	68,57	29	70,73	76	71,03
Etkili oluyor <i>yakın artırıyor</i>	6	19,36	7	20,00	5	12,20	18	16,82
Etkili oluyor <i>uzak azaltıyor</i>	2	6,45	4	11,43	7	17,07	13	12,15
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Ayçiçeği üreticilerinin daha çok hangi amaçlarla kooperatife uğradıkları çizelge 5.7.22'de görülmektedir. Çizelgeden de izlenebileceği gibi her üç grupta ve işletmeler ortalamasında üreticilerin tamamı ürün teslim etmek ve ürünlerinin parasını almak amacıyla kooperatife uğramaktadırlar. Ayrıca %95,33 oranında üretici ihtiyaç duydukları girdileri temin etmek için kooperatife uğradıklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 5.7.22. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kooperatife Uğrama Sebepleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Ürün teslim etmek	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00
Ürünün parasını almak	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00
İhtiyaç duyulan girdileri almak	28	90,32	34	97,14	40	97,56	102	95,33
Ayçiçeği yetiştiriciliği ile ilgili bilgi almak	2	6,45	6	17,14	10	24,39	18	16,82
Zorunlu olmadıkça uğramam	----	----	----	----	----	----	----	----
Diğer	3	9,68	3	8,57	8	19,51	14	13,04

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar ,normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Üreticilere, Karadenizbirlik'in ayçiçeği ve diğer yağ bitkileri ile ilgili mesleki ve teknik bilgileri artırmak için faaliyetleri olup olmadığı sorulmuş ulaşılan sonuçlar çizelge 5.7.23'te verilmiştir.

Çizelge 5.7.23. İncelenen İşletmelerde Karadenizbirlik'in Üreticilere Yönelik Faaliyet Durumu

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Faaliyeti Var	9	29,03	13	37,14	17	41,46	39	36,45
Faaliyeti Yok	22	70,97	22	62,86	24	58,54	68	63,55
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Üreticilerin % 36,45'i Karadenizbirlik'in bahsedilen yönde faaliyetleri olduğunu belirtirken, % 63,55'i birliğin bu tür faaliyetleri olmadığını ifade etmişlerdir. Bu % 63,55'lik kesime ya faaliyetlere ilişkin yayım hizmeti ulaşmamakta ya da üretimin oturmadığı bölgelerde bu faaliyetler yürütüldüğünden yalnızca belli bir grup bu faaliyetlerden haberdar olmaktadır.

Karadenizbirliğin ayçiçeği ve diğer yağ bitkileri ile ilgili faaliyetlerden haberdar olan 39 üreticiye (% 36,45) Karadenizbirlik'in faaliyetlerine katılıyor ve uyguluyor musunuz? diye sorulmuş çizelge 5.7.24 hazırlanmıştır.

Çizelge 5.7.24. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Karadenizbirlik'in Faaliyetlerinden Haberdar Olma Ve Uygulama Durumu

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Katılıyor ve uyguluyorum	6	66,67	12	92,31	14	82,35	32	82,05
Katılıyor ama uygulamıyorum	----	----	----	----	----	----	----	----
Katılmıyorum	3	33,33	1	7,69	3	17,65	7	17,95
TOPLAM	9	100,00	13	100,00	17	100,00	39	100,00

Karadenizbirlik'in faaliyetinden haberdar olan 39 üreticinin % 82,05'i bu faaliyetlere katıldığını ve uyguladığını belirtirken, % 17,95'i bu faaliyetlere katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu noktada çizelge 5.7.25'te üreticilerin Karadenizbirlik'in gerçekleştirdiği faaliyetleri yeterli bulup bulmadıkları konusundaki düşünceleri verilmiştir.

Çizelge 5.7.25. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Karadenizbirlik'in Faaliyetlerinin Yeterliliği Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Yeterli	15	48,39	14	40,00	9	21,95	38	35,51
Hayır Yeterli Değil	15	51,61	21	60,00	32	78,05	69	64,49
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelge 5.7.25' e yansıyan araştırma sonuçlarına göre bölgedeki ayçiçeği üreticilerinin çoğu (% 64,49) Karadenizbirlik'in faaliyetlerini yeterli bulmamaktadır. Bu işletme grupları itibariyle incelendiğinde işletme büyüklükleri arttıkça üreticilerin bu konuda daha hassas

davrandıkları görülebilmektedir. Büyük işletmeler açısından Karadenizbirliğin faaliyetleri değerlendirildiğinde, bu faaliyetleri yeterli bulanların oranı küçük işletmelere oranla (%21,95) azalmaktadır.

Karadenizbirliğin faaliyetlerini yeterli bulmayan üreticiler beklentileri ve neler yapılabileceği konusundaki düşüncelerini ise aşağıdaki şekilde açıklamışlardır.

- Ayçiçeği yetiştiriciliği ve kooperatifçilik hakkında daha çok bilgi verilmesi, çiftçilerin eğitilerek etkinliklerinin artırılması
- En azından tüccara oranla daha ucuz girdi sağlaması
- Düşük faizli kredi sağlanması
- Ürüne iyi fiyat verilmesi ve ürün bedelinin peşin ödenmesi
- Devlet güdümünde olmayan, daha etkin ve daha çok hizmet veren bir kooperatif olması
- Gerçekten çiftçinin ihtiyaçlarına cevap vermesi ve bir politikasının olması
- İşçiliğin yoğun olduğu dönemlerde avans verilmesi
- Üyelerin kooperatife üye olmanın avantajını hissedebilmesi

Üreticilerin önemli kısmı (% 60,75) her şeye rağmen, belirttikleri aksaklıklara ve beklentilerinin yoğunluğuna rağmen kooperatife üye olmalarından dolayı ayçiçeği yetiştirmenin diğer ürünleri yetiştirmekten daha iyi olduğunu düşünmektedirler.

Özellikle ürünlerine pazar garantisi ve girdi konusunda ayçiçeği yetiştirmenin daha iyi olduğunu düşünen üreticilerin % 93,46'sı kooperatifin verdiği girdileri yeterli bulmaktadır.

1999 yılında üreticilerin girdilerini aldıkları yer konusundaki tercihlerinin çizelge 5.7.26'daki gibi olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5.7.26. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerin Girdilerini Aldıkları Yer Konusundaki Tercihleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Kooperatiften	24	77,42	34	97,14	27	65,85	85	79,44
Özel sektörden	7	22,58	1	2,86	14	34,15	22	20,56
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Ayçiçeği üreticileri söz konusu dönemde girdilerinin % 79,44'ünü kooperatiften %20,56'sını özel sektörden almayı tercih etmişlerdir.

Ayçiçeği üreticilerinin organizasyon, entegrasyon konusundaki düşünceleri ise çizelge 5.7.27’de verilmiştir.

Çizelge 5.7.27’de ayçiçeği üreticilerinin ayçiçeği üreticiliği, satıcılığı ve işleyiciliğini kendilerinin yapacağı ve etkin olacakları bir organizasyon kurmak ister misiniz ? sorusuna verdikleri cevaplar yer almaktadır.

Çizelge 5.7.27. Ayçiçeği Üreticilerinin Ayçiçeği Üreticiliği, Satıcılığı ve İşleyiciliğini Kendilerinin Yapacağı Ve Etkin Olacakları Bir Organizasyon Kurulması Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet İsterim	22	70,97	21	60,00	33	80,49	76	71,03
Hayır İstemem	9	29,03	14	40,00	8	19,51	31	28,97
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Üreticilerin % 71,03 gibi önemli bir kısmı böyle bir organizasyon kurmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç artık Türkiye’de üreticilerin gerçekten birçok ülkede iyi örnekleri olan kendi kurdukları ve devlet tarafından iyi bir şekilde desteklenen kooperatif ve birlikler gibi organizasyonlar kurma isteği ve cesaretinde olduklarının bir göstergesidir denilebilir.

Üreticilerin Karadenizbirlik’in bu organizasyonu kendilerine sağlayıp sağlamadığı konusundaki düşünceleri ise çizelge 5.7.28’de yer almıştır.

Çizelge 5.7.28. Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerin Karadenizbirlik’in Kendilerinin Etkin Olacağı Bir Kooperatifi Onlara Sağlayıp Sağlamadığı Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Sağlıyor	7	22,58	14	40,00	6	14,63	27	25,23
Hayır Sağlamıyor	24	77,42	21	60,00	35	85,37	80	74,77
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelge 5.7.28’e göre üreticilerin % 74,77’si Karadenizbirlik’in bu organizasyonu kendilerine sağlamadığını düşünmektedir. Büyük işletmelerde özellikle kendi organizasyonlarını kurma ve Karadenizbirlik’in kendilerine etkin bir organizasyon sağlamadığı eğilimi daha belirgindir.

Ayçiçeği üreticileri mevcut hali ile her şeye rağmen kooperatife üye olmak gerekir mi? Sorusunu çizelge 5.7.29'daki gibi yanıtlamışlardır.

Çizelge 5.7.29. Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerin Mevcut Hali İle Her Şeye Rağmen Kooperatife Üyelik Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Üye Olurum	25	80,65	31	88,57	35	85,37	91	85,05
Hayır Üye Olmam	6	19,35	4	11,43	6	14,63	16	14,95
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelge 5.7.29'a göre ayçiçeği üreticilerinin % 85,05'i her şeye rağmen kooperatife üye olmak taraftarı iken, % 14,95'i hayır cevabını vermiştir.

Evet cevabını veren üreticilerin bunu isteme sebepleri ve öncelikleri ise çizelge 5.7.30'da görülmektedir.

Çizelge 5.7.30. Her Şeye Rağmen Kooperatife Üyelik Taraftarı Olan Üreticilerin Bunu İsteme Sebepleri ve öncelikleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşl. Ort. (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
-Ürünün Pazar garantisi var	24	96,00	28	90,32	30	85,71	82	90,11
-Kooperatif olmasa üreticiler aracı ve tefecilerle karşı karşıya kalır	10	40,00	18	58,06	16	45,71	44	48,35
-İhtiyaç duyulan girdileri kolay ve ucuz temin etmek	12	48,00	14	45,16	13	37,14	39	42,86
-Kooperatif kar etmese de çiftçinin dayandığı tek kuruluştur	5	20,00	15	48,39	17	48,57	37	40,66
-Kooperatifte herkese eşit davranılır	9	36,00	11	35,48	8	22,86	28	30,77
-Ürünlerin fiyat olarak en iyi değer bulduğu yerdir,	5	20,00	8	25,81	5	14,29	18	19,78
-Üreticinin kalkınması için en iyi çaredir	7	28,00	5	16,13	6	17,14	18	19,78
-İşleri beraberce yürütmek üreticiler için daha iyidir	2	8,00	6	19,35	4	11,43	12	13,19

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar , normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Üreticilerin % 90,11'i ürünlerine pazar garantisi olduğunu belirtmiş ve bu cevabı verenlerin % 96,00'sı da bunu 1. tercihleri olarak belirtmişlerdir.

Üreticilere kooperatife üye olmaları gerekliliğini düşündüren 2. önemli sebep ise kooperatif olmasa üreticilerin aracı ve tefecilerle karşı karşıya kalacağı düşüncesidir. Böyle düşünen üreticilerin oranı % 48,35'tir ve üreticiler bunu % 40,00 oranında 1. tercih, % 58,06 oranında ikinci tercihleri olarak belirtmişlerdir.

Üreticiler hem kooperatif ve entegrasyonunun destekçisiyken hem de sorunlarla bir çelişki ve kısır döngü içindedirler. Bu durumun iyileştirilmesi için neler yapılabileceği konusundaki düşüncelerini aşağıdaki şekilde belirtmişlerdir.

- Üreticiler kendi kooperatiflerini kurmalıdırlar
- Mevcut kooperatif devlet güdümünden çıkarak, çiftçi kooperatifi gibi çalışmalıdır, çalışanların değil üyelerin kooperatifi olmalıdır.
- Çiftçi örgütlenmeli, ziraat odası etkinleşmelidir.
- Çiftçi eğitilmeli, etkinliği artırılmalıdır.
- Karadenizbirlik, üniversiteler ve çiftçiler entegre çalışmalıdır.

5.7.3. Üretici Kooperatif İşleyici Entegrasyonunun Şematik Bir Modelle Açıklanması

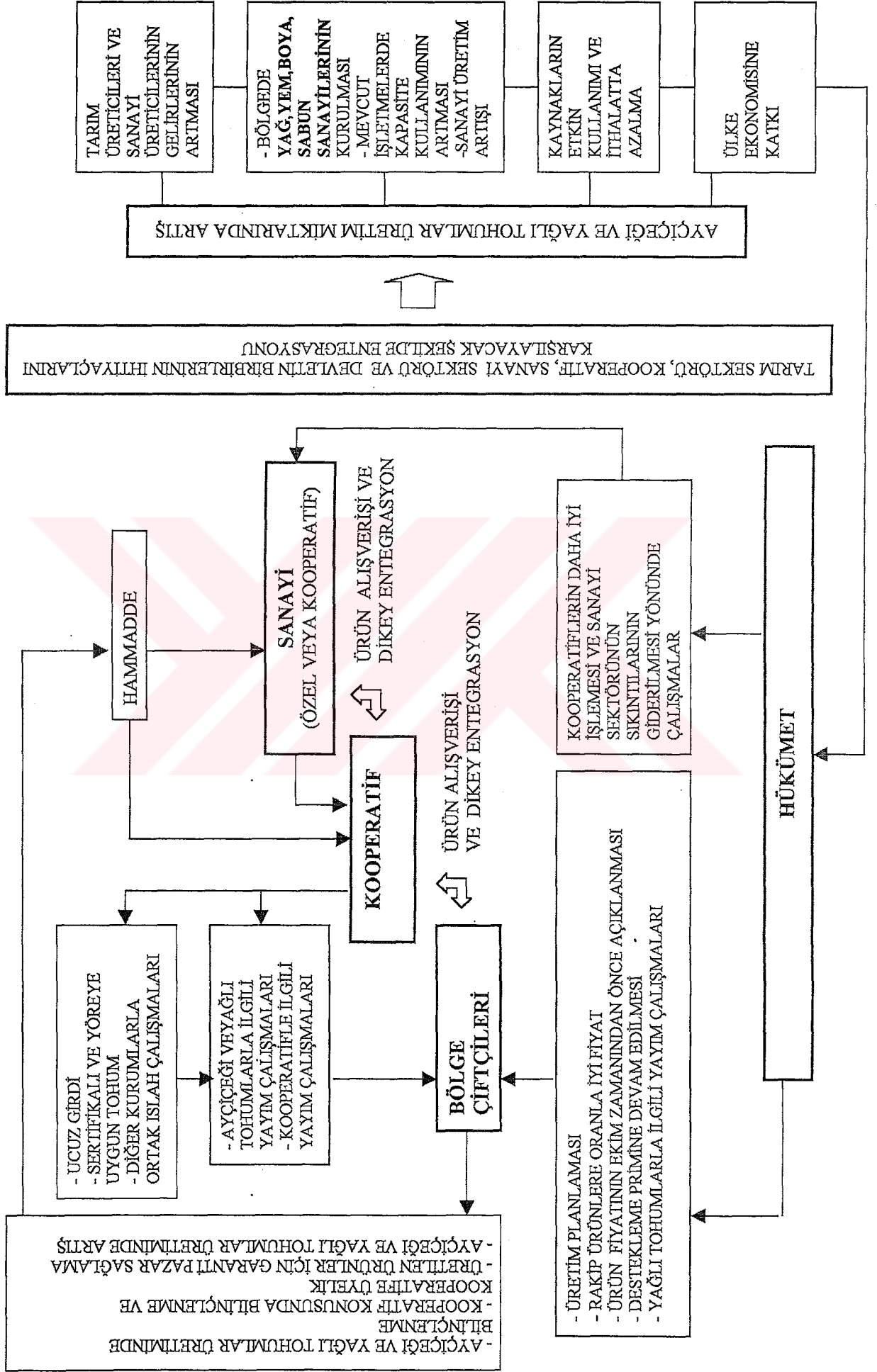
Araştırma bölgesindeki ayçiçeği üreticilerinin ve kooperatifin (birim kooperatifler ve Karadenizbirlik'in) entegrasyona bakışları yukarıdaki şekilde değerlendirildikten sonra olması arzulanan şekli ile yağlı tohum (ayçiçeği) üreticileri, kooperatif ve sanayi (kooperatif işletmesi veya özel işletmeler) arasındaki dikey entegrasyon modeli aşağıda verilmiştir.

Kooperatif bu modelde hem üreticiler için bir pazar, hem de sanayici konumu ile yer almaktadır. Kooperatifin yöreye gelmesiyle ayçiçeği üreticileri pazarı hazır olan ürünü tercih ederek bu ürünün üretimini artırmışlardır. Ancak daha önce belirtilen birçok sebep ve özellikle izlenen yanlış politikalar sonucunda ayçiçeği üretimi düşmüştür.

Model incelendiğinde;Kooperatifin ve hükümetin bu durumu düzeltebilmesi, tarım, sanayi sektörlerini ve ülkeyi darboğazdan kurtularak sağlıklı bir şekilde ayçiçeği, yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar üretiminin devam etmesi için ;

Hükümetlerin üretim planlaması yapması, ayçiçeği ve yağlı tohumlara rakip ürünlere oranla daha iyi fiyat verilmesi, ürün fiyatlarının ekim zamanından önce açıklanması,

KOOPERATİF – ÜRETİCİ – İŞLEYİCİ ENTEGRASYON MODELİ

destekleme primine devam edilmesi, makro bazda yağlı tohumlarla ilgili yayım çalışmaları yapılması gerekmektedir.

Kooperatifin ise ucuz girdi , sertifikalı ve yöreye uygun tohum, diğer kurumlarla ortak ıslah çalışmaları, ayçiçeği ve yörelere göre uygun diğer yağlı tohumların üretiminin yaygınlaştırılması ve kooperatif ile ilgili yayım çalışmalarını yapması gerekmektedir.

Entegrasyonun bu iki halkasının üreticilere yönelik belirtilen yöndeki çalışmaları ayçiçeği ve yağlı tohumlar üretimini artıracaktır. Bu da şekilde görüldüğü gibi sanayiye ve kooperatife daha fazla hammadde akışı ve bitkisel yağ sektöründe darboğazların giderilebilmesi demektir.

Devletin ayçiçeği ve yağlı tohum üreticilerine üretim artırmaya yönelik çalışmaları yanında, kooperatif ve sanayiye yönelik iyileştirme ve yeniden düzenleme çalışmaları yaparak bu sektörlerdeki sıkıntıları gidermesi gerekmektedir.

Tüm sektörlerdeki iyileşmeler ile birbirlerinin ihtiyaçlarını herhangi bir sıkıntı yaşamadan karşılamalarına yönelik entegrasyonu sonucunda, ayçiçeği, yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar üretimi artacaktır. Bu tarım üreticileri ve sanayiciler için gelir artışı yaratacaktır. Mevcut tesislerde kapasite kullanımı artarken , uygun alanlarda yeni yağ, yem, boya, sabun sanayi tesisleri kurulabilecektir. Bu entegrasyonla kaynakların etkin kullanımı sağlanarak ithalat azaltılabilecek, sektör dışa bağımlılıktan kurtulacaktır. Böylelikle tüm bu olumlulukların bileşimi ülke ekonomisine katkı ve bunun yine sektörler ve tüketicilere akışı şeklinde döngü halinde devam edecektir.

5.8. Sonuç ve Öneriler

Ayçiçeği dünyada yağlı tohumlu bitkiler içinde soya, pamuk, kolza yer fıstığından sonra ekim alanı ve üretim açısından beşinci sırada yer almaktadır. Dünya yağlı tohum üretimi son on yılda %42,35 artarak 227,52 milyon ton dan 323,8 milyon tona çıkmıştır. 2001 yılı itibariyle toplam 323,87 milyon ton yağlı tohum üretiminin 21,33 milyon tonunu yani %6,59'unu ayçiçeği oluşturmaktadır.

Arjantin, Rusya, Ukrayna, AB, ABD, Çin, Hindistan dünyanın önemli ayçiçeği üreticileridir. Dünya ayçiçeği üretiminin %80'ine yakını bu ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Önemli üreticiler aynı zamanda ihracatçı konumundadırlar. Ayçiçeğinde üretici ülkeler katma değerini kendilerine kalmasını istediklerinden ihracat ayçiçeği tohumundan çok ayçiçeği yağı şeklindedir. Dünyada ayçiçeğinin en önemli ithalatçıları ise AB ülkeleri Türkiye ve Meksika'dır. Aynı zamanda üretici ülke olan AB ülkelerinin ayçiçeğinin en önemli ithalatçısı konumunda olma sebebi ayçiçeğini işleyerek önemli bir ayçiçeği yağı ve küspesi üreticisi konumuna yerleşmektir.

Dünya bitkisel yağ üretimi de yağlı tohumlar üretimi ile paralellik göstermektedir. Dünyada en fazla üretilen bitkisel yağlar soya, palm, kolza ve ayçiçeği yağlarıdır. Son on yıllık dönemde dünya toplam yağ üretimi %48,61 oranında artmıştır. Ayçiçeği yağı dünya bitkisel yağ üretiminin 2001 yılı itibariyle %8,16'sını oluşturmaktadır. Dünya bitkisel yağ üretiminin önemli kısmını oluşturan soya ve palm yağları dünya ticaretinde de önemli pay almaktadır.

Ayçiçeği Türkiye'de üretilen yağlı tohumlu bitkiler içindeki konumu ile pamukla birlikte Türkiye genelinde yağ sektörünün en önde gelen hammaddesidir.

Ayçiçeği, Türkiye'de bazı yerler hariç genelde kuru koşullarda tarımı yapılan, kurağa nispeten dayanıklı veya subtropik ve ılıman iklim bölgelerinde yazlık bitki olarak da yetiştirilen, münavebe uygulanan bir yağlı tohum bitkisidir.

2000 yılında Türkiye'de 18 207 bin ha ekili tarla alanının 1874,25 bin ha'ında yani %10,29'unda yağlı tohumlar bitkiler üretilmiştir. Bu alanın 542 bin ha'ında yani 27,96'sı ayçiçeğine aittir.

Türkiye'nin tüm bölgelerinde ayçiçeği üretimi yapılmakta birlikte, üretim alanları özellikle Trakya ve Marmara Bölge'sinde yoğunlaşmaktadır. 1999 yılı itibariyle Türkiye ayçiçeği ekim alanlarının %58,35'i, üretim miktarının %65,83'ü Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerindedir. Diğer üretim alanları Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleridir.

Karadenizbirlik bünyesindeki illerin 1999 yılı itibariyle Türkiye ayçiçeği ekim alanlarındaki payı %9,46, ayçiçeği üretimindeki payı %8,01'dir, bu oranlar 1994 yılında sırasıyla %13,97 ve %12,43'tür. Bu da ayçiçeğinin bölgede sürekli azalma eğiliminde olduğunun bir göstergesidir. Türkiye'nin ayçiçeği üretimine önemli oranda katkı sağlayabilecek bu potansiyel bölgede fiyat politikaları üretimi teşvik edici düzeyde uygulanırsa ayçiçeği tarımı yaygınlaşabilecektir.

Türkiye'nin bitkisel yağ ihtiyacının karşılanmasında pamukla birlikte ilk sırayı paylaşan ayçiçeğinin, yağ sanayindeki kullanımının %90'ından fazlası sıvı yağ üretimi içindir. Türkiye'de ihtiyaç duyulan ayçiçeğinin yaklaşık %60'ı Türkiye'de üretilirken %40'ı ithal edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin 109 bin ton da ham ayçiçek yağı ithalatı söz konusudur. Türkiye'nin toplam bitkisel ham yağ arzında %44,55 ve rafine yağ arzında %39,13 ile en önemli pay ayçiçeğine aittir.

Ayçiçek yağı toplam kullanımının %90,63 'ü mısırözü yağının tamamı sıvı yağ üretiminde kullanılmaktadır. Pam yağının tamamına yakını soya ve pamuk yağlarının çoğu margarin sanayinde kullanılmaktadır. Kalan kısmı da sıvı yağ yem boya ve sabun sanayilerinde kullanılmaktadır. Türkiye'de toplam sıvı yağ kullanımının %77,70'ni ayçiçeği karşılamaktadır.

Tüketici tercihleri giderek doymamış yağlara yönelmekte ve doymamış yağlarda sıvı yağlarda bol miktarda bulunmaktadır. 1999-2000 döneminde Türkiye'nin kişi başına yıllık bitkisel yağ tüketimi 18,75 kg. olup bunun 12,47 kg. yani %66,51'ni sıvı yağlar oluşturmaktadır. Sıvı yağlar tüketiminin %72,49'u ayçiçeğine aittir.

Türkiye'nin bitkisel ve ayçiçek yağı sanayinde çeşitli teknolojik yöntemlerle çalışan ve değişik ölçeklerde üretim yapan pek çok yağ işletmesi mevcuttur. Bundan dolayı da iki farklı sınıflandırmaya göre işletme sayıları verilmiştir. Türkiye küçüklü büyüklü

tamamı 2315 adet bitkisel yağ sanayi işletmesi olduğu belirtilmektedir. Bu işletmelerin 1747 tanesi ham ayçiçek yağı olmak üzere 1833 tanesi ayçiçek yağı işletmesidir. Bu toplam yağ işletmelerin %79,18'dir. Büyük işletmeleri kapsayan DİE sınıflandırılmasına göre bitkisel yağ ve mamulleri sanayisinde büyük işletmelerin sayısı 56 olup 17'si ham yağ 39'u rafine yağ işletmesidir. Ham ayçiçek yağı da kapasite kullanım alanı %12 iken rafine ayçiçek yağında %331'dir. Bitkisel yağ sanayinde 4 milyon ton'a yakın bir kapasite söz konusudur.

1999-2000 yılı itibariyle 674 bin ton'u yurtiçi üretim 684 bin tonu ithalat olmak üzere 1358 bin ton ham yağ üretilmiştir. Bu ham yağı 605 bin tonu ayçiçek yağıdır. 496 bin tonu yurt içinde üretilmiş 109 bin tonu ithal edilmiştir. Ayçiçek ham yağı arzı Türkiye'nin ham yağ arzının % 44,55'nun oluşturmaktadır. Türkiye'nin 1999 yılı rafine arzı 1656 ton olup bunun 648 bin tonu yani %39,13'ü ayçiçek yağıdır. Rafine yağda ithalat yapılmayıp bu arzın tamamı yurtiçi üretimden oluşmaktadır.

Gerek ham yağ gerekse rafine yağ arzından ayçiçeğinden sonra en çok arzı olan yağlar sırasıyla soya ve pam yağlarıdır. Pam yağının tamamı ithal edilirken soya yağının tamamına yakını ithal edilmektedir. Bu ithalatlar belirtildiği gibi ham yağ ithalatıdır. Türkiye'den en çok arzı olan 4.yağ pamuk yağıdır. Pamuk ham yağının ithalatı oldukça sınırlı olup %88,30'u yurtiçi üretimdir. Türkiye'nin ham ve sıvı yağ arzı yem, boya ,sabun, margarin, sıvı yağ sanayilerinde kullanılıp çok az kısmı ihraç edilmektedir.

Son 20 yıllık süreçte Türkiye'nin yağ ve mamulleri sanayi üretim miktarının değeri reel fiyatlarla %151,43 , iç talep miktarının değeri reel olarak %205,43 artmıştır. Sıvı yağlar ve margarin haricinde Türkiye ham yağlar, küspeler pirana yağında üretim iç talebi karşılamaktadır. Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi gıda sanayi üretim değerinin %8,10'na iç talep değerinin %9,13'ne sahiptir.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde iç talebi karşılayamadığı için sektörün ithalat değeri 20 yılda reel fiyatlarla % 602,76 artmıştır. Toplam ithalat değerinin % 63,89 gibi önemli kısmını bitkisel ham yağlar oluşturmaktadır. İhracat sınırlı miktarda olup, daha çok rafine bitkisel yağ ve margarin olarak yapılmaktadır. Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin

gıda sanayi dış ticaretindeki payı , ihracatta % 10,31, ithalatta % 34,90'dır. Bu konumuyla sektör gıda sanayi içinde en fazla ithalat gerçekleştiren sektördür.

İthalat genellikle ham yağ ithalatı olup soya yağı ithalatı çoğunlukla İspanya, Brezilya, Arjantin ve Fransa'dan, palm yağı Malezya ve Endonezya'dan yapılırken, ayçiçeği ham yağı Romanya, Arjantin ve Ukrayna'dan yapılmaktadır. Rafine yağda ithalat yalnızca bazı yıllarda ABD'den mısırözü yağı olarak ithal edilmiştir.

Bitkisel yağların ihracatı daha çok ayçiçek yağı olarak Suriye, Rusya Federasyonu, İran, Türkmenistan, Kazakistan'a yapılmaktadır. Margarin olarak yine Suriye, İran, Azerbaycan ve Türki Cumhuriyetleredir.

Türkiye'deki gelişimi 1970'li yıllarda kolzanın üretimden kalkması, haşhaş ekimlerin asgari düzeyde sınırlanması ayçiçeği tarımının önemini artırmıştır. Uygulanan politikalar üretimi artırıcı yöndeki teşvik ve desteklerin etkileri 1980'li yıllarda görülmeye başlamış, 1985 yılından sonra hibrit tohumların da ekilmeye başlaması ile üretim ve verim artmıştır.

1985 ve 1989 yılları arasında ayçiçeği ekim alanı ve üretimi açısından oldukça iyi geçen yıllardır. Orabanche zararının görüldüğü aşırı kuraklığın yaşandığı yetersiz fiyat politikaların uygulandığı, ayçiçeği buğday paritesinin düzgün ayarlanmadığı yıllarda üretim oldukça düşüktür.

Ayçiçeği destekleme alım fiyatları birkaç yıl haricinde son 20 yıllık süreçte reel olarak azalmıştır. Aynı bölgede yetişen ürünler arasında parite dengeleri kurulduğundan söz edilmekte ise de çoğu yıllar buna uyulmamıştır. Özellikle araştırma konusunu oluşturan ayçiçeği ile rakip ürünler (buğday, arpa) arasında bu denge kurulamamıştır.

Ayçiçeği buğday taban fiyat paritesinin 2'nin altına düşmesinin ayçiçeği ekim alanlarının daralmasına yol açtığı bu nedenle fiyatlar açıklanırken bu orana dikkat edilmesi, mevcut yağ açığının daha da artırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayçiçeği lehine olması gereken fiyat farkı azaldıkça üretiminin kolay ve risksiz olması nedeniyle üreticiler buğday tercih etmekte ve yağlık ayçiçeği tohumunu ülke ihtiyacının karşılayacak düzeye ulaştırmayı amaçlayan destekleme alım fiyatları amacına ulaşmamaktadır.

Hasattan kısa bir süre önce veya hasatta ilan edilen destekleme alım fiyatlarıyla üretim deseninin belirlenen hedef doğrultusunda oluşmasının sağlanamadığı bunu sağlamak için ürün fiyatının ekim sezonundan bir ay önce belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir.

İlan edilen taban fiyatın ayçiçeği maliyetlerini ancak karşıladığı üreticiye pek kar bırakmadığı görülmektedir. Emeğinin karşılığını alamayan üretici ayçiçeği tarımından soğumaktadır.

Yağlı tohumlar ilk defa 1969 yılında destekleme kapsamına alınmıştır. Yağlı tohumlar ve tüm yağlı tohumlar arasında bitkisel yağ sanayinin en önemli hammadde kaynağını oluşturan ve Türkiye'nin net ithalatçısı olduğu ayçiçeğine yönelik bir üretim politikası bulunmamaktadır. Bu durum ülkeyi yağ sanayi açısından tamamen dışa bağımlı bir hale getirmiştir.

1980'den sonra uygulanan ekonomi politikaları çerçevesinde bazı yıllar hariç ayçiçeği sürekli desteklenmiş, birlikler kendi nam ve hesaplarına ürün mübayaa etmişlerdir. 1994 yılından itibaren kooperatifler destekleme dışı bırakılmışsa da fiyat en büyük ayçiçeği alıcısı kurum olan Trakya Birlik tarafından açıklanmıştır. Açıklanan bu fiyatlarda da dünya fiyatları ve birlik maliyetlerinin gözetilmediği daha çok siyasi amaçlı olmuştur. Birlik, ürün bedellerini zamanında ödeyemediğinden dolayı piyasa fiyatlarıyla birlik fiyatları arasında doğal olarak önemli farklar oluşmaktadır.

Birliklerin destekleme dışında bırakılmalarındaki en önemli sebepler aşırı ve pahalı istihdam, uluslararası fiyatların üzerindeki fiyatlardan dolayı ürün satışındaki zorluklar ve kooperatif depolarındaki stokların şişmesidir. 1994 yılında kooperatiflerin destekleme dışında bırakılması ile birliklerin destekleme alımı yapmayıp yalnızca kendi tesislerinin ihtiyacı kadar ürün alması sonucu , yağ fabrikaları ayçiçeği fiyatlarını düşürmüşler üreticiler mağdur olmuştur.

İlk defa 1999 yılında ayçiçeği fiyatları dünya fiyatları baz alınarak açıklanmış ve ilave olarak 5 cent/kg. Destekleme primi verilmiştir. Bu prim ödemeleri, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Prim sisteminin üretimi teşvik ettiği desteklemenin doğrudan üreticiye

yapılmasıyla üreticilerinin gelirini yükselttiği, sanayicinin dünya fiyatlarından hammadde elde etmesinin sağladığı için pirim sisteminin bundan sonrada devam edeceği belirtilmektedir.

Türkiye’de yıllardır yağ bitkileri üretimi ile ilgili tutarlı ve istikrarlı bir politika ve planlamanın olmayışı, mevcut potansiyelden yeterince yararlanmayı olumsuz etkileyerek bitkisel yağ açığının ve sanayinin dışa bağımlılığının artmasına neden olmuştur.

Türkiye’de tarım ürünleri için üretim planlaması yapılmayışı, tarımsal destekleme politikalarındaki yanlışlıklar, dünya fiyatları üstünde seyreden destekleme fiyatları, bunun sonucunda birçok üründe üretim fazlalığı ve devletin aşırı alımlar yaparak stok maliyetlerine muhatap olması, tarım sektörünün tıkanma noktasına gelen problemleridir. Stok fazlası bulunan ürünler ülke için büyük bir yük oluştururken, bitkisel yağ açığından dolayı Türkiye bitkisel yağ ve küspe ithali ile önemli miktarda döviz kaybına uğramaktadır.

Ayçiçeğine ilişkin dış ticaret politikaları incelendiğinde yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar her dönemde ithalatı çeşitli şekillerde korunan hassas ürünler arasında yer almışlardır. 1996 Yılında Gümrük Birliği ile birlikte yağlı tohumlar için %3, bitkisel ham yağlar için %12 vergi uygulanmıştır. Ayçiçeği tohumu ve bitkisel yağlar için uygulanan gümrük vergi oranları daha sonraki yıllarda yükseltilmiş ve bu oranlar 1999 yılında ayçiçeği tohumu için %28,5 , ayçiçeği ham yağında %38 olmuştur. 2001 yılında ham yağ ve dolayısıyla rafine yağ fiyatlarını spekülatif olarak aşırı yükselmesi sonucunda sanayici ve tüketicilerin zarar görmesini önlemek için ayçiçeği tohumuna uygulanan gümrük vergisi sifira ham ayçiçeği yağına uygulanan gümrük vergisi %12’ye indirilmiştir.

Türkiye’de bir üretim planlaması yapılması gereklidir. Böylece ekonomik değeri olmayan ve devlete yük olan ürünlerin üretimi sınırlanırken , uygun alanlarda ayçiçeği ve yağlık bitkilerin (kanola ve soya gibi) üretimine ağırlık verilmelidir.

Bitkisel yağ ve yem açığının kapatılmasında yetiştiriciliği kolay verim potansiyeli yüksek sanayinin hazır bulunması sebebiyle ayçiçeği en elverişli ürün olma özelliğine sahiptir.

Ancak Türkiye'nin her yerinde yetiştirilebileceği belirtilen yazlık ve kışlık çeşitleri bulunan, yetiştirme devresi kısa olan, buğdaydan 1 ay kadar önce hasat edilebilen birim alana yeterli düzeyde tohum verebilen (1500-2500 kg/ha), tohumlarındaki yağ oranı %40-45'lere varan, yetiştirme mekanizasyona uygun, yetiştirildiği tarlada erken gelişip gölge tayı yaratarak yabancı otların gelişmesini engellemesiyle üstün bir yağ bitkisi olarak görülen kolzanın(kanola) tarımının yaygınlaştırılması Türkiye'nin yağ açığının kapatılması için bir zorunluluktur.

Zira Türkiye'de en fazla yetiştirilen ayçiçeği, bunun yanında soyanın üretim ve veriminde sulama etkili olmaktadır. GAP'ın devreye girmesi ile bu mümkün olacak olsa ve birim alanda maksimum verim elde edilse bile bu açığın kapatılamayacağı belirtilmektedir. Yer fıstığının maliyetinin yüksek olması, pamuk çiğdidinin lif piyasasında gelişmelere bağlı olması Türkiye'nin yağ açığının kapatılabilmesi için tohum ve yağ verimi yüksek, üretim maliyeti düşük bitkilerin tarımının özendirilmesine yönelmeyi gerekmektedir. Bu tarife uyan bitki ise kolza (kanola) olarak görülmektedir. Desteklenmesi yanında etkili ve verimli bir tarımsal yayım programı ile çiftçinin kolza(kanola) tarımı hakkında bilinçlendirilmesinin gereği vurgulanmaktadır.

Nadas alanları ve özellikle şeker pancarı ekim alanlarında uygun yağlı tohumlu bitkilerin ekim nöbetine alınmasıyla marjinal alanların değerlendirilmesi yanında sulu tarıma başlanacak GAP bölgesinde yağlı tohumlu bitkilerin planlı ve programlı olarak yaygınlaştırılmasıyla yağlı tohumlar üretimi artırılabilir. Ayrıca uygun ekolojik bölgelerde kışlık yağ bitkilerinin tür ve çeşitlerinin ekimi konusunda geniş ve kapsamlı araştırma ve değerlendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Araştırmada ayçiçeği üreten işletmelerin ekonomik analizi de yapılarak sonucunda incelenen işletmelerde ortalama nüfus miktarı 6,98 kişi olup, faal nüfusa oranı 66,62'dir. Okur yazarlık oranı %91,54 olup erkeklerde okur yazarlık oranı daha yüksektir. İşletme yöneticisinin yaşı 47,49, öğrenim süresi 5,21 olarak bulunmuştur.

İşletmelerde kullanılabilir aile iş gücü miktarı 1340,19 EİG olup bu işgücünün %65,46'sının atıl kaldığı, ancak %26,39'unun kullanıldığı tespit edilmiştir.

İşletmelerin sermaye miktarları ve bileşimleri incelendiğinde; İşletme başına ortalama 56553,03 olarak hesaplanan aktif sermayenin %83,44'ünü arazi sermayesi oluştururken, işletme sermayesinin oranı %16,56 olarak tespit edilmiştir.

Pasif sermayenin %85,33'ü öz sermayeden, %14,67'si yabancı sermayeden oluşmaktadır. İncelenen işletmelerin mali durumlarını ve borç ödeme kabiliyetlerini belirlemek üzere kapital oranları hesaplanmıştır. İşletmeler ortalamasına göre döner kapital oranı 0,54 tespit edilmiştir. Bu durum işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeme güçlükleri olduğu anlamına gelmektedir. İşletme kapital oranı işletmeler ortalamasında 2,86'dır. İşletmeler orta ve kısa vadeli borçlarını karşılayabilmektedirler. Net kapital oranı ise işletmeler ortalamasında 17,27 olup işletmeler uzun vadede borçlarını karşılamada bir güçlük çekmeyeceklerini göstermektedir.

İşletme başına ortalama 161,26 da işletme arazisi tespit edilmiştir. Bunun %88,33'ünü bizzat işlenen mülk arazi, %0,63'ünü kiraya tutulan, %18,20'sini ortağa tutulan arazi oluşturmaktadır. İşletme arazisi 11,40 parselden oluşmakta olup, ortalama parsel genişliği 14,15 olarak tespit edilmiştir. Toplam işletme arazisini oluşturan arazi neveleri içinde tarla arazisi işletmeler ortalamasında %99,01 ile en yüksek paya sahiptir. Bunu %0,25'lik payla meyve bahçesi arazisi, %0,05'lik payla ağaçlık arazi izlemektedir.

İncelenen işletmelerde ayçiçeğinden sonra en çok yetiştirilen ürünler buğday, şekerpancarı ve arpadır. Yetiştirilen ürünler içinde ekiliş dikiliş alanı olarak buğdayın (sulu ve kuru) payı %51,00, arpanın payı %8,03, şekerpancarının payı %7,45, ayçiçeğinin payı %29,02'dir.

İncelenen işletmelerde özellikle aile tüketim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hemen her işletmede hayvancılık faaliyetine yer verilmiştir. İşletmeler ortalamasına göre işletmelerin BBHB cinsinden toplam 7,14 hayvanı olduğu bunun 3,18'inin süt sığırı, 3,43'ünün besi sığırı, 0,43'ünün manda, 0,18'inin koyun, 0,02'sinin kümes hayvanlarında olduğu belirlenmiştir.

Üretim dalları itibariyle ekiliş dikiliş alanı dekarına brüt marj yeterli sayıda örneğe sahip dört ürün şekerpancarı, buğday, arpa ve ayçiçeği için hesaplanmıştır. Dekara en yüksek brüt marj 46,62 milyon TL. ile şekerpancarına aittir. Şekerpancarını 10,20 milyon TL. ile sulu buğday, 6,38 milyon TL ile ayçiçeği izlemektedir.

Ayçiçeğinin maliyet hesaplamasında , ayçiçeğinin dekarı kilograma düşen maliyetleri, brüt üretim değeri ve karlılık durumu hesaplanmıştır. İşletmeler ortalamasında dekarı üretim maliyeti 33,74 milyon TL. olarak hesaplanmıştır. Dekara brüt üretim değeri 29,56 milyon TL olup net kâr -4,18 Milyon TL./da olarak hesaplanmıştır. Tüm işleme büyüklük gruplarında işletmeler zarardadır. Harcanan 1 TL.'ye karşılık elde edilen geliri gösteren oransal kâr işletmeler ortalamasına göre 0,88'dir. 1'den küçük olan bu değerden işletmelerin zarar ettiği anlaşılmaktadır.

İncelenen işletmelerde ortalama brüt hasıla değeri 7421,88 milyon TL. olup bu değer; %73,48 bitkisel ürünler satış tutarı, % 2,30 hayvansal ürünler satış tutarı, % 3,52 ailede tüketilen çiftlik ürünlerinden, %7,13'ü işletmede kullanılan ürünlerin değerinden, %12,19'u envanter kıymet artışlarından, % 0,46'sı ikametgah kira karşılığından , %0,92'si hizmet gelirlerinden meydana gelmektedir. İşletme başına 5319,99 milyon TL. gerçek masraf, 1753,85 milyon TL. net hasıla hesaplanmıştır. İncelenen işletmelerde tarımsal gelir 2101,89 milyon TL. ve harcanabilir tarımsal gelir 3006,36 milyon TL.'dir. Toplam aile geliri ise 2782,43 milyon TL. olarak tespit edilmiştir.

İşletmeler ortalaması itibariyle rantabilite oranları ise; ekonomik rantabilite 3,10, mali rantabilite 2,63 ve rantabilite faktörü 23,63 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada ele alınan entegrasyon olgusu içinde tarım sanayi entegrasyonu incelendiğinde bu entegrasyon aribusiness (agrindustry), kırsal sanayiler, sözleşmeli tarım, iç büyüme, devralma, iştirakler, kooperatif gibi kavramlarla birlikte anıldığı bu birleşme şekillerinden biri ile tarım sanayi entegrasyonunun sağlandığı belirtilmiştir.

Kooperatifler aracılığı ile tarım sanayi entegrasyonunda endüstriyel girdi üreten ve tarım ürünlerini işleyen yatırımların kooperatifler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda üreticiler bu endüstriyel yatırımlarında ortağı durumuna gelmekte ve tarım sanayi – ticaret

işletmeleri arasındaki çıkar çatışması ortadan kalkmaktadır. Girdiler kaliteli ve ucuza temin edilirken, tarımda etkinlik ve verimlilik artmakta, ayrıca ürünlerin işlenme ve pazarlanması garanti altına alındığından üretim artışı, maliyet düşüşü, gelir artışı ve refah seviyesinin yükselmesi söz konusudur.

Çalışmanın konusu olan ayçiçeğinde Türkiye’de Trakyabirlik ve Karadenizbirlik faaliyet göstermektedir. Karadenizbirlik, İç Anadolu’nun doğusu ile Orta Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde (Samsun, Amasya, Çorum, Tokat, Kırıkkale, Yozgat, Diyarbakır, Kırşehir ve en son da Aksaray olmak üzere 9 ilde) yağlı tohumlar ekimini yaygınlaştırmak, bölge çiftçisinin üretimini en iyi şekilde değerlendirmek amacındaki birlik, 1978 yılında 4 kooperatif ve 49 ortak ile kurulmuştur. Şu anda 22 kooperatif ve 71883 ortak ile faaliyetini sürdürmektedir.

Karadenizbirlik’e bağlı birim kooperatifler içinde % 25,35’lik payla Samsun, % 119,08’lik payla Çorum ve % 18,22 payla Tokat ilk üç sırayı almaktadır.

1999 yılında Türkiye’nin ayçiçeği üretimi 950 000 ton, Karadenizbirlik çalışma bölgesinin ayçiçeği üretimi 76 060 ton’dur. Karadenizbirlik’in bölge üretimi Türkiye ayçiçeği üretiminin % 8,01’ine sahiptir. Ancak Karadenizbirlik ortaklarının teslim ettiği ürün miktarı 50 bin ton olup, bu bölge üretiminin % 65,74’ü, Türkiye üretiminin % 5,26’sıdır.

Karadenizbirlik’in aldığı ayçiçeğini değerlendirmek için birisi tamamı kendine ait Doğan Erdil Yağ Fabrikası ve diğeri % 74,77 hissesine sahip olduğu iştiraki Meray A.Ş. olmak üzere iki adet bitkisel yağ fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca 5 iştiraki daha olup bunlar diğer üretim dallarında faaliyet göstermektedir.

Elazığ’daki Doğan Erdil Yağ Fabrikasının 33 bin ton/yıl ham yağ, 12 bin ton/yıl rafine yağ işleme kapasitesi olup ham yağda, % 58,94 rafine yağda, % 23,74 kapasite kullanım oranına sahiptir. Bu oranlar Türkiye’nin yağ kapasite kullanım oranından yüksek, rafine yağ kapasite kullanım oranından daha düşüktür.

Karadenizbirlik 1999 yılı itibariyle 9 trilyonluk ürün satmıştır ve bu değer önemli kısmını mamul yağ oluşturmuştur. Bu satışların önemli bir kısmının bölge içine olduğu,

yalnızca likid yağın % 2'sinin, ham yağın % 10'unun, küspenin % 40'ının bölge dışına satıldığı belirtilmiştir.

Karadenizbirlik tüm bu faaliyetlerini gerçekleştirirken, finansal sorunlar, depolama yetersizlikleri, pazarlama sorunu, sanayi işleme safhasındaki yetersizlikler, alımlardaki yetersizlikler gibi sorunlarla karşılaşmaktadır.

Kooperatiflerle yapılan anketler sonucunda, onların kooperatifçiliğe, ortaklarının davranışlarına ve kooperatif – üretici entegrasyonuna bakışları değerlendirilmiştir.

Kooperatifler ortakları ile aralarında birinci tercih olarak en önemli sorunlarının, ayçiçeği üreticisi ortaklarının fiyat düzey konusunda hassas davranarak, diğer ürünlere yönelmeleri olduğunu söylemişlerdir.

Diğer önemli sorun, ortaklarının fiyatlar konusunda hassas davranarak diğer alıcılara yönelmeleridir. Hammadde sorunu yaşamaları, kooperatif dışı kuruluşların daha cazip olması, ortaklarıyla iletişim kopukluğu, diğer sorunlardır. Bu sorunların yoğun olarak yaşanması, kooperatifler açısından bakıldığında, kooperatiflerle ortaklar arasında iyi bir entegrasyonun sağlanamadığını göstermektedir.

Kooperatiflerin % 69,23'ü üyelerine iyi hizmet verdiklerini düşünürken, % 30,77'si bunun tersini belirtmişlerdir. Üyelerine iyi hizmet veremediklerini düşünen kooperatifler, girdi vermede zaman zaman yetersiz kaldıklarını ve ödemelerde gecikmeleri olduğunu belirtmişlerdir. Üyelerine iyi hizmet verebilmeleri için;

İyi fiyatın ekim zamanından önce açıklanması,

Ödemelerin peşin ve zamanında yapılması,

Üreticilerin bilinçlendirilmesi ve bilgi alışverişinin artırılması,

İstikrarlı bir fiyat politikası izlenmesi,

Üreticilere düşük faizli ve yeterli miktarda ayni ve nakdi kredi sağlanması,

Birliklerin kaynak yönünden güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Karadenizbirlik birim kooperatifleri ortaklarıyla iyi bir entegrasyon sağlayamamış olsalar da faaliyet gösterdikleri bölgedeki ayçiçeği alımlarında piyasa payları oldukça yüksektir. Nitekim bu pay 1999 yılında % 65,74'dür.

Ayçiçeği fiyatları ağustos- eylül aylarında açıklanmakta olup, üreticiler ürüne verilen fiyat ve açıklanma zamanından memnun değillerdir.

Teoride olumlulukları sıralanan ve bir çok ülkede tarım ve tarıma dayalı sanayi sektöründe başarıyla çalışan kooperatiflerin Türkiye’de aynı şekilde başarılı çalışmadıkları bilinmektedir. Bu alandaki olumlu düşünce ve öneriler, çeşitli sebeplerden dolayı somutlaştırılmamaktadır.

Kooperatiflerin entegrasyondaki konumları ve düşünceleri böyle iken, diğer taraftan üreticilerin kooperatif (entegrasyon) ve ayçiçeği yetiştiriciliği ile ilgili düşünce ve davranışları da anketlere verilen cevaplarla değerlendirilmiştir.

Ayçiçeği yetiştiriciliği yapılmasındaki en önemli sebep, üreticilerin % 69,16’sı için münavebe, % 57,94’ü için arazi ve iklimin ürüne uygun oluşudur. Kooperatife üye olduğu için bu ürünü üretenlerin oranı yalnızca % 9,35’dir. Bu da ayçiçeği üreticilerinin ortağı oldukları kooperatife ve entegrasyona bakışları açısından önemli bir sonuçtur.

Üreticilerin % 83,18’i ileriki yıllarda yine ayçiçeği yetiştireceklerini belirtmişlerdir. Ancak, % 54,20 oranındaki üretici daha az yetiştireceğini veya hiç ayçiçeği yetiştirmeyeceğini belirtmiştir. Bunun sebebini de fiyatların düşük olmasını ve emeklerinin karşılığını alamamaları olarak açıklamışlardır.

Üreticilerin % 69,16’sı ayçiçeği üretimindeki en önemli sorunlarının bu üründe, emeklerinin karşılığını alamamaları olduğunu belirtmişlerdir. Finansman ve pazar alternatiflerinin olmayışı diğer önemli sorunlarıdır.

Ayçiçeği üreticileri, kooperatifin tüccara oranla daha iyi fiyat verdiğini, hazır ve güvenilir bir alıcı olmasını avantaj olarak görürken, geç ve vadeli ödemelerin, tekel konumunda oluşunun dezavantaj olduğunu belirtmektedirler. Buradan da anlaşılacağı gibi ayçiçeği üreticileri kooperatifi kendilerinin ortak olduğu, avantajlı, kendilerine faydalı ve kendilerinin kuruluşu olarak görmemektedirler.

Üreticilerin bu konuda yapılması gerekenler konusundaki düşünceleri;

Kendi kooperatifleri, üretici birliği ve sendika şeklinde örgütlenme,

Rekabet ortamı yaratılması,

Düzenli bir ürün politikasının uygulanması,
Sözleşmeli çalışılması şeklindedir.

Üreticilerin % 56,07'si ayçiçeği üretimini kârlı bulmakta, kârlı bulanların %43,93'ü ise önceden kârlı olduğunu, özellikle vurgulamaktadır.

İyi bir destekle üreticilerin % 85,05'i üretimlerini artıracıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre ayçiçeğinde uygulanacak iyi bir politika ile üretimin artırılması ve hammadde darboğazının giderilmesi mümkün olabilecektir.

Üreticilerin yine destek verildiği takdirde soya ve kaşola yetiştirmek konusunda düşünceleri alınmış, % 41,12'si bu durumda söz konusu ürünleri yetiştireceklerini belirtmişlerdir. Yetiştirmeyeceğini belirten üreticilerin çoğunun bu ürünleri bu ürünleri tanımadığı anlaşılmıştır. Bu ürünlerin deneme ve yayımları yapıldığında üreticiler tarafından benimsenerek, üretimleri artabilecektir.

Üreticilerin % 44,86'sı ayçiçeği yetiştiriciliği ile ilgili bilgi eksiklikleri olmadığını belirtirken % 54,14'ü eksiklik duyduğu bilgiler olduğunu söylemiş ve bunların % 21,50'sinin ekimde, % 11,21'inin gübrelemede bilgiye ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Eksiklik duydukları bu bilgileri % 52,34'ü Karadenizbirlik'ten almaktadır.

Üreticilerin kooperatifle entegrasyonla ilgili düşünce ve davranışları mevcut olan entegrasyon ve olabilecek entegrasyonlarla ilgili olarak değerlendirilmiştir.

Üreticilerin % 79,44'ü ürünlerini pazar garantisi olduğu için kooperatife üye olmuşlardır ve % 59,81'i, bunu birinci öncelik olarak belirtmiştir. % 69,16'sı kendi kararıyla kooperatife üye olmuşlardır. Ancak üreticilerin % 67,28 gibi önemli kısmı kooperatiften beklentilerinin ya çok azını bulduklarını ya hiç birini bulamadıklarını belirtmiştir.

Üreticilerin % 64,49'u Karadenizbirlik'in faaliyetlerini yeterli bulmamaktadır. Bu üreticiler beklentilerini ve neler yapılabileceği konusundaki düşüncelerini;

Ayçiçeği yetiştiriciliği ve kooperatifçilik hakkında daha çok bilgi verilmesi, çiftçileri eğitilerek, etkinliklerinin artırılması,

Düşük faizli kredi sağlanması,

Devlet güdümünde olmayan daha etkin ve daha çok hizmet veren bir kooperatif olması,

Gerçekten çiftçinin ihtiyaçlarına cevap vermesi ve bir politikasının olması,

İşçiliğin yoğun olduğu dönemlerde avans verilmesi,

Üreticilerin kooperatife üye olmanın avantajını hissedebilmesi şeklinde belirtmişlerdir.

Araştırma Bölgesindeki ayçiçeği üreticilerinin % 85,05'i her şeye rağmen kooperatife üye olmak gerektiğini düşünmektedir. Onlara böyle düşündürten en önemli sebep, ürünlerine pazar garantisi olmasıdır ve böyle düşünen üreticilerin oranı % 90,11'dir. Daha sonra gösterilen en önemli sebep üreticilerin % 48,35'ine göre kooperatif olmasa aracı ve tefecilerle karşı karşıya kalacaklarını düşünmeleridir. Üreticilerin % 42,86'sı ihtiyaç duydukları girdileri kolay ve ucuza temin ettikleri için, % 40,66'sı ise kooperatifin kâr etmese de çiftçinin dayandığı tek kuruluş olduğunu düşündüğünden kooperatife üye olmak gerektiğini belirtmişlerdir.

Ayçiçeği üreticilerinin % 71,03'ü ayçiçeği üreticiliği, satıcılığı ve işleyiciliğini kendilerinin yapacağı bir organizasyona sıcak bakmakta ve böyle bir organizasyon istemektedir. Üreticilerin % 74,77'si böyle bir organizasyonu Karadenizbirlik'in kendilerine sağlamadığını düşünmektedir.

Ayçiçeği üreticileri hem kooperatifle entegrasyonun destekçisiyken hem de sorunlarla bir çelişki ve kısır döngü içindedirler. Bu durumun düzeltilebilmesi için neler yapılabileceği konusundaki düşüncelerini şu şekilde belirtmişlerdir;

Üreticiler kendi kooperatiflerini kumalıdır,

Mevcut kooperatif devlet güdümünden çıkarak çiftçi kooperatifi gibi çalışmalıdır, çalışanların değil üyelerin kooperatifi olmalıdır.

Çiftçi örgütlenmeli, Ziraat odası etkinleşmelidir.

Çiftçi eğitilmeli etkinliği artırılmalıdır,

Karadenizbirlik, üniversiteler, çiftçiler entegre çalışmalıdır.

KAYNAKLAR

- AÇIL, A.F., 1956.** Samsun İli Tütün İşletmelerinde Rantabilite, 1950-51, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- AÇIL, A.F., 1977.** Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması Ve Memleketimiz Tarımsal Ürün Maliyetindeki Gelişmeler Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 665, 2. Baskı, Ankara.
- AKAY, M., 1996.** “Tokat İli Niksar Ovası Tarım İşletmelerinin Yapısal Analizi, İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Doğrusal Programlama Yöntemiyle Planlanması Üzerine Bir Araştırma”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Tokat.
- AKAY, M., 1998.** Tarım İşletmelerinin Başarısı Üzerine Bir Araştırma (Tokat İli Artova Bölgesi Örneği), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 33, Araştırma Serisi No: 10, Tokat.
- AKÇAY, Y., K. ESENGÜN, A. ÇİÇEK, 1996.** “Tokat İli Kazova Bölgesindeki İki Köyde Buğday Üretim Etkinliğinin Mukayeseli Bir Analizi”, Türkiye 2. tarım Ekonomisi Kongresi, I. Cilt, S:65-75, 4-6 Eylül-Adana.
- AKSOY, Ş., 1987.** “ Trakya Bölgesi’nde Bitkisel Yağ Sanayinin Ekonomik Yapısı”, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ.
- AKSOY, Ş., İ.H. İNAN, G. ÖZDEMİR, O. GAYTANCIOĞLU, A. KUBAŞ, C. SAĞLAM 1996.** “Trakya Bölgesi’nde Bitkisel Sıvı Yağ ve Margarin Sektör Analizi, Ekonomik Yapı , Darboğazlar ve Çözümler”, TÜBİTAK Projesi, Proje No: TOGTAG-1312, Tekirdağ.
- AKSOY, Ş., G. UNAKITAN, O. GAYTANCIOĞLU, G. ÖZDEMİR, 1997.** “Türkiye Bitkisel Yağ Raporu 1997” , Bitkisel Yağ sanayicileri Deneği Yayınları No: 3, Ağustos- İstanbul.
- ANONİM, 1983.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1983 Yılı Programı, Yayın No:DPT:1886, Ankara.
- ANONİM, 1984.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1984 Yılı Programı, Yayın No:DPT:1945, Ankara.
- ANONİM, 1985.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1985 Yılı Programı, Yayın No:DPT:1981, Ankara.

- ANONİM, 1986.a** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1986 Yılı Programı, Yayın No:DPT:2019, Ankara.
- ANONİM, 1986b.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1987 Yılı Programı, Yayın No:DPT:2065, Ankara.
- ANONİM, 1988.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1988 Yılı Programı, Yayın No:DPT:2118, Ankara.
- ANONİM, 1989.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1989 Yılı Programı, Ankara.
- ANONİM, 1990.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1990 Yılı Programı, Yayın No:DPT:2202, Ankara.
- ANONİM, 1991.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1991 Yılı Programı, Ankara.
- ANONİM, 1992.** İzmir Ticaret Borsası , “Tarımsal Ürünlerde Destekleme Politikaları”, Yayın No:46, İstikbal Matbaası, İzmir.
- ANONİM, 1992b.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1992 Yılı Programı, Ankara.
- ANONİM, 1992c.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1993 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.
- ANONİM, 1993.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1994 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.
- ANONİM, 1994a.** TZOB,Zirai İktisadi Rapor (1992-1993), Yayın No: 174, Ankara.
- ANONİM, 1994b.** DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Bitkisel Yağlar Özel İhtisas Komisyonu Bitkisel Ham ve Rafine yağlar Alt Komisyon Raporu” Ankara.
- ANONİM, 1994c.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , 1995 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.
- ANONİM, 1994d.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , Kırsal Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu, Yayın No: DPT: 2356-ÖİK:424, Ankara.
- ANONİM, 1995.** DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Tarımda Yapısal Uyum, Destekleme ve Uluslararası Piyasalarda Entegrasyon Özel İhtisas Komisyon Raporu”, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Yayın No: DPT: 2409-ÖİK:470, Mayıs-Ankara.

- ANONİM, 1996.** TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Tarımsal destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi: “Alternatif Model”, Araştırma ve İnceleme Dizisi:9, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü , Ankara.
- ANONİM, 1996b.** TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), 1996 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.
- ANONİM, 1997a.** DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Tarımsal Üretim Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Tüketim kalıplarında Beklenen Gelişmeler Özel İhtisas Komisyonu Sanayi Bitkileri Özel İhtisas Komisyon Raporu”, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Yayın No: DPT: 2470-ÖİK:517, Mayıs-Ankara.
- ANONİM, 1997b.** DİE, 1997 ; Seçilmiş İmalat Sanayi Yıllık Üretim ve Satış Bilgileri, Ankara.
- ANONİM, 1998.** Karadenizbirlik Genel Kurul Paporu, Samsun.
- ANONİM, 1999a.** DİE. Genel Nüfus Tespiti İdari Bölünüş 1997, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları No: 2281, ISBN 975-19-2290-9, Ankara.
- ANONİM 1999b** ,TEAE, Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin Raporu: 1997/1998, Ankara.
- ANONİM, 1999c.** TZOB, Zirai İktisadi Rapor (1997-1998), Ankara.
- ANONİM, 2000.** DİE. Türkiye İstatistik Yıllığı 1999, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları No: 2390, ISBN 975-19-2476-6, Ankara.
- ANONİM, 2001a** ,TEAE, Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin Raporu: 2001/2002, Ankara.
- ANONİM, 2001b,** DPT, “Bitkisel Üretim Özel ihtisas Komisyon Raporu Sanayi Bitkileri Alt Komisyon Raporu” TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları No: DPT: 2648 - ÖİK:656, Ankara.
- ANONİM, 2001c,** TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü Gıda Sanayi Envanteri Kayıtları, Ankara.
- ANONİM, 2001d,** Kardenizbirlik 2000 İstatistik Yıllığı, Samsun.
- ANONİM , 2001e.** TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “Rusya Federasyonu Bitkisel Sıvı Yağ Pazarı”, Kasım, Ankara.

- ANONİM, 2002a.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Amasya.
- ANONİM, 2002b.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü 2001 Yılı Brifingi, Çorum .
- ANONİM, 2002c.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Samsun.
- ANONİM, 2002d.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Çalışma Raporu 2001, Tokat.
- ANONİM, 2002e.** Meteoroloji Müdürlüğü Kayıtları, Tokat.
- ANONİM, 2002f.** Amasya Belediyesi Web Sayfası (www.amasya-bld.gov.tr), Amasya.
- ANONİM, 2002g.** Çorum Belediyesi Web Sayfası (www.corum-bld.gov.tr), Çorum.
- ANONİM, 2002h.** Samsun Belediyesi Web Sayfası (www.samsuntso.org.tr), Samsun.
- ANONİM, 2002ı.** Tokat Belediyesi Web Sayfası (www.tokat.com), Tokat
- ANONİM, 2002j.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Proje İstatistik Şube Müdürlüğü Kayıtları, Amasya.
- ANONİM, 2002k.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Proje İstatistik Şube Müdürlüğü Kayıtları, Çorum.
- ANONİM, 2002l.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Proje İstatistik Şube Müdürlüğü Kayıtları, Samsun.
- ANONİM, 2002m.** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü Proje İstatistik Şube Müdürlüğü Kayıtları, Tokat.
- ANONİM, 2002n.** DİE. Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, DİE Yayınları Yayın No: 2430, ISBN 975-19-2697-1, Ankara.
- ANONİM, 2002o .** TZOB , TZOB Web Sayfası (www.tzob.org.tr), Ankara.
- ANONİM, 2002ö .** Resmi Gazete, Sayı: 24575A, Tarih: 6-11-2001, (www.mevzuatlar.com), Ankara.
- ANONİM, 2002p.** TC Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı, Web Sayfası Verileri (www.tarim.gov.tr), Ankara.

- ANONİM, 2002r.** DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.
- ANONİM, 2002s.** DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde İktisadi Sektörlerde Gelişmeler (1995-2000), Ankara.
- ANONİM, 2002ş.** Karadenizbirlik 2002 Yılı Kayıtları, Samsun.
- ANONYMOUS, 1996 .** USDA-FAS , FASonline ,Oilseeds: World Market and Trade, (www.fas.usda.gov),
- ANONYMOUS, 1997 .** USDA-FAS , FASonline ,Oilseeds: World Market and Trade, (www.fas.usda.gov),
- ANONYMOUS, 1998 .** “ Vegetable Oil: Situation and Outlook”, Bi Weekly Bulletin, Vol.11, No.10, June 5,Canada.
- ANONYMOUS, 2002a.** FAO, FAOSTAT Database Result, FAO Web Page (www.fao.org.com) .
- ANONYMOUS, 2002b .** USDA-FAS , FASonline ,Oilseeds: World Market and Trade, (www.fas.usda.gov),
- ANONYMOUS, 2002c,** USDA ,“ Turkey Oilseeds and Products Annual 2002 ”, Foreign Agricultural Service GAIN Report, U.S. Embassy, Ankara.
- ARAS,A., 1954,** Kars Süt Mamuleciliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:58, Çalışmalar:30, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara,
- ARAS, A., 1959.,** Zirai envanter kıymet Takdiri ve Amortisman Metodları, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- ARAS, A., C., ÇAKIR, 1975.** “Gediz Sulama Projesi Kapsamına Giren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Etüdü”, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:211, İzmir.
- ARAS, A., 1988.** Tarım Muhasebesi, E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları Yayın No: 486, E.Ü. Basımevi , Bornova-İzmir.
- ARIOĞLU, 1989,** Yağ Bitkileri , Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı, Cilt:1, No:35, Adana.
- BAHAR, E., 1999.** “Türkiye’de Bitkisel Yağ Sektörünün Genel Durumu ve Çukurova’daki Bitkisel Yağ İşletmelerinin İşletmecilik Sorunları” Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi)Adana.

- BAKIR, Ö., 1987,** Çayır-Mer'a Amenajmanı, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları : 992, Ders Kitabı:292, Ankara, s.106.
- BÜLBÜL ve BEŞPARMAK (1998),** "Türkiye'de Bitkisel Yağ Sanayiinin Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi Sorun ve Çözüm Önerileri ", Ekin Dergisi, Sayı: 5, Temmuz-Eylül, Ankara.
- BÜLBÜL, M., 1979.** "Bafra İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Yatırım ve Cari Harcamaların Dağılımı ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi", Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 710, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 416, Ankara.
- ÇIKIN, A., 1990.** Tarımsal Kooperatif İşletmeciliği, İzmir.
- ÇIKIN, A., A.R., KARACAN, 1994.** Genel Kooperatifçilik , İzmir.
- ÇİÇEK, A., O. ERKAN, 1996.** Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklemeye Yöntemleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:12, Ders Notları Serisi No:6, Tokat.
- DEMİRCİ, R., A. ÖZÇELİK, A. TURAN,1994.** "Kooperatiflerde Büyüme Stratejileri", Türkiye Birinci Tarım Ekonomisi Kongresi, Eylül- İzmir.
- DEMİRCİ, R., 1996,** " Tarım Satış Kooperatiflerinde Yapılanma Gereği ", Karınca Dergisi, Sayı: 709, Ocak - Ankara.
- DİREK, M., O. YURDAKUL , 1992.** " Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (GAP Alanında) Endüstri Bitkileri Üretim ve Pazarlama Yapısı", ÇÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, S: 87-102, Temmuz-Adana.
- DÜZTEPE, Ş., 1999.** "Türkiye'nin Bitkisel Yağ Üretim, Tüketim ve Dış Ticaret Politikası", Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ERDEM, B., 1999** " Trakya'daki Ayçiçek Yağının Üretim Sorunları ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" ,Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- ERKUŞ, A., R., DEMİRCİ, 1985.** Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, AÜ Ziraat fakültesi Yayın No: 944, Ankara.
- ERKUŞ, A., ve ARK., 1995.** Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma, geliştirme Vakfı yayınları No: 5, ISBN 975-7185-01-9, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

- ESENGÜN, K., 1990.** “Tokat İlinde Meyve Yetiştiriciliği Yapan İşletmelerin Ekonomik Durumu ve İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.
- GAYTANCIOĞLU, O., A. KUBAŞ, Ö. AZABAĞOĞLU, 1999.,** “Bitkisel Yağ Sanayinin Genel Yapısı, Uygulanan Politikalar ve Çevresel Özellikleri: Trakya Bölgesi Örneği”, ERC/ODTÜ 3. Uluslararası Ekonomi Kongresi, 8-11 Eylül, Ankara.
- GOODWIN B.K., R., SCHNEPF, E., DOHLMAN ,1996.** “ Modeling Soyabean Price İn Changing Policy Environment” , NCR-134 Coference, April 23-24, St.Louis, MO.
- GÜL A., K. ŞAHİN, M. DİREK, 1995,** “Türkiye’de Yağlı Tohumlu Bitkiler Fiyat Analizi”, ÇÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, Sayfa: 171-186, Sayı: 10, Adana
- GÜLSE, 1996.** “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Yapısal Değişmeler ve İzlenen Politikalar”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat.
- GÜNEŞ, E., 2001.** “Türkiye’de Bitkisel yağ Sanayii ve Yağ Fiyatlarındaki Değişimlerin Analizi”, Türk Koop Ekin Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 18, Syf: 62-67, Ekim-Aralık, Ankara.
- GÜNGÖR, H., A. SEMERCİ, 1999.** “ Tekirdağ İli Ayçiçeği Üretiminde Verimlilik Analizleri”, Verimlilik Dergisi, MPM Yayını :1999/3, Ankara.
- HEADY, E.O., H. R., JENSEN, 1961.** Farm Management Economics, Sixth Printing, Prentice-Hall, Inc., USA.
- İLBEĞİ, İ., 2001.** “Tarımsal Sanayinin Dünya ve Ülkemizdeki Durumu Türk Gıda Ürünlerinin İhracat ve Pazar Açısından Değerlendirilmesi”, TC Tarım Bakanlığı Tarım ve Köy Dergisi, Sayı: 140, Temmuz-Ağustos, Ankara.
- İNAN, İ.H., 2001.** Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, (Genişletilmiş ve Yenilenmiş 5. Baskı), Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi, ISBN 975-9328-1-0-0 Değirmenaltı-Tekirdağ.
- KARACAN, A. R., 1991.** Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Tarımsal Kredi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 498, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- KARAGÖLGE, C., ve Ark., 1995.** Tarım Ekonomisi (Temel İlkeler), Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 801, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 324, Ders kitapları Serisi No: 73, Erzurum

- KARKACIER, O., 2001.** “Tarım Ekonomisi Alanına İlişkin Fonksiyonel Analizler Ve Bu Analizlerden Çıkarılabilecek Bazı Kantitatif Bulgular”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 49, Ders Notları Serisi No: 26, Tokat.
- KARKACIER, O., 2001a.** Tokat İli Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün Yapısal Analizi (Bir Input-Output Analizi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 57, Araştırma Serisi No: 18, Tokat.
- KIRAL, T., H. KASNAKOĞLU, 1999.** “ Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi” TEAE Yayınları Yayın No: 37, Ankara.
- KIRMANLI, N., 2002.** “Yemeklik Yağlar Sektör Raporu”, (www. tr-ito.com), İstanbul.
- KIZILASLAN H., A.Z., GÜRLER, 1998.** “ Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Fiyat Politikasının Üretici Geliri Üzerine Etkileri ve Gelişme Seyri ”, 3.Tarım Ekonomisi Kongresi, Ziraat Bankası Kültür Yayınları, No: 35, s.118-132, 7-9 Ekim, Ankara.
- KIZILOĞLU, S., 1997,** “ Erzurum ilinde Buğday, Arpa, Patates, Ayçiçeği, Şekerpancarı ve Fiğın Üretim Maliyeti ve Arz Fonksiyonlarının Ekonometrik Yönden Analizi”, Turkish Journal of Agricultural & Forestry, cilt:21, Sayı:23, Syf:225-236,Ankara.
- KOÇ, A., j. BEGHİN, F. FULLER, Ş. AKSOY, T.DÖLEKOĞLU, A. ŞENER, 1999.** “Türkiye ‘de Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası Fiyatlar ve Alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri” , TEAE Yayınları No: 31, Eylül-Ankara.
- KOLSARCI , Ö., N., BAYRAKTAR, N., İŞLER, M., MERT, 1995.** “Yağlı Tohumlu Bitkilerin Tüketim Projeksiyonları ve Üretim Hedefleri”, TMMOB, 4.Teknik Kongresi, Ziraat Bankası Kültür Yayınları, No: 26, s.467-483, 9-13 Ocak, Ankara.
- KULA, M., 1990.** “ İnpıt –output Tabloları ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler”, Nüfus Bilim Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Yıl: 1990, Cilt:12,Ankara.
- LARSON (1990),** “ The Indonesia Vegetable Oil Sector: Modeling The Impact of Policy Changes”, Policiy ,Researc and External Affairs, Working Papers, International Commodity Markets, International Economics Depertment, The Word Bank, WPS 382
- LORDKIPANIDZE ,N., J.E., EPPERSON, G.C.W., AMES, 1996,** “An Economics Analysis Of Import Demand For Canola Oil In The United States”, Department of Agricultural and Applied Economics, Faculty Series 96-05, University of Georgia.
- LIAPIS P.S. (1998),** “ Government Policies and Their Effect On Resource Use In The U.S. Grain and Oilseed Sector ” American Agricultural Economics Association,1998 Annual meeting,Agust 2-5,Salt Lake City, Utah.

- MÜLAYİM, Z.G., 1992.** “ Türkiye’de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Yeniden Yapılanması”, Milletlerarası Kooperatifçilik Kongresi, S: 100, 6-9 Kasım, Ankara.
- MÜLAYİM, Z.G., 1995.** Kooperatifçilik, Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- NOYAN , Ö.F. ve M., DEMİR, 1998.** “Tokat ve Amasya Sulu Koşullarında Ayçiçeğinin Azotlu ve Fosforlu Gübre İsteği” Toprak ve Su Kanakları Araştırma Yılığ , Tc başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, APK Dairesi Başkanlığı Şube Müdürlüğü, Yayın No: 106, Ankara.
- OLALI , H., İ. DUYZMAZ,** Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir Ticaret Borsası Yayınları No: 28, İzmir.
- ORHAN, F., 1996.** “Balıkesir İli Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Başlıca Ürünlerde Girdi Kullanım Miktarı ile Verim Arasındaki İlişkilerin Araştırılması”, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ÖZ, H., 1993.** “ Merzifon ve Vezirköprü Yörelerinde Ayçiçeği Yetiştiriciliğinin Teknik ve Ekonomik Yapısının Belirlenmesi”, TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Karadeniz tarımsal Araştırma Enstitüsü, Yayın No:4, Samsun.
- ÖZÇELİK, A., 1994.** Ekonometri, AÜ Ziraat Fakültesi Yayın No: 1323, Ders Kitabı:382, Ankara.
- ÖZÇELİK, A., A. TURAN, H. TANRIVERMİŞ, 1999.** “Türkiye’de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı İle Üretici geliri Üzerine Etkileri”, TEAE Proje Raporu, Şubat-Ankara.
- ÖZKAYA, T. ve M. TALİM., 1982.** “ Trakya ve Marmara Bölgesinde Ayçiçeği Üretiminde ve Yağ Sanayinde Temel Sorunlar”, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 424, Bornova.
- ÖZKAYA, T., 1982.** “ Yağlık Ayçiçeği Üretim Potansiyeli Bulunan Bazı İllerde Üretimi Etkileyen Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma” , Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.
- PEKCAN, M., 1994.** “ Trakya Bölgesi Yağlı Tohumlar Sanayiinin İstatistiksel İncelemesi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Ana Bilim Dalı İstatistik Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

- REHBER, E., Z. GALOR, S. DUMAN, 1999.** Kırsal Sanayilerin Kurulmasında Kooperatiflerin Önemi, 16. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Türk Kooperatifçilik Yayınları No:89, Kasım-Ankara.
- SEVER, M., 1994.** “Türkiye ve AT’nda Yağlı Tohum üretimiyle Bitkisel Yağ Sektörünün Karşılaştırılması ve ithalatımızın Sektör Üzerindeki Etkileri”, Başbakanlık Hazine ve dış Ticaret Müsteşarlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık tezi, Ankara
- SHUI-HO-CHENG, 1991.** “Vegetable Soybean Area, Production, Domestic and Foreign Trade inTaiwan”, Asian Vegetable Research and Development Center
- SEMERCİ,A. İ., MERAL, 2001.** “ Türkiye’de Ayçiçeği Üretimi ve Sorunları”, Türk Koop Ekin Dergisi,Yıl: 5, Sayı: 18, Syf: 54-61, Ekim-Aralık, Ankara.
- SİVASLIGİL, A. C., 1990.** “Tokat İli Kazova Yöresinde Bulunan Tarım İşletmelerinin yapısal Özelliklerinin Saptanması, İşletme Sonuçlarının Ortaya Konması ve Yöre Koşullarına Uygun İşletme Planlarının Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.
- SÜRMELİ, A., 2000.** “ Dünyada ve Ülkemizde Tarım Sanayi Entegrasyonu”, Tarım ve Köy Dergisi, Sayı:132, Mart-Nisan, Ankara.
- TARI, R., 1999.** Ekonometri, Alfa Yayın No :609, İktisat Dizisi No: 032,Ekim- İstanbul.
- TEKELİ, M., 1994,** “ Kooperatifçilik Eğitiminde Ülkece Dünya Gereğinin Gerisinde Kalamayız”, Kooperatifçilik Dünyası Dergisi, S:279, Ankara.
- TURAN, A. 2001.** “ Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatiflerin Rolü ve Önemi”, Tarım Bakanlığı Tarım ve Köy Dergisi, Sayı: 140, Temmuz-Ağustos, Ankara.
- TUSZYNSKİ, C., 1983.** “ The Demand for Oilseeds in West Africa”, Cornell / International Agricultural Economics Study Department of Agricultural Economics.New York State College of Agricultural and Life Sciences. A Statutory College of State Univercity, Ithaca, New York, 14853.
- ZORAL, Y.K., 1984.** Üretim Ekonomisi, Dokuzeylül Üniversitesi Yayınları Yayın No: 52, İzmir.

ÖZGEÇMİŞ

1970 Yılında Tokat'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Tokat'ta tamamladı. 1988 Yılında Cumhuriyet Üniversitesi Tokat Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'nde lisans öğrenimine ,1993 Yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı Tarım Politikası ve Yayım Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 1995 Yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesine araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1996 Yılında Ankara Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümünde doktora öğrenimine başladı. Halen Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

